

KRITIKA, OČJENE I PRIKAZI

Dr. Annemarie Schimmel: *Die Bildersprache Dscheläladdin Rûmîs* (= Beiträge zur Sprach- und Kulturgeschichte des Orients, Heft 2). Wall-dorf-Hessen 1949. — 62 str. 8°.

Dva najveća persiska pesnika burnoga XIII veka koje mongolski vihor, u vidu Hulagu hana koji je opustošio Persiju i uništio bagdadski (abasidski) halifat (1258), nije zahvatio, jesu Sa'di i Rûmî. U vezi s gore citiranom knjižicom ovaj poslednji nas ovde posebno interesuje. Međutim, on je prava prepreka od svoga starijeg savremenika Sa'dija: dok se ovaj čvrsto drži zemlje i realnosti, Mevlâna Dželâluddîn (kako obično zovu Rumija) penje se u metafizičke visine i gubi sasvim tle ispod nogu. Ondašnja ratna vremena, stalna pustošenja i razne druge nevolje su same po sebi pogodovale razvoju mistike, pa su Rumi i njegovi imitatori lako dobili velik broj poštovalaca i pristalica. Rumi jev uticao je brzo oselio u Turskoj (naročito u Āšik-pasinoj Garibnâmi i u ilâhijama Jünusa Emre) i u Indiji.

Međutim, Rumi jeva shvatanja, verovanja i učenja, kako su izložena u njegovim lirskim pesmama, poznatim pod imenom Divân-i Sems-i Tehriz, a još više u njegovoj, na Istoku mnogo popularnijoj Mesneviji, koja sa svojih 26660 bejtova čini pravu enciklopediju sufizma, — tako su teško shvatljiva, nerealna ili čak i nerazumna da je sâm pesnik-filozof uviđao da ih treba približiti shvatanju svojih slušalaca i čitalaca na jedan više ili manje zanimljiv i dovtljiv način. U tu svrhu, on iznosi u svojim delima silu legendaru, predanja, anegdota, priča, pouka i tako dalje, a u sve to upliče, upravo sipa kao iz rukava slike, simbole, poređenja, metafore i ostale pesničke ukrase. Rad g-de Schimmel, univerzitetkog profesora u Marburgu (Zapadna Nemačka), jest u stvari monografija, posvećena publikumom izučavanju te strane Rumijeve pesničkog jezika.

Nakon kratkog Predgovora (str. 5—6), spisateljka obrađuje svoju temu u šest poglavlja koja ne nose nikakvih naslova nego su označena samo rimskim brojevima (od I do VI). Istaknuvši najpre kako Rumi, kao u ostalom i druge sufije, prikazuje objekat svoje mističke ljubavi iz razna zemaljske erotike i slikama iz realnog života (po načelu »Slika je most ka istini«), —

g-đa Schimmel prelazi na pojedine, naravno najčešće i najznačajnije slike i simbole kod Rumija. Tu, naravno, dolazi na prvo mesto sunce kao simbol onoga što je za njega (i uopšte za sufije) jedina realnost; nasuprot suncu kao simbolu večnoga stoji sveća kao simbol prolaznoga. Mesec koji je tek slab odraz sunca igra mnogo manju ulogu u Rumiji. (Inače, kako je poznato, mesec kod persiskih pesnika znači isto što i ljubljeno čeljade, dakle »dragi, draga, prijatelj«, i slično.) Posle toga, kao simbole i slike Rumi upotrebljava često more, okean, planinu Qâf (koja po legendi opkoljava ceo svet), basnoslovnu pticu Simurg (= persiski Phoenix), sokola, slavuju i patku, onda leptiricu koja sagoreva na sveći (simbol raspadanja individualne duše u svebiće i početak novog života), pa lava, psa (zbog vernosti, naročito psa Sedam spavača), zatim siona i kamilu. Kao i beduinima, kamile su i Rumiji znak putovanja, i u vezi s tim on govori o putu duše i kako je za to potreban vod (šejh, itd.); put vodi i do izvora života. Tom prilikom autorka ističe i ulogu kapi kiše koja se gubi u okeanu, o čemu ne peva samo Rumi nego i Sa'di (u poznatoj pesmi iz Böstâna); na ovo se nadovezuje razmatranje o značenju ognja, itd. Da pesnički pretstavi svoje ideje, Rumi upotrebljava i druge slike i simbole iz svih oblasti prirode: pored pomenutih nebeskih tela (sunce, mesec), tu je kamenje, naročito rubin (koji, po pesniku, nastaje od običnog kamena usled osunčavanja), tu su razne biljke, tu je čovek (dete, majka, otac), zatim tu su omiljene igre (polo, šah), onda ogledalo (saj i rda na njemu), pa zoluf dragoga bića i njegova zavodljiva moć, a naravno i opojno vino (za oznaku ekstaze) i umiljati sâki koji ga toči; naravno, vinu se pridružuje muzika (lauta, harfa, trska) i ples (i sfere plešu u mističnom zanosu!). Pored svega, Rumi uzima kao simbole i izvesne ličnosti iz biblijskih legendi, iz Kur'âna, iz predanja i iz istorije. Na kraju poslednje glave, spisateljka iznosi i pesnikov odgovor na pitanje: Šta je smisao ovoga sveta? Odgovor je, razume se, sasvim u islamsko-sufiskom duhu: Bog je bio skrivena riznica i lepota, pa je hteo da se ljudima otkrije i pokaže, a na njima je da mu za to večno blagodare molitvom, sećanjem i tihom predanošću bez zvučnih reči.

Tokom ovoga izlaganja, autorka s pravom ukazuje i na Hallādža kao onog prethodnika koji je najviše uticao na Rumijevo shvatanje. Pored ostaloga, i onaj simbol leptira i sveće koja zaslja (oživi) kad sagoreva, simbol koji se često nalazi kod Rumija, a koji je Goethea nadahnua najdubljom pesmom u celom Zapadno-istočnom divanu »Selige Sehnsucht), — potiče baš od toga velikog arapskog mistika koji je zbog ispoljavanja svojih ideja bio javno smaknut u Bagdadu 922 godine. Ovo, naravno, ne znači da je i Goetheova pesma nastala pod uticajem Hallādža ili Rumija, nego — kako je i u mom Utičaju Istoka na Getea pobjiže (str. 74 i dalje) izloženo — najviše pod utiskom Hāfizova divana u prevodu J. Hammera. Goethe je uopšte samo malo upoznao Rumija, ali je s pravom isticao veliko šarenilo u njegovu delu rekavši da sām Mevlāna nije u stanju da nam objasni svoje tajanstveno učenje. Mišljenje modernih orijentalista o Rumiju je mnogo povoljnije: oni ističu njegovu veliku fantaziju i vanrednu sposobnost da sve prikaže na jedan visoko poetičan način tako da pesnik stalno nadvisuje filozofa i mistika, a takav poznavalac persiske književnosti kao što je bio H. Ethé smatrao ga je za »najvećeg panteističkog pesnika svih vremena« (Grundriss der iranischen Philologie, II, 287).

Međutim, bez obzira na te ocene i na današnja negativna mišljenja o mističkoj filozofiji uopšte kao i na to da se Rumijevi zaključci i njegove filozofske misli ne mogu dovesti u sklad s razumom, — ova monografija (kao i ona Ritterova o slikovitom jeziku kod Nizāmija) znači jedan koristan prilog za poznavanje velikog persiskog klasika i uopšte ove vrste književnosti kod Persijanaca i njihovih imitatora. Bez poznavanja toga slikovitog pesničkog jezika, i mnoga prozna mesta, čak i kod istoričara gde se katkad citiraju slični stihovi, ostala bi nam nerešena zagonetka. Što je autorka htela da ovim radom da i jedan prilog za izučavanje slika i simbola u mistici uopšte, time je ona dala svojoj studiji samo širu i sigurniju osnovu. Njeno nastojanje je tim opravdanije što znamo da bliže veze između učenja islamskih mistika (sufija) i aleksandriskih neoplatoničara doista postoje.

Pri kraju knjižice su napomene koje upućuju na originale prevedenih mesta i stihova. Da su te napomene štampane u samom tekstu (ispod linije), svakako bi zgodnije bilo za proveravanje, ali to obično izdavači ne vole ili čak i ne dopuštaju.

Među navedenom bibliografijom navodi se i (carigradski) rukopis Esad 2693 Rumijevih rubajja koji je autorka upotrebljavala u fotosnimku, a što su i one uzete u obzir pri izradi ove

monografije to svakako treba pohvaliti, i to tim više što ih Browne u svojoj velikoj Istoriji persiske književnosti (II, 515—525) uopšte i ne pominje. S druge strane, g-di Schimmel je, izgleda, ostalo nepoznato carigradsko izdanje tih rubajja (Hasan Āli, Mevlānānin Rubāileri, Remzi Kitāphanesi, 1932, sa 107 četverostihā) koje ja slučajno imam. Samo nije jasno da li je to ista recenzija kao u pomenutom rukopisu 2693, pošto turski izdavač ništa ne govori o tome kojim se rukopisom služio.

Pesnički prevodi autorke — u koliko uopšte stranac može o tome dati svoj sud — obično su jasni i lepi. Da su oni u osnovi i verni, vidi se iz poređenja prevoda rubajje na strani 49 sa originalom u carigradskom izdanju br. XXVII, ili ako se savrne nemački stihovi na strani 51 sa persiskim u Divanu Sems-i Tebrizija br. XLI, ili nemački prepev na strani 17 (pri vrhu) sa originalom Mesnevi je, knj. I, bejt 3062—3063 (ed. Nicholson, I, 188). Na prevodima rubajja koje zadaju najviše teškoća kad se prevode u originalnoj formi, najbolje se vidi sposobnost i veština nemačke orijentalistkinje.

F. Bajraktarević

Le Divān de Ka'b ibn Zuhair, édition critique par Tadeusz Kowalski (= Polska akademija umiejętności, Mémoires de la Commission orientaliste NO 38), Kraków 1950, str. 148 + XLI.

Ka'b sin Zuhejrov ne spada među najveće stare arapske pesnike, ali svakako među najpoznatije u celoj arapskoj, pa čak i muslimanskoj književnosti. Tu svoju popularnost ne zahvaljuje on toliko svojoj unutarnoj vrednosti koliko spoljnim okolnostima u kojima je živeo i radio. Roden u pagansko doba kao sin poznatog pesnika mu'allake, on je u početku Muhamedovih uspeha pripadao onim pesnicima koji su se rugali proroku i njegovim pristalicama, štaviše kad su njegovo pleme (Muzejina) pa čak i njegov mladi brat Budžejr primili novu veru, on se rugao i bratu zbog napuštanja pradedovske vere. Kad je Muhamed, koji je znao koliko štete može jedan pesnik naneti njegovu pokretu, za ovo dočuo, oglasi da ga svako može bez milosti ubiti. Ova osuda na smrt konačno izmeni Ka'bov stav i, u opravdanoj bojazni za život, on speva pesmu koja počinje rečima Bānat Su'ād (Su'ād ode...), a onda krenu potajno u Medinu i uspe da od Muhameda dobije pomilovanje za Ka'ba kojega prorok nije poznao lično. Tek posle toga pesnik se odade i izrecitova svoju pohvalnu pesmu koja se Muhamedu toliko svidela, da mu je, u znak priznanja, bar po običnom shvatanju, dao svoj sopstveni ogrtač (u arapskom bur-

dah).¹ Zbog toga je ta pesma prozvana **Qasidatu 'l-burdati**, tj. **Pesma plašta**. Ustvare, većim svojim delom ona odiše paganskim duhom i sastavljena je kao i druge predislamske kaside: počinje tzv. **nesibom**, tj. opevanjem otišle drage, onda nastavlja opisom kamile koja pesnika nosi dalje, i tek u 36-om bejtu izlaže njegovo opasno stanje iz kojega mu je jedini izlaz nada u Muhamedovu milost. Ipak, uprkos tome, ova pesma je izišla na glas, i, kao i njen pesnik, stekla docnije veliki ugled i neobično poštovanje u čitavom islamskom svetu. Nekoliko vekova docnije, ona je našla imitatora u licu Egipćanina al-Būsiri-a (1212—1296), čija se pesma takođe zove **Qasidatu'l-burdati** (ili jednostavno **Burda**). Na Ka'bovu **Burdu** napisano je nekih trideset komentara (Brockelmann, GAL, I, 39, i Suppl., I, 68, nabroja ih polimence) i više glosâ (tzv. **tahmisa** i **testira**). Na Zapadu, Lette ju je objavio još pre 200 godina (Leiden 1748), a za njim su sleđovala druga izdanja i prevodi (latinski, nemački, francuski, talijanski, engleski, i drugi).²

Nasuprot tome trijumfalnom pohodu **Burde** po svetu, druge pesme Ka'bove, ispevane delimično u njegovu paganskom periodu a lišene blagoslova nove vere, ostale su mnogo manje poznate, tako da su rukopisi njegova divana vanredno retki (svega jedan ili dva: u recenziji as-Sukkarija i al-Ahvala), a jednog štampanog izdanja nije uopšte bilo. Tu prazninu je sada ispunila gore navedena knjiga Tadeusza Kowalskog (1889—1948) poznatog poljskog orijentaliste, koji je svoju naučnu karijeru počeo arapskom poezijom (izdanjem i prevodom **Divana Qajsa ibn al-Hafima**, Leipzig 1914) i završio je radom iz iste oblasti, tj. izdanjem **Divana Ka'ba ibn Zuhejra**. Da je on između ta dva odlična arabistička rada dao velik broj važnih turkoloških i balkanoloških dela i studija, to je opštepoznata stvar.³

Ovaj Ka'bov **Divan** je posmrtno delo: njegov izdavač nije doživeo njegovo štampanje, a predgovor (pod naslovom **Introduction**, na str. III—V) i potrebne podatke o životu Ka'bovu (na str. VI—X) napisao je (na engleskom) jedan drugi.

¹ Međutim, kako najstarija vrela ništa ne govore o tome da je Muhamed ognju svojom burdom Ka'ba, u evropskoj orijentalistici se ovo smatra kao legenda. O davanju burde Ka'bu govore tek pisci iz XIII i XV veka, kako je to utvrdio R. Paret (u časopisu **Der Islam**, XVII, 1928, str. 9—14).

² Uzgred rečeno, i ja sam je preveo još 1919 g. (u rukopisu).

³ Spisak tih i drugih radova (svega 57 brojeva) daje A. Caferoğlu u **Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, cilt III, 1948, str. 253—255.

stručnjacima dobro poznati znalac arapske poezije, Friedrich Krenkow. Zamašna bibliografija (**Liste des abrégés**, na str. XI—XVIII) sadrži spisak dela koja je Kowalski upotrebio ne samo za ovaj prvi deo **Divana** nego i za drugi koji je u rukopisu. Dr. Tadeusz Lewicki je pregledao, dopunio i sredio **Citate** i **varijante** za pojedine pesme (str. XIX—XLI). U pregledu citata i varijanti za prvu pesmu (**Bānat Su'ād**) naročito je zgodno to što se iz njeg vidi raspored bejtova u glavnim recenzijama u poređenju sa onom u ovom **Divanu**.

Što se tiče samih Ka'bovih pesama (str. 1—144, računajući tu i arapski komentar ispod pojedinih stihova), one su date u recenziji i s komentarom as-Sukkarija, poznatog arapskog filologa iz IX veka (po n. eri), a prema tzv. **Socinovu** i **Prymovu** rukopisu (u biblioteci Društva nemačkih orijentalista)⁴. Pesama ima, što većih što manjih (ili tačnije fragmenata) svega 31, sa ukupno 609 stihova (bejtova). Najveća pesma (br. 13) ima 57 bejtova, onda dođe br. 1 (**Bānat Su'ād**) sa 55 bejtova, br. 3 sa 53 bejta, i ostale sa sve manjim brojem stihova tako da poslednja (br. 31) ima samo 1 bejt. Po svojoj sadržini, ove pesme, kao što je već rečeno za **Bānat Su'ād**, nose na sebi u osnovi pečat beduinskog života i opevaju uobičajene teme iz te sredine (sa pokojom ličnom notom). Izvesni izuzetak bi činile pesma **A** u kojoj Ka'b kori **Budžejra** i pesma **B** kojom ovaj odgovara Ka'bu, zatim **Bānat Su'ād** (br. 1, ali samo svojim završetkom) i pesma br. 2 kojom Ka'b slavi i hvali Muhamedove »pomagače« (anšār) da ublaži njihovu srdžbu. Od više pesama koje su bile uperene protiv Muhameda sačuvano je samo nekoliko stihova u početku **Divana**.

Za komentar Sukkarijev koji je štampan odmah ispod odnosnog bejta — što je vrlo zgodno i pregledno — vredi uglavnom isto što i za većinu arapskih tumača: oni obično više objašnjavaju pojedine reči i izraze (što na koncu možemo i u rečnicima videti) nego realija i ono što ne možemo lako znati. Ipak, ovaj komentar je dobro došao, jer nije isključivo jezički, a osim toga je vrlo star, možda i najstariji.

Kritika teksta je svuda sávesno sprovedena, a omaške i greške rukopisa su ispod linije označene. Kako je izdavač imao samo jedan rukopis na raspoloženju, on je katkad morao pribеći i konjekturama, ali su one gotovo uvek uspele i opravdane. Da je i ostalim elementima

⁴ U svome članku o as-Sukkariju u **Enciklopediji Islama**, Brockelmann ne spominje nikako njegovu recenziju Ka'bova **Divana**, ali u GAL, I, 513, dodaje paragrafu o Ka'bu (*ibidem*, str. 39) samo: »*Diwan in Socins' Besitz, ZDMG, XXXI, 710—5c.*

kritičkog aparata (citatima i varijantama) poklonjena puna pažnja, rečeno je već gore. Spoljšanja oprema Divana je upravo uzorna: na finoj hartiji štampan je tekst pesama krupnijim jasnim slogom, stihovi su svuda numerisani, a za komentar su upotrebljena manja ali opet sasvim čitka slova. Šteta je samo što po gde-gde ima štamparskih grešaka, naročito u vokalizaciji. Najzad, iza teksta pesama i komentara dolazi Spisak imenâ lića, plemena i mesta (str. 145—148) koja se pominju u Divanu.

Kako se iz svega vidi, ovo je jedno uzorno kritičko izdanje Kačbovih pesama, koje odgovara svim zahtevima filološkog metoda koji je već postao stalno pravilo pri izdavanju starih arapskih pesnika. Ovo posmrtno izdanje, iako njegovo štampanje nije sam izdavač mogao nadzirati, dostojno je imena savesnoga i odličnoga naučnika kakav je bio Tadeusz Kowalski.

Međutim, zasluge ovog poljskog arabiste za izučavanje Kačbovih pesama nisu ovim još iscrpene: kako saznajemo iz samog ovog izdanja (str. V i XLIX), on je pripremio i filološki komentar i potpuni prevod pesama (ne stoji, na kom jeziku)⁵ i to treba da izađe kao drugi deo Divana. Ostvarenje te namere još više i reljefnije bi istaklo značaj Kowalskijeva rada i njegovih rezultata.

F. Bajraktarević

Mamluk Costume, A Survey by L. A. Mayer, Genève, 1952, str. 120 i 20 ploča (fotostimnaka).

Kao jedina veća djela od vrijednosti koja nam daju dosta podataka o nošnj⁶ u srednjem vijeku u Egiptu, Palestini i Siriji, autor navodi samo ova dva:

1) Sulûk od Makrizije (objavio ga Quatremère u god. 1837 i 1842) i

2) Dozy-jev Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les Arabes (izašlo u Amsterdamu 1845). Pored pisanog materijala u kojem su samo verbalni opisi objeavnih predmeta, L. A. Mayer se naročito poslužio i raznom arheološkom gradom. Kao izvore za proučavanje ovoga pitanja navodi on arapske kronike i priručnike za državne službenike, ali ističe da su i njihova obavještenja uzgredna i oskudna što se tiče pitanja nošnje. Na drugom mjestu u obzir dolaze ilustrirani arapski rukopisi. U ovom radu se poslužio ovim djelima takve prirode:

a) Jazari, Ma'rifatal-hiyal al-handasiyya, b) Kalila wa Dimna, c) Hariri, Maqâmât i d) nizom tzv. »furûsiyya« knjiga.

⁵ Njegov poljski prevod *Bânât Su'âd-e Štampan je već u njegovoj knjizi »Na szlakach Islamu«* (Kraków 1935).

Dalje je donekle upotrijebio i predmete od bronzne i stakla sa crtežima na njima na kojima se mogla vidjeti i nošnja.

U izvjesnoj mjeri poslužio se i izvještajima hodočasnika i putnika u Svetu Zemlju, Siriju ili Egipat kao i crtežima koje su neki od njih izradili (najvažniji su u vezi s ovim radovi [slike] Bernharda von Breydenbacha [odn. Reuwicha] i Arnolda von Harffa).

Vrlo su dobre i pouzdane po autorovu mišljenju i izvjesne slike talijanskih majstora onoga vremena.

Kako L. A. Mayer ističe, najbolji od svega bili bi svakako originalni predmeti odjeće, samo su oni nažalost sačuvani u neobično malom broju. Ovo važi naravno u prvom redu za predmete od platna i sl. dok se oružje i druga vojna oprema, o čemu se takođe govori u ovom radu, sačuvalo mnogo bolje i u daleko većoj količini.

Poslije predgovora (str. 5—6) i uvoda (7—11) iz kojih je zabilježeno najvažnije, dat je u osam poglavlja (str. 12—74) pregled glavnih dijelova mamelučke nošnje, njenih karakteristika, razvoja i upotrebe. U odvojenim poglavljima obrađena je nošnja halifa, sultana, vojne aristokracije, svećenstva, zatim kršćana, jevreja i Samaritanaca i najzad kod žena. Jedno poglavlje posvećeno je oružju i ratnoj opremi, a drugo »počasnoj odjeći« (hil'a = robe of honour) tj. onim komadima odjeće koje je vladar redovno davao raznim dostajanstvenicima pri njihovu postavljanju na (novu) dužnost ili i drugim osobama kao nagradu ili izraz počasti i sl.

U dodatku br. I (str. 75—80) govori se o upotrebi izraza gumâšh i ostalom u vezi s njim. Pod br. II je popis upotrebljene literature.

Zatim slijedi veoma iscrpna bibliografija u vezi s predmetom ovoga rada (str. 83—111), potom indeks vlastitih imena te arapskih i drugih riječi s naznakom gdje se spominju u tekstu (str. 112—119), a na kraju je priloženo 20 ploča s raznim fotografskim snimcima iz upotrebljenih izvora za ilustraciju nošnje, oružja i dr. Veći broj tih snimaka objavljen je ovdje prvi put uopće.

T. Muftić

Hans Robert Roemer, Staatschreiben der Timuridenzeit (Das Šaraf-nâmâ des Abdullâh Marwârid) S. 224, Wiesbaden, 1952.

Izdanje ovog vrijednog djela tzv. inša-literature predstavlja na Zapadu početak naučne obrade jedne literarne grane koja je opširna i kapitalna. Inša-literatura u našem smislu obuhvata diplomatiku i epistolografiju. Kitnjasti stil i teške retoričke forme ovih zbirki, a često i pismo prikrivali su stvarni sadržaj koji se

traži, pa je često i najboljem poznavocu jezika trebalo odvažnosti da se toga posla prihvati. Inša-literatura rasprostranjena je u svima jezicima islamskog istoka, arapskom, turskom, perzijskom i urdu jeziku, a u perzijskom je dobila naročitu razradu. Arapi su se dolaskom u Perziju susreli sa mehanizmom administracije kojoj nisu bili dorasili, pa su je preuzeli zajedno sa jezikom koga su istom poslije više decenija mogli zamijeniti sa arapskim. Perzijski stil administracije podvrgnut je zakonu estetike mnogo više nego arapski. Perzijska inša-literatura nije bila raširena samo u Perziji, nego i u Irđiji i Turskoj, pa je u ovim zemljama dugo vremena služila kao uzor za ovu literarnu granu.

Ova literarna grana obuhvata dva različita tipa. Prvi tip sačinjavaju zbirke obrazaca i uzoraka službene pa i privatne korespondencije, dok druga stilistiku u užem smislu riječi, dakle formalne stilske propise kod sastavljanja korespondencije. Kasnije se pojavljuje kombinacija obadva tipa, gdje su teoretskoj strani dodati i obrasci kao primjeri. Ove zbirke imaju i svoju istorijsku vrijednost naročito u Perziji gdje je istorijska arhivska građa mahom propala, jer obrasci u ovim zbirkama donešeni kao primjeri nisu sastavljeni prema nekoj šemi, nego su najčešće prepisi stvarnih istorijskih dokumenata. Na području Bosne i Hercegovine i uopšte na Balkanu ova literarna grana turskog perioda pojavljuje se najčešće u vidu mnogih rukopisnih zbirki primjera javne i privatne korespondencije i obrazaca administracije (مك) i donekle u zbirkama zabilježaka (مجموعه)

Djelo Roemera pretstavlja izdanje i obradu jednog rukopisa ove literarne grane nastalog u Heratu početkom XVI vijeka pod naslovom شرف نامه koje je napisao Abdullah Marvarid. Pisac je bio velika ličnost i poznati literata u službi timuridskog kneza Huseina Baikara (1469—1506) vladara istočne Perzije, koja za njegovo vrijeme postade kulturni centar, a u literarnom stvaranju uze aktivnog učešća i sam Baikara. Pisac je počeo svoju karijeru na vjerskom polju, a kasnije je bio na visokim položajima u državnoj službi i konačno čuvar državnog pečata. Napisao je pored spomenutog djela više stvari iz lijepe književnosti, pa i istorije.

Poznato je više raznih prepisa ovoga djela. Originalni primjerak koji je pisac prilikom obrade koristio nalazi se u universitetskoj biblioteci u Carigradu, a sadrži 112 lista veličine 11 × 6 cm. Roemer je na kraju svoga djela original شرف نامه -e donio u cijelosti u foto reprodukciji. Ovi faksimili obuhvataju 57 strana, tako da sva-

ka stranica sadrži tri stranice originala. Sadržaj je poredan prema svojoj srodnosti u grupe: Dokumenti od 2—44 obuhvataju isprave o imenovanjima i druge proglose vladara, od 45—66 državnu korespondenciju, a od 67—125 većinom privatna pisma različitog sadržaja, i ostale manje važne uzorke.

Kako je težište na istorijski važnom materijalu, to je kod prerade ovoga gradiva pisac napravio opsežan izbor, pa je preveo na njemački sve što je bilo vrijedno da se izvedu važni zaključci, a ispustio uzorke stila koji po svome sadržaju nisu značajni. Radi cjelishodnosti obrade pisac je donekle odstupio od redoslijeda originala i prevedeni materijal podijelio u sedam grupa: I dokumenti vjerske organizacije (sadr, kazi, nakib an-nukabi, muhtasib, mudarris, bu-kavul i šeih al-islām), II vjerske zaklade, III imunitet (oprost od poreza kod izvrsnih ustanova), IV svjetovni uredi (veliki vezir, dvorski činovnici, dekreti o imenovanju guvernera), V papiri za putovanje (lične isprave), VI državna korespondencija na dvoru Timurida i drugim dvorovima (Zlatne Horde, Samarkandu, Širvanu, Safavida i Visoke Porte) i VII literarno istorijski dokumenti (stilska strana korespondencije i razni literarni sastavi).

Abdulah Marvarid je bio dobar poznavalac vjerske organizacije, pa nam ovi dokumenti pružaju odličan uvid u organizaciju religiozno-pravnih ustanova toga vremena. Ali i dokumenti iz svjetovne sfere ne zaostaju za prvima. Oni govore o izgradnji vladavine Husaina Baikara, a također i o drugim dvorovima i njihovoj administraciji. Mnogi od ovih dokumenata rasvjetljavaju odnose dvora u Heratu prema susjednim zemljama. Lične isprave koje se najviše odnose na dozvolu putovanja izvan državnih granica su često važni istorijski dokumenti, dok književni dokumenti ukazuju na visok intelektualni život timuridske države. Područje s kojim pisac nije bio u užem kontaktu, kao što je vojna organizacija, ne spominju se.

Kako sa naučne, tako i sa formalne strane ovo izdanje pretstavlja primjer jedne savjesne obrade. Roemer je u uvodu koji obuhvata 34 stranice dao divan pogled na postanak i razvoj inša-literature u svima jezicima islamskog istoka, zatim ocrtava kulturne prilike iz kojih je nastala شرف نامه i na koncu daje kratke biografske podatke o Marvaridu. Kod prevodenja držao se je što veće doslovnosti koliko to dozvoljava duh njemačkog jezika. Najvažniji dio ove publikacije pretstavlja komentar koji obuhvata 58 strana. Koristeći se dosta djelima Minoskog i drugim izvorima pisac je ovim dao vrijednu studiju o vjerskoj organizaciji i njenim ustanovama,

državnoj organizaciji, uredima i administraciji timuridske države, ukratko o cijelom ovom materijalu prema naprijed spomenutim grupama. Obrada nosilaca raznih funkcija čini naročito važan dio ove studije.

Dobar dio komentara sastoji se u poređenju materijala koji pružaju ovi tekstovi sa onim što se zna o iranskim ustanovama od Ilhanida do Safavida zaključno. Bilo bi potrebno napraviti jedno poređenje između predmongolskog i mongolskog perioda sa ranijim periodima da bi se mogao prosuditi stepen originalnosti ilhanidske, timuridske i safavidske organizacije u odnosu na islamsku prošlost. Na kraju pisac je donio popis korištene literature, index geografskih i ličnih imena, popis tehničkih izraza i perzijskih riječi upotrebljenih kod prijevoda i u komentar, te imena autora korištene literature.

A. Handžić

Carlo Alfonso Nallino: RACCOLTA DI SCRITTI EDITI E INEDITI, Vol. II, L'Islām. Dogmatica. Sufismo. Confraternite. A cura di Maria Nallino. — Roma, 1940, in —8°, IV + 474 pp.

Među talijanskim orijentalistima XIX veka C. A. Nallino (1872—1938) zauzima naročito vidno mesto, kako po svojoj mnogostranosti tako i po svojoj plodnosti. Mađa je znao i jevrejski, aramejski, persijski i turski (citirao je i jermenske i etiopske citate), on se koncentrisao na arabistiku, ali je zato gotovo u svima njenim oblastima radio sa velikim uspehom, a naročito u astronomiji i istoriji islamskog prava gde je došao do sasvim novih rezultata.

Nallino je bio od onih orijentalista kojima su povoljne prilike dopustile da teorisko stručno znanje spoje s praktičnim iskustvom na terenu. Pored ostaloga, on je, u dva maha, nekoliko godine predavao na kairskom univerzitetu, a u martu i aprilu 1938 on je, sa svojom čerkom Marijom (koja je takođe arabist), posetio i saudsku Arabiju. Uvidajući veliku važnost savremenog Istoka, on je još pre 33 godine osnovao odlični mesečnik *Oriente Moderno*, koji se prvenstveno interesuje za muslimanske teme i zemlje. Kad je docnije pokrenuta *Enciclopedia Italiana*, Nallino je — sasvim razumljivo — postao direktor celog njenog istočnog odeljenja. Naravno, on je preuzeo i izradio i velik broj članaka o najvažnijim ličnostima, pojavama i predmetima, itd. Uopšte uzevši, rad ovog naučnika je toliko obiman i većinom razasut po raznim publikacijama, časopisima i sl., da stranim orijentalistima ostaje više ili manje nepriступčan i nedokučiv; vrlo često oni se moraju zadovoljiti sa onim što daju *Bibliografia degli studi orientalistici in Italia dal 1912 al 1934* (Ro-

ma 1935, str. 99—104) i E. Littmann u svom nekrologu (ZDMG, knj. 92, 1938, str. 633—652).

U vezi s tim teškoćama sasvim je dobra bila ideja g-de Marije Nallino da štampane i neštampane spise svoga oca, odmah posle njegove smrti, izda u nekoliko zasebnih knjiga. U vremenskom razmaku od deset godina (1939—1948) izašlo je šest takvih knjiga (svaka po nekoliko stotina strana). Meni je sada pristupačna samo druga knjiga, u kojoj su sakupljeni radovi o počecima Islama, njegove dogmatike, mistike (sufizma) i verskih bratstava. Da čitaoci dobiju nešto jasniju sliku o sadržaju ove debele knjige, evo naslova pojedinih studija i članaka: I) Islam («islamismo»), II) Muhamed, III) Šta znači kur'anski izraz «ummi» (za Muhameda) a šta «al-umijjün»? IV) Trinaesta stogodišnjica od smrti Muhamedove (pisano 1932), V) Kur'an, VI) Jedno neobično shvatanje o Kur'anu koje se pripisuje al-Džähizu, VII) Koje arapske rukopisne izvore je koristio Ludovico Marracci za svoje delo u Kur'anu? VIII) Sunnah, IX) Hadis X) Klasifikacija hadisa s gledišta tradicionalista, XI) O poreklu imena mu'tazilitä, XII) Odnosi između dogmatike mu'tazilitä i severnoafričkih ibäditä, XIII) O nazivu «Qadariite», XIV) Süfiizam, XV) Ibn al-Färidov arapski mistički spev u novom talijanskom prevodu (od Di Mattea, Rim 1917), XVI) Još o Ibn al-Färidu i o muslimanskoj mistici, XVII) Odlomci iz prevoda Ibn al-Färidove »Velike tä'ijje«, XVIII) Senusi, XIX) Učenje osnivača senusitiskog bratstva, XX) Recenzije.

Kako se već po samim naslovima ovih radova vidi, oni su — više ili manje — važni i interesantni za političku, kulturnu i književnu istoriju, kao i za istoriju religija, a takođe i za sociologa, etnologa, itd. Krivo bi zaključio ko bi i za čas pomislio da su teme nekih članaka čisto teološkog karaktera. Pre svega, islam nije samo vera nego i jedan važan istoriski a sada i politički, socijalni i ekonomski faktor. Poznavanje njegovih početaka i institucija može da nam objasni mnoge docnije i sadašnje pojave ne samo u današnjim islamskim zemljama, nego uopšte i u istoriji sveta. Mnogi postupci naših turskih osvajača imaju u celosti ili bar delimično svoj koren u islamskoj teoriji i praksi, itd. Onda, treba dobro razlikovati da li o ovim i sličnim predmetima odnosno ličnostima piše jedan zainteresovani teolog ili stručnjak-arabista kakav je bio Nallino.

Neki od ovih članaka su naučno-istraživačkog karaktera i preštampani su iz akademskih izdanja (na pr. br. VII: o arapskim izvorima Marraccija), a drugi su više informativni, pisani za Talijansku Enciklopediju. Međutim, i jedni i drugi su rađeni s najnovijim podacima (naravno

Svakako, ovaj Nyklov materijal je dobro došao kao dopuna onome što je već poznato, a i kao sredstvo da se isprave izvjesna Georgtjevičeva tvrdjenja i shvatanja, odnosno da se svedu na pravu meru.

Posle glavnog i pravog teksta ove knjižice dolaze pri kraju (str. 20—28) vrlo opširne Napomene (Notes) koje su pune zanimljivih i korisnih objašnjenja i predstavljaju dopunu onome što je u pravom tekstu kraće izloženo ili samo usput spomenuto.

Kako tekst ovog rada tako i napomene svedoče o velikoj savesnosti, erudiciji i načitanosti pisca. Pored toga, knjižica sadrži snimke naslova i pojedinih strana iz Georgtjevičevih retkih dela do kojih bismo inače došli vrlo teško ili uopšte nikako.

F. Bajraktarević

NAJNOVIJA IZDANJA PORTAE LINGUARUM ORIENTALIIUM

Poznata je stvar koliko je pri učenju stranih jezika važan izbor metode po kojoj će se učiti, drugim rečima, izbor udžbenika koji odgovara savremenim zahtevima nauke i pedagogije uveliko doprinosi uspehu učenja ovoga ili onoga jezika. Od tih metoda za učenje jezika naročito su poznate Toussaint-Langenscheidt'ova i Gaspey-Otto-Sauer'ova. Prva je uglavnom ograničena na najpoznatije žive jezike (engleski, francuski, talijanski, španski, portugalski, ruski, poljski, švedski, mađarski, rumunski, holandski, čak i nemački za Nemce, ali obuhvata i starogrčki i latinski) i namenjena je za samouku u odraslih; ona je štampana u vidu pisama od jednog tabaka, i prvih osamnaest pisama čine prvi kurs, a drugih osamnaest (19—36) sačinjavaju drugi kurs. Druga od dve pomenute, i kod nas dosta poznate metode, tj. Gaspey-Otto-Sauer'ova, počiva na vrlo širokoj podlozi; ona ima udžbenike tako reći za sve jezike na svetu: pored svih evropskih i raznih orijentalnih jezika, tu su i udžbenici za jezike duala, ewohe, hausa i suahili, za koje smo jedva i po imenu čuli. Ta metoda je namenjena »za školsku i privatnu upotrebu«; svoj cilj ona postiže kod poznatih jezika posredstvom konverzacione gramatike u dva dela (tj. sa nižim i višim kursom) ili posredstvom male gramatike koja sadrži glavne osnove toga jezika. Prednost ove metode je u tome što je podeljena na lekcije, a svaka lekcija sadrži izvesna gramatička pravila i obrasce, onda nepoznate reči (s izgovorom!) koje dolaze u rečenicama (ili štivu) na dotičnom jeziku i u onom tekstu koji treba s maternjeg jezika prevesti na strani jezik koji učimo. Obično uz svaki takav udžbenik ima i manja knjižica koja sadrži »ključ« (»corrigé des thèmes«), tj. izradu i prevod onoga što je u

kojoj lekciji bilo zadato. U ovoj metodi svaka lekcija sadrži i kraću konverzaciju na jeziku koji se uči. Nasuprot Toussaint-Langenscheidt'ovim vrlo obimnim »pismima za učenje« — koja su samo na nemačkom jeziku, — Gaspey-Otto-Sauer'ove knjige nisu određene samo za Nemce i za one koji uče na nemačkom, nego su (naročito one za glavne jezike) i na francuskom, engleskom, talijanskom, pa i na srpskom, turskom, grčkom, ukratko na više od dvedeset raznih jezika. Mnogi od naših orijentalista sećaju se rado koju su im uslugu, u prvo vreme, učinili arapska gramatika od Hardera, turska od Jehltschke, ili persiska od Clair-Tisdalla (samo na engleskom), i drugi udžbenici iz te zbirke.

Međutim, dok obe gornje metode imaju u osnovi praktičan cilj i izdaju udžbenike živih jezika za samouke i za srednje škole, izdanja zbirke Porta linguarum orientalium teže za ispunjenjem jednog višeg i težeg zadatka, a namenjena su za upotrebu na univerzitetima i drugim najvišim nastavnim ustanovama. Taj viši i težji zadatak je: dati osnove (elemente) najstarijih više ili manje kulturnih istočnih jezika, od kojih su neki već odavno izumrli (ne govore se), ali čije izučavanje (kao naprimer babilonskog i egipatskog) daje živu sliku o njihovoj staroj civilizaciji i prilaže dragocene podatke kulturnoj i političkoj istoriji sveta i uopšte celoj nauci. U tu svrhu je Porta linguarum orientalium dosada izdala udžbenike ili hrestomatije jezika jevrejskog, bibliško-aramejskog, samaritanškog, arapskog, sirijskog, jermenskog, etiopskog, turgumskog, asirskog, turskog, persiskog, koptskog, egipatskog i južno-arapskog. Među piscima tih udžbenika (gramatika, čitanki ili antologija) nalaze se najslavnija imena nemačke i uopšte svetske orijentalistike kao Nöldeke, Delitzsch, Erman, Aug. Müller, Fischer, Brockelmann, Littman i drugi. Kako su udžbenici Portae linguarum orientalium bili namenjeni uopšte za univerzite, neka njena starija izdanja su bila na latinskom (čime je bila olakšana upotreba i van nemačkih univerziteta),¹ ali su docnije sva izdanja izlazila na nemačkom (samo su tabele obrazaca i slično i dalje obično ostale s latinskim naslovima).²

¹ Pored haldejske, samaritanske, etiopske i jermenske gramatike, i *Delectus veterum carminum arabicorum* (1890) od Nöldeke redigovan je na latinskom (uvod, napomene, nacrt metrike), a i glosar od Aug. Müllera objašnjava arapske reči samo latinskima.

² Pored toga, Delitzsch-ova *Asirska gramatika* izašla je na engleskom a od Socinove *Arapske gramatike* postoje tri engleska izdanja.

Česta izdanja pojedinih udžbenika iz Portae dovode nas do zaključka da je njen metod vrlo dobar i uspešan. U čemu se on sastoji? Njeni udžbenici obično sadrže kratka i koncična pravila o pismu (alfabetu) i o glasovima odnosnoga jezika, zatim njegovu morfologiju i glavna pravila iz sintakse; posle toga dolazi spisak glavne literature, tj. bibliografija delā o tom odnosno na tom jeziku, zatim obrasci (pregledne tabelle konjugacije i deklinacije) a onda tekstovi za vežbanje i kraća lektira, sa glosarom reči koje se u njima nalaze. Ko sve to saveseo obradi može biti siguran da su mu dobro otvorena vrata (»porta«) toga jezika i da mu je dat solidan temelj za dalje studiranje. Naravno, što je koji udžbenik doživio više popravljenih izdanja, to je obično njegova naučna i praktična vrednost veća, a bibliografija potpunija i savremenija.

Kratko vreme posle drugog svetskog rata pojavila su se nova izdanja Portinih ranijih udžbenika, i to pet gramatika i jedna hrestomatija.³ Svako od ovih izdanja ima za nas više ili manje interesa. Naravno, islamski jezici dolaze u ovom pogledu na prvo mesto, pa ćemo i početi njima.

Dobre strane Persiske gramatike od Salemana i Žukovskoga poznate su još od ranije: to su njena konciznost, često baziranje na Firdusijev jezik, dodatak o persiskoj metrici, za ono doba dovoljna, čak i dobra biografija, i koristan izbor iz nekih proznih i pesničkih dela. Međutim, sticajem prilika, i ovo četvrto izdanje je samo nepromenjen otisak prvog izdanja od 1889, i naravno, posle blizu šezdeset godina, njegova bibliografija je sasvim zastarela i nepotpuna, ona ne sadrži ni *Grundriss der iranischen Philologie* (koji je izašao 1896—1904) i toliko drugih važnih dela iz ove oblasti. Isto tako, nije zgodno ni pedagoški što su kod pojedinih pisaca godine smrti označene samo po hidžri, niti je opravdano što

³ a) *Persische Grammatik* von Carl Salemann und Valentin Shukovski, 4., unveränderte Auflage, 1947.

b) *Arabische Grammatik* von Carl Brockelmann, zwölfte, neubearbeitete Auflage der Grammatik von Socin-Brockelmann, 1948.

c) *Arabische Chrestomathie aus Prosaschriftstellern*, herausgegeben von August Fischer, fünfte Auflage, 1948.

d) *Hebräische Grammatik* von Carl Steuernagel, elfte Auflage, 1948.

e) *Altürkische Grammatik* von A. von Gabain, 2. verbesserte Auflage, 1950.

f) *Syrische Grammatik* von Carl Brockelmann, sechste vermehrte und verbesserte Auflage, 1951.

(Izdavač je svuda: Otto Harrassowitz — Leipzig.)

ovde obrasci (paradigme) sasvim nedostaju, iako one nisu neophodne kao, recimo, kod arapskoga i jevrejskoga. Kako je, naprimer, dobro došla ona tabela *Persian Paradigms* (*Epitome of the Accidents*) u Clair-Tisdalla (*Modern Persian Conversation-Grammar*, str. IX)! Inače, glosar je praktičan, jer objašnjava persiske reči i nemačkim i francuskim rečima.

Sasvim drukčiji je slučaj s Arapskom gramatikom od C. Brockelmanna: to je dvanaesto, tokom decenija stalno doterivano i sasvim prerađeno izdanje poznate Socienove gramatike. Pojedini paragrafi iz oteka o arapskom pismu, fonetici, gramatici i sintaksi modifikovani su i dovedeni u vezu sa sadašnjim naučnim shvatanjem odnosno sa praktičnim iskustvom i posmatranjem na licu mesta (u pogledu izgovora). Tako, naprimer, pada odmah u oči da Brockelmann doslednije postupa pri transkripciji fetha u odnosne suglasnike (on piše *ālif* na strani 4, *sābbā* na str. 12, *kāfirunā* na str. 14) nego Socin koji i u ovakvim slučajevima ima samo a (*ālif*, 'ltd.). Što kod ovog udžbenika treba naročito pohvaliti to je vrlo obimna i savremena bibliografija (str. 210—277), podeljena po predmetima (na pr. gramatike, rečnici, religija, pravo, filozofija... itd.). Ipak, za novo izdanje poželjno bi bilo da se i u bibliografiji postupi po nekom utvrdjenom načelu; u glavi o poeziji (str. 266—273) ja ne mogu da uhvatim po kojem se redu poređana odnosna dela (nisu ni po hronološkom, ni po nekom azbučnom, ni po važnosti).⁴ Obrasci (paradigmata, na 23 tabelle) olakšavaće učenje konjugacije (naročito nepravilnih [»bolesnih«]) glagola kao i do sada. Štiva su većim delom nova prema ranijim izdanjima Socina. Pada u oči da je izostao uobičajeni *Inhaltsverzeichnis* koji je toliko potreban za dela ovakve vrste.

Kao što je Socin-Brockelmannova gramatika davala čvrstu podlogu mnogim generacijama mladih arabista, tako ih je Brünnow-Fischerova Arapska hrestomatija iz proznih pisaca pomagala i vodila u daljoj izgradnji na putu do solidnoga arabiste. Koliko je ona tražena i cenjena dokaz je srazmerno veliki broj njenih izdanja. Ovo najnovije, peto

⁴ Ovom prilikom uzgred napominjem da je moje izdanje Abū Kabirovih pesama tako netačno citirano (na str. 268) kao da ono sadrži samo arapski tekst, međutim iz njegova tačnog naslova vidi se šta ono u stvari obuhvata, i zato ga ovde navodim: *La Lāmiyya* (odnosno: *Le Diwān*) d'Abū Kabir al-Hudali, publiée avec le commentaire d'as-Sukkari, traduite et annotée par F. B...č (u Brockelmann: F. B...č).

izdanje (od 1948) je u stvari fotomehanički otisak četvrtoga (od 1928) i, prema tome nije moglo pretrpeti nikakve veće promene: izbor članaka je ostao isti, glosar je takođe isti (samo što sada stoji napred, tj. s leve strane od naslova knjige, a u četvrtom izdanju je bio pozadi, s desne strane), a »ispravke, dodaci i neko-like napomene« iz ranijih izdanja su sada sabrane u jednu listu i za dve stranice uvećane. Pojedine ispravke izvršio je Fischer u samom arapskom tekstu, uprkos toga što je i ovaj put složen mašinom a ne rukom. Kako ovaj postupak tako i uzorno i znački sastavljen glosar sveoće o poznatoj savesnosti i stručnosti velikoga, sada već pokojnoga leipziškoga arabiste.

Među najnovijim izdanjima *Portae linguae orientalis* nalaze se i gramatike još dva druga semitska jezika, koja, doduše, nisu neophodna za islamistu i arabistu, ali koja pri dubljem izučavanju arapskoga kao semitskoga jezika, pri utvrđivanju uticaja i pozajmica pružaju veliku pomoć i korist. Reč je najpre o *Jevrejskoj gramatici* od Carla Steuernagela koja je ovim doživela svoje jedanaesto izdanje. U stvari, to je — kao i kod Fischerove *Hrestomatije* — fotomehanički otisak sedmog izdanja od 1926 godine! Razlozi su isti: teškoće oko ručnog sloga odnosno njegova komplikovana izvedba koja bi knjigu znatno poskupila. Ali to ne smeta mnogo. U svakom slučaju lektira pojedinih njenih partija i pravila je zanimljiva i poučna za svakoga arabistu: tu su upadne sličnosti u načinu pisanja (iako drugim, jevrejskim, »kvadratnim« pismom) i vokalizacije (u jevrejskom »punktacije«), zatim tu su analogije u morfologiji i sintaksi, itd. Da navedemo samo neke zajedničke pojave u jevrejskom i arapskom: ženskoga su roda imena gradova i zemalja, dvostruki delovi (ljudskog) tela (§ 56a); sličnost pravila za izafet (status constructus) u oba jezika (§ 56, tačka 3); istovetnost jevrejskih deklinacijskih nastavaka s arapskim (§ 58); predlozi u oba jezika zahtevaju genitiv (§ 58 i § 75a); pravilo da regens (mudāf) gubi član (§ 59a), zatim iz arapskog poznata pojava da kod brojeva 3—10 dolaze muški oblici uz ženske imenice a ženski uz muške imenice (§ 72a), itd. Uostalom, kako je poznato, ova poslednja pojava (antipolaritet) je opštesemitska. — Dalje, kad u odeljku o sintaksi (§ 86) čitamo o jednostavnom ređanju jedne rečenice do druge sa svezom »i«, bez bliže oznake njihove logične veze, i kad znamo da ono »i« treba u prevodu izraziti određenijim svezama kao ali, ipak, tada, nato, a ako je jedna rečenica logički podređena drugoj, onda i sa da (namerno), tako da, jer, ako, itd. (§ 86a), — ko može da se

ne seti da isto vredi i za arapsku svezu wa (= naše »i«)? — Inače, Steuernagel daje u svojoj gramatici, kao i drugi pisci u ovoj zbirci, bibliografiju (doduše mnogo kraću [str. 125—132] nego Brockelmann [str. 210—277]), paradigme, vežbe i dosta kratku čitanku, naravno sa potrebnim glosarima (jevrejsko-nemački i nemačko-jevrejski). Kad je reč o glosaru mnoge reči su tako slične arapskim, da bi im značenje svaki arabista lako pogodio samo da nije razlike u pismu (alfabetu). Koristan je i dodatak (na str. 123—125) koji sadrži kratak pregled glavnih stvari iz jevrejske fonetike.

Pored ove gramatike, među najnovijim izdanjima *Portae linguae orientalis* nalazi se i gramatika onoga semitskog jezika koji je (naročito u svojoj ranijoj fazi) najbliži jeziku Staroga zaveta. To je *Syrische Grammatik* od C. Brockelmanna, poznatog semitiste, turkologa, istoričara arapske književnosti i pisca najnovije *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*. Pod siriskim ovde se razumeva raniji književni jezik hrišćana u Severnoj Siriji i Mesopotamiji, a to je zapravo onaj dijalekt aramejskog jezika kojim se govorilo u Edesi, glavnom gradu kraljevine Osroene u Mesopotamiji, i koji je dosta rano postao književni jezik, a kako su Grci zvali jezik ovih Aramejaca »siriskim« i sami narod »Sirijcima«, to je ovaj naziv prevladao nad »aramejskim« i »Aramejcima« (Aram ili Arameja su biblijski nazivi uglavnom za Siriju i Mesopotamiju). Aramejski jezik se nekad govorio u Siriji i Mesopotamiji, a prostirao se daleko i po drugim oblastima, naročito u Palestini; pored toga, u više okolnih zemalja, on je bio jezik pismenosti a za zapadne delove persijskog carstva, u doba Ahemenidā, to je bio zvanični jezik. Jedan zapadno-aramejski dijalekt posluzio je docnije i kao pismeni jezik u arapsko-nabatejskom »carstvu« (državi).⁶ Tek sa pojavom islama i brzim prodiranjem arapskog jezika nestajalo je postepeno siriskog jezika. Inače, siriski jezik i književnost dobili su svoju pravu važnost tek u vezi s hrišćanstvom; i obilna čitanka u Brockelmannovoj gramatici (str. 3* do 45*) donosi gotovo samo teološke tekstove, pa se čovek i nehotice seti one napomene Georga Jacoba (koji je toliko zaslužan za oživljavanje turskih studija u Nemačkoj) da siriski uopšte ne spada na filozofski nego na teološki fakultet. Međutim, filološki i kulturnu važnost siriskoga ne može niko odbil-

⁶ Poblize u Th. Nöldeke, *Die aramäische Literatur*, str. 113 (= *Die orientalischen Literaturen* u zbirci *Die Kultur der Gegenwart*, Leipzig-Berlin 1925).

no poricati, a arabisti dobro znaju koliko su pozajmica Arapi uzeli iz aramejskoga (srovni *Die aramäischen Fremdwörter im Arabischen* od S. Fränkela, Leiden 1886), koliki je udeo aramejskoga (siriskoga) u arapskom alfabetu, u arapskom sistemu vokalizacije, itd.⁶, a da i ne govorimo o aramejskom uticaju na pehlevi (srednjepersiski). — Kao što je siriska čitanka mnogo veća nego jevrejska, tako je i njena bibliografija (str. 150—184) znatno obilnija od jevrejske; ovo se delimično može objasniti i time što je Brockelmannov udžbenik (šesto izdanje od 1951) štampan ručnim slogom, a *Steuernägelov*, kako smo videli, mašinskim, tj. što predstavlja otisak sedmog izdanja od 1926 i time zaostaje za dvadeset i pet godina.

Porta linguarum orientalium nije zanemarila ni jezik osmanskih Turaka: još 1889 godine ona je izdala *Türkische Grammatik* od Augusta Müllera koji je inače najviše poznat kao pisac velike istorije islamskih naroda pod naslovom *Der Islam im Morgen- und Abendland*, ali ta knjiga nije makla dalje od prvog izdanja. Pored ostalih razloga za taj »neuspeh«, verovatno je jedan i u tome što se Jehlitschkina *Turska konverzaciona gramatika*, koja je, domalo iza toga (1895), izašla u napred pomenutoj zbirci *Gaspey-Otto-Sauer*, pokazala boljom i praktičnijom.

Međutim, *Porta* je zato dala prvu starotursku gramatiku uopšte, i to još pre dvanaest godina (1941), a sada je izašlo i njeno drugo izdanje (1950). Pisac je ranija učenica i saradnica berlinskog turkologa *Wilhelma Banga*, *Annemarie von Gabain*, koja je godinama radila na ujugurskim rukopisima iz *Turfana*. Pored turskih runskih natpisa (iz VIII veka), njena gramatika uglavnom i obrađuje pomenute ujugurske rukopise i primitivne otiske (*Blockdrucke*) srednjoaziskih Turaka pre dolaza s islamom. Autorka zove taj jezik staroturskim, a često i ujugurskim; prvi naziv je svakako utoliko opravdan što nije poznato da ima neki turski jezik koji bi bio stariji od ovoga; njegov prethodnik, po svojoj prilici, ne bi se uopšte mogao nazvati »turskim«, a sadašnji istočno-turski mu je još najbliži dijalekat. U ovim tekstovima nema uopšte arabizama niti ikakvih tragova islama, ali je zato kultura »Ujgura«, kako s pravom ističe autorka, puna uticaja kineskih, indijskih, toharskih i iranskih. Ukoliko se radi o orhonskim natpisima, predmet ove gramatke je mrtvi turski jezik, a takav je jezik, do izvesne mere, i u ujugurskim spomenicima (dokumentima).⁷

⁶ Arapsko pismo se razvilo iz aramejskoga, (tačnije, iz nabatejskog kurziva), a docnije su preuzeti iz siriskoga i znači za oznaku vokala.

Kako je jezik spomenika na kojima počiva ova gramatika pisan na nekoliko raznih alfabeta (runa, ujugurski, itd.), profesor *Gabain* posvećuje mnogo pažnje odnosnim pismenima (azbukama), daje ih na preglednim tabelama i sa raznim primerima za vežbanje. Posle toga, ona opširno obrađuje fonetiku, građenje reči, morfologiju i sintaksu. S obzirom na specifičnost turskog jezičnog sistema uopšte, a naročito staroturskog (ujugurskog), autorka je u više slučajeva imala da stvara i nove termine za pojave kojih nema u indoevropskim jezicima ili se bar ne poklapaju u svemu sa njima, kao naprimer reč »konverb« (mesto gerund, particip i slično), »vokativni glagolski oblici« (»vokativische Verbformen«), itd. Za lakše nalazjenje svih obrađenih partija i pravila služi azbučni gramatički indeks (str. 194—224).

Ovako savjesno i znančki obrađena gramatika najstarijega turskoga jezika znači, bez sumnje, veliki napredak i predstavlja odličan priručnik za sve turkologe u pravom i širem smislu. Naravno, ovim delom je postavljen i jedan čvrst temelj za istorisku gramatiku turskih jezika; za svako dublje studiranje u ovoj oblasti, ova knjiga ostaje neophodan priručnik. Tako reći, na svakoj njenoj stranici nalazimo vrlo važne i za turkologiju osnovne konstatacije, kao, naprimer, da vokalna harmonija ne postoji samo u svim živim turskim jezicima nego i u staroturskom, pa čak da zahvata i jedan deo konzonanata (str. 56). Gotovo u svakom odlomku imamo da čujemo ponešto korisno i novo, ili da obnovimo i potvrdimo od ranije poznato kao, recimo, (u § 202) da je seksen i doksan nastalo množenjem, tj. od *säkiz on* (= 8×10) odnosno do *toquz on* (= 9×10).⁸ Dalje, odmah u sledećem paragrafu (§ 203) vidimo da se u staroturskom »drugi« kaže *ikinti*, katkada i *ikindi* (*Glossar*, str. 310), i to nam odmah sugerira etimologiju naše *ičindije*, tj. »druge« (popodneve) obredne molitve, što je opet, po mom mišljenju, prost prevod persiskoga *namāz-i digār* (»druga molitva«).⁹

⁷ Naravno, jezik kojim sada govore *Kara* (»Crni«) *Ujguri* i *Sari* (»Žuti«) *Ujguri* ne može se smatrati mrtvim nego živim turskim jezikom (u širem smislu); srovni *Gordlevski*, *Izvestija* A. N., 1945, IV/3—4, str. 138.

⁸ Etimološko tumačenje turskih brojeva nije uvek jednostavna stvar, kako se vidi, pored ostaloga, i iz *Kraelitzova* članka *Zur Etymologie des türkischen Zahlwortes »iki zwei«* (= *WZKM*, XXXVI, 239—241).

⁹ Da se u ovom slučaju obredne molitve ne računaju od zore (kako su neki kod nas mislili tvrdeći da je *ičindija* »treća« molitva) nego od podne, vidi se opet po persiskom izrazu za podnevnu molitvu »*namāz-i pešin*« koji upravo znači »prednja (ili prva) molitva«.

Ali ovim još nije ukazano na sve dobre strane ove Staroturske gramatike. Njena bibliografija je vrlo iscrpna (str. 225—246), pregledna, podeljena na sedam glava i u granicama pojedinih glava azbučna. Kako prva glava koja je posvećena filologiji i zuzima najveći deo, tako i ostale sadržavaju ne samo nemačka nego i druga, u velikom broju i novija ruska dela o predmetu. Čitanka (Chrestomathie) sadrži preko dvadeset većih ili manjih tekstova razne sadržine u prozi i u stihovima, i to u tačnoj i doslednoj transkripciji latinicom, što omogućava da se lakše i bolje pazi na gramatičke oblike i na sadržinu, a ne da se čovek izgubi u teškoćama dešifrovanja (za ovo je autorka dala već više proba na početku knjige, u oteku Schriftlehre). Kao, i inače u Portinim udžbenicima, i ovde ima uz čitanku Glossar u kome je svaka reč protumačena nemački i (ново-)turski. Ovo će dobro doći Turcima i drugim interesentima koji ne znaju nemački, a pored toga, ovakav način objašnjavanja pokazuje odmah da mnoge stare reči odnosno koreni žive i u sadašnjem jeziku a sa istim značenjem, kao naprimer starotursko *başlamaq* (novotursko *başlamak* »početi«), *ölmäk* (n. t. *ölmek* »umreti«), *sarıy* (n. t. *sarı* »žut«), *oçuq*, *oçiq* ili *oçaq* (n. t. *oçak* »ognjište«), dok su druge postale sadašnjem Turčinu nerazumljive ili imaju sasvim drugo značenje, pa se nadomeštavaju sasvim drugim korenom ili iz kojeg drugog jezika, naprimer starotursko *bay* (n. t. zengin »bogat«), *barım* (n. t. *mal* »imetak«), *yantud* (n. t. *cevap* »odgovor«), ili *bor* što je u starom jeziku značilo (kao i u mađarskom) »vino«, a sada se u turskom za to upotrebljava arapska reč *şarap*.

Ako rezimiramo još jednom sve što je gore rečeno o pojedinim poratnim izdanjima *Portae linguarum orientialium* videćemo da su to u osnovi odlični udžbenici koji »drže korak« s napretkom nauke i ozbiljno vode računa o pedagoškim i drugim potrebnim zahtevima univerzitetske nastave i savremenog izučavanja orijentalnih jezika. Ipak, kao što ni pet prsta nije jednako, među njima ima jedandva (persijski i donekle jevrejski) koji u ovom pogledu više ili manje zaostaju ili zbog ličnih razloga (smrt piščeva) ili zbog poznatih poratnih nevolja, ili iz bilo kojih drugih uzroka. Poželjno bi bilo da se ubudeće upotrebljava bolja i lepša hartija i da ove udžbenike opet ugledamo u onako čvrstim i ukusnim povezima kao nekada, pre rata i njegovih posledica. Nema sumnje o tome da sve ovo dobro zna i sadašnji urednik zbirke, poznati orijentalista

Richard Hartmann (Berlin), i da on to isto i još više želi nego njegove stručne kolege. Međutim, »vetrovi duvaju kako ne žele brodovi« i ne treba odmah, u samom početku, tražiti što je nemoguće ili što bi nesrazmerno poskupilo ove prvoklasne udžbenike. Mesto toga, bolje je odati dužno priznanje kako stručnom uredniku tako i izdavačkom preduzeću Otta Harrassowitza u Leipzigu što su u ovako teškim prilikama ipak uspeali da ovu čuvenu kolekciju ponovo ožive i stave u promet, na korist nastave i na radost svih onih koji se bave orijentalnim studijama.

F. Bajraktarević

Besim Korkut: *Gramatika arapskog jezika za I i II razred klasične gimnazije*. Svjetlost, Sarajevo 1952. — 224 str. 8°.

Pisac ovog udžbenika ne kaže nigde kojom se literaturom služio pri njegovu sastavljanju, ali po mnogim znacima izgleda — koliko god to bilo čudno i neverovatno — da ne poznaje ili da bar ignoriše najvažnije i najpoznatije arapske gramatike i vežbenice na velikim evropskim jezicima; drugim rečima, onaj naučni nivó i ono praktično iskustvo koji su rezultat rada i zapažanja nekoliko generacija evropskih arabista i semitista a koji su izloženi u gramatikama Casparija i Müllera, Casparija i Uricoeche, Wrighta, Robertsona Smitha i de Goejea, Socina i Brockelmana, i drugih, — sve to ili bar veliki deo toga nije Besim Korkut iskoristio. Mesto toga, on se i danas često drži zastarelog arapskog, srednjovekovnog i sholastičnog metoda, koji je pun nepotrebnog (naročito za I i II razred gimnazije!) shematizovanja, suvišnog isticanja i nenaučog tvrđenja. Da se ovo poslednje bolje razume, treba pštetiti na to da je izučavanje jezika kod Arapa — iako je bilo mnogo bolje nego kod Grka i Rimljana — uglavnom ostalo u granicama školske gramatike; Arapi su imali Šibawajha, ali ne Pānlinija kojim se stari Indi mogu ponositi.

Za srednjovekovne Arape taj način i metod je mogao biti i dobar: prvo, oni nisu učili nijednog stranog jezika i mogli su učenju svoga više vremena posvetiti; drugo, nijedan od tih starih arapskih ili poreklom persijskih gramatičara nije znao ostale semitske jezike, a kamo li uporednu gramatiku semitskih jezika, koja tek može da objasni izvesne pojave, oblike, konstrukcije u arapskom, itd. Međutim, jasno je da mi sada ne možemo posvetiti toliko vremena učenju arapskoga, i da rezultate arabista koji su znali i druge semitske jezike, ne smemo zanemariti. Kako bi izgledala gramatika srpskohrvatskoga koja ne bi vodila računa o rezultatima naših

modernih gramatičara ili koju bi napisao neslavista ili bar čovek koji se ne oslanja na dobre udžbenike svojih prethodnika?!

Naravno, svi ovi uslovi su potrebni u punoj meri za pisanje naučnih gramatika i priručnika, ali i udžbenici za početnike moraju imati — koliko je god moguće — čvrstu naučnu podlogu i predstavljati u osnovi dotadašnje stanje nauke o tom jeziku ili uopšte o nekom predmetu. Štaviše, katkada je teže i zahteva više znanja i iskustva da se taj jezik ili predmet obradi za početnike nego za odrasle i one koji su već u tom predmetu nešto napredovali.

B. Korkut je imao kod nas nekoliko prethodnika u ovom poslu: najpre A. Kadića i A. H. Bulića koji su sastavili *Gramatiku i vježbenicu arapskoga jezika* (Sarajevo i Mostar, 1907), zatim dra. Š. Sikirića, M. Pašića i M. Handžića koji su, u zajednici, »triumviratski«, napisali *Gramatiku arapskog jezika za niže razrede medresa i srednjih škola* (Sarajevo, 1936, u dve knjige: I) *Gramatika i vježbenica sa rječnikom*, II) *Sintaksa i čitanka sa rječnikom*, ali njegov udžbenik ne znači u svemu napredak prema njima nego, naročito prema Kadiću i Buliću, čak u nekim slučajevima i korak nazad. Evo nekoliko primera za to. Kadić i Bulić imaju kratak informativan uvod o arapskom jeziku, njegovoj rasprostranjenosti i glavnim dijalektima, a u Korkuta (kao i u Sikirića i drugová) nema ni reči o tome, ma da je to potrebno i korisno. — Dalje, Sikirićeva transkripcija emfatičnih glasova odnosno slova je dobra mada inače i u njega ima neverovatnih stvari (transkripcija hemze i ajna, itd.), ali se Korkut po vodi za Kadićem i piše šād = s, dād = d, tā = = t itd., što je sasvim naopako prema sadašnjoj internacionalnoj transkripciji. Uopšte uzevši, sve tri naše dosadašnje arapske gramatike imaju ozbiljnih, sasvim nenaučnih grešaka u transkripciji, ali se to nije smelo ponavljati i u najnovijoj koja je izišla 1952 g., nekih sedamnaest godina posle usvajanja međunarodne transkripcije (bar u većini slučajeva). — Onda, dok i Kadić i Sikirić brzo prelaze na gramatička pravila, izloživši prethodno ukratko pravila o čitanju, Korkut zavodi u gimnaziju metod iz sibjan-mektebâ kad za sricanje upotrebljava nesrazmerno veliki deo svoje knjige. Postoji li tako nešto u udžbenicima grčkog jezika i da li »Grci« gube za to blizu godinu dana kao što je slučaj kod »Arapa«? Je li to baš potrebno za gimnaziste u tolikoj meri?! To se može mnogo bolje i za kraće vreme postići na taj način ako se što pre pređe na gramatičke oblike i jednostavne rečenice i ako se pri tome arapske reči pišu arapski i u transkripciji: tako bi dak učio istodobno i alfabet i izgovor i zna-

čenje pojedinih reči, što je za svakoga lakše i korisnije nego mektebsko i sufarsko »učenje« reči bez oznake značenja. To učenje mrtvih slova verovatno je pisac namenio đacima I razreda gimnazije, dakle gotovo godinu dana dok nauče u stvari samo slova i čitanje (to je »prvi deo« ovog udžbenika koji pisac zove »Nauka o glasovima«, str. 3—63).

Drugi deo (str. 64—192) sadrži »Nauku o oblicima«. Tu odmah počinju nepotrebna, Arapima svojstvena shematizovanja: arapske reči mogu biti od jednog, dva, tri, četiri, pet i šest slova (tako pisac i još opširnije na čitavoj 64 strani!), onda »vrste riječi« (naravno, po arapskom shvaćanju), i tek na str. 68 učenik treba da nauči pravljenje proste rečenice, i istom tada (verovatno tek druge godine učenja) servira mu se nekoliko arapskih rečenica!

Sada jedan primer za razvučenost i dužinu pravila i definicija. U partiji o »nepotpunoj promjeni« (غَيْرُ الْمُنْمَرِّفِ, str. 89) objašnjava pisac: »Nepotpuna promjena imenica znači da te imenice ne mogu imati znak za udvostručeni samoglasnik و, َوَ (اَلتَّوْوِيْنُ) i da se u genitivu ne mogu završavati sa znakom za kratki samoglasnik (كَسْرَةٌ)«, dakle 36 reči mesto, na primer, jednostavnog pravila: Dvopadežna deklinacija (ili još kraće: diptoton) nema nunačije ni kesre.

Kako se stvari mogu bez potrebe komplikovati neka pokaže i ovaj primer. Obradujući uopšte vrlo kasno (tek na str. 97) prideve, pisac najpre govori o onim komplikovanim koji imaju posebne oblike za muški, posebne za ženski rod i za množinu (»pridjevi koji znače boju ili tjelesnu osobinu«) i o njihovoj promeni koja je takođe zamršena (nije obična, tropadežna), pa tek na 101-voj strani (!) učeniku se kaže da »opisni pridjevi ... tvore ženski rod tako da im se na kraju doda nastavak za ženski rod : (بَاءُ الْمُنْمَرِّفِ); slovo koje se nalazi pred : dobija znak za kratki samoglasnik «. Mesto sve te epske opširnosti dosta je bilo reći: ženski rod se pravi dodatkom -atun, na pr. od kâbirun, ženski rod je kâbir-atun, i to se u dobrim gramatikama nauči već u prvoj ili drugoj lekciji!

Dalje, ako se uporedi Korkutova partija o ličnim zamenicama (str. 113—124) sa istoime-nom kod Kadića i Bulića, videće se lako koliko je njihova bolja, preglednija i tačnija, mada ima samo nepune tri strane (26—28).

Pri Korkutovoj obradi glagola treba istaknuti više netačnosti i nepraktičnosti. Pre svega, on tvrdi (str. 149) da je masdar isto što i infinitiv, dalje da je masdar »osnovni oblik od koga se

građe svi glagolski oblici». Ako je tako, kako ćemo od masdara *صَلَّ وَصَلَّ* napraviti *صَلَّ وَصَلَّ* i *وَصَلَّ وَصَلَّ*? Zatim, on veli (str. 150) da u arapskom ima prošlo vreme, i sadašnje i buduće, te da će prvo zvati perfektom, a drugo prezentom. Da budemo bliže istini, ne trebamo tražiti udžbenike na raznim stranim jezicima, jer već naš Kadić i Bulić (str. 40) lepo kažu: »perfekat za svršenu radnju i imperfekat za trajnu ili nesvršenu radnju«. To je tačno i naučno, samo se još može dodati da tu imperfekat ne znači latinski imperfekat, nego u značenju »nesvršena radnja«; za ta dva arapska vremena dvojica uglednih francuskih arabista upotrebljavaju čak izraze »accompli« (za *مَامِي*) i »inaccompli« (za *مَضَامِي*),¹ a još pre se ti nazivi (»совершенно время«, odnosno »несовершенно время«) nazivaju u Jušmanovoj gramatici.²

Sada dođe ono što je još mnogo gore: mesto da glagol menja najpre u celoj jednini, pa onda u celoj dvojini i najzad u celoj množini — kao što je opšte usvojeno u dobrim evropskim udžbenicima, — Korkut konjugira najpre treće lice kroz sva tri broja, pa tek onda prelazi na drugo (u jednini, dvojini i množini), i najzad dođe prvo lice (jednine i množine). Ovakvo menjanje glagolâ po pojedinim licima kroz sve brojeve je metod starih arapskih udžbenika. Međutim, sve i da nema drugih, dubljih i vrlo opravdanih razloga za učenje najpre celoga singulara pa tek onda duala i plurala,³ dosta je i to što je to u Evropi dugogodišnja praksa, i što je taj postupak služio kao baza odličnim i vrlo korisnim tablicama (obrascima) Socin-Brockelmanove gramatike koja je doživela dvanaest izdanja i prevedena na engleski. Korkutova ko-

¹ Denombynes i Blachère, *Grammaire de l'arabe classique*, Paris 1937 (na omotu 1939); docnije isti Régis Blachère u knjižici *Éléments de l'Arabe classique*, 4e édition, Paris 1949. — Uzgred napominjem, da ova dva pisca počinju konjugaciju glagola prvim licem, na pr.: *سَلَّ، سَلَّ، سَلَّ*, pa tek onda *سَلَّ (!)*, ali izgleda da su u ovom ostali usamljeni, što je i sasvim razumljivo kad treće lice perfekta pretstavlja najjednostavniji glagolski oblik, sami koren, a time i polaznu tačku za dalju glagolsku promenu.

² Н. В. Юшманов, *Грамматика литературного арабского языка*, (u redakciji i s predgovorom poznatog ruskog arabiste, sada već pokojnog I. Ju. Kračkovskoga) Lenjingrad 1928, str. 16, i nače.

³ Ovakvo izgleda Korkutov način u prevodu: »tražio je (on) — tražila je (ona) — tražila su njih dvojica — tražile su njih dvije — tražili su oni — tražile su one« (str. 152—3), pa tek onda drugo lice kroz sva tri broja, i najzad prvo lice jednine i množine (dual ne postoji za prvo lice).

njugacija nije ni onako pregledna ni u vidu tablica, a ovo njegovo pretpostavljanje arapske prakse (opravdane donekle samo za rođene Arape!) evropskoj koja je nama bliža i prirodija, čini je još nepreglednijom i težom. Je li moguće da neko iz indoevropske jezične porodice ko je ikad video Socinove tablice traži nešto preglednije i bolje?⁴

Kod pisaca naše druge (po hronološkom redu) arapske gramatike nalazi se i ovakvih naslova i izraza: »aktivni imperativ kojim se zapovijeda 2 licu« (Sikirić, str. 91, i češće), »pasivni imperativ kojim se zabranjuje 2 licu« (ibidem, str. 92, i stalno tako), a Korkut kao da je u tom pravcu otišao još dalje kad veli »zapovjedni način kojim se zabranjuje drugom licu« (str. 179, i stalno), a zar se ovo poslednje ne može reći jednom jedinom rečju **prohibitiv**? Ovim povodom treba istaći da Korkut nije uveo u svoju Gramatiku ni reči sufixi (mesto »kraći oblik ličnih zamjenica«) ni prefiks (za pravljenje nesvršenog vremena), ni triptoton, ni diptoton, ni regens, ni elativ, itd., koje bi mu uštedele mnogo i mnogo prostora, a daci-ma mnogo truda (lakše se pamti jedna reč nego čitave rečenice!), nakon što bi im se te reči jednom za vazda objasnile kao što im se u tim razredima protumače reči horizont, geografija, klima, flora, fauna, itd.⁵

Ovim nisu iscrpene sve naučno netačne i pedagoški nezgodne stvari i partije u Korkutovu drugom delu (morfologiji), ali mislim da je i ovim što je gore navedeno data dovoljna karakteristika načina i metoda njegova rada na ovom udžbeniku. Preostaje još da se nešto kaže i o njegovu »Rječniku« pri kraju knjige (str. 193—218).

Pre svega, pisac ne kaže koje su reči ušle u taj glosar: da li sve koje su već navedene u pojedinim vežbama u tekstu gramatike, ili po

⁴ Kud vodi bezuslovno i nekritično oslanjanje na arapsku teoriju i praksu, bez obzira na rezultate i postupak evropskih ukudenjaka-stručnjaka i bez poređenja sa grčko-latinskim sistemom, lepo se vidi i na Behilovićevoj *Arapskoj metrici* (Sarajevo 1915) koja i onako težak predmet komplikuje do nemogućnosti. A to je trebalo biti u vodi u arapsku versifikaciju »za VI. razred bos.-herceg. gimnazija«! Pored svega pišćeva truda, veliko je pitanje da li je takav način obrade arapske metrike zgodan i za arapske gimnazije?!

⁵ Ako bi neko rekao da je to teško za učenike I i II razreda gimnazije, uveravam ga da je to mnogo lakše nego arapska teoretiisanja o vrstama kolektivnih imenica, o kojima Korkut govori već na str. 71—72, a koja su brigu zadavala i takvom arabisti kakav je bio August Fischer, redovni član Akademije arapskog jezika u Kairu (sravnj *Die Terminologie der arabischen Kollektivnomina* u ZDMG, Band 94, S. 12—24).

nekom drugom principu (ako ga ima),⁶ Medutim, vidi se lako da su u taj glosar ušli i gramatički tehnički izrazi; naravno, i tu se ponavljaju oni monstriumi kao «نهي الحائس» zapovjedni način kojim se zabranjuje drugom licu» (na str. 216) mesto »prohibitiv« ili «المنصرف» riječ koja se mijenja po potpunju promjeni» (na str. 215) mesto »tropadežan« ili »kriptoton«. — Dalje, Korkutovu glosaru (kao i navođenju reči uz pojedine vežbe) može se zamjeriti što prideve često navodi u ženskom i to samo u ženskom rodu (na pr.: «مُتَوَعِّه» raznovrsna« na str. 84 i 214, «جارية» tekuća« na str. 84 i 200, itd.), mesto u oba roda a svakako najpre u muškom rodu. Kad smo pomenuli vežbe, treba reći da se u njima suviše često nalaze rečenice sa glagolskim oblicima koji će se tek mnogo docnije uzeti (na primer u vežbi 5, na str. 90, ima čitav niz perfekata, imperfekata i imperativ, a obrada glagola počinje tek od 148 strane), i zato daci u više slučajeva ne uče glagole u 3 licu perfekta (tj. u korenu) nego u onom licu koje je u odnosnoj rečenici, a to nije ni pedagoški preporučljivo ni praktično. Inače, rečenice u vežbama odnose se u osnovi na svakidašnji život. Mnogo bi bolje bilo i za đake i za nastavnike da su rečenice u pojedinim vežbama i numerisane (recimo, arapske istočnoarapskim brojevima, a naše zapadnoarapskim). Medutim, sasvim je nepedagoški i nerazumljivo a za đake vrlo teško što vežbe za prevodenje s našeg jezika na arapski počinju tek u 13-oj lekciji (celi drugi deo knjige ima 17 vežbi), mesto od samog početka kao što je slučaj kod Kadića i Sikirića.

Objektivna kritika treba da istakne, pored loših, i dobre strane svakoga rada. Što je gore najpre ukazano na greške i omaške, to je zato što one najviše padaju u oči; a što je u redu ili bar što se može ostaviti, u to uglavnom nije dirano, ali kako je gore rečeno da ovdje nisu iznesene sve zamerke, to ne znači da je sve u redu što nije naročito oglašeno kao omaška, greška, ili pedagoški nezgodna stvar. Nego da pređemo na neke dobre strane udžbenika. U »nauci o oblicima« ima i po koje mesto koje treba s pohvalom istaknuti, kao na primer početak lekcije o glavnim brojevima gde su muški brojevi od 3—10 sasvim tačno navedeni bez ženskog nastavka -atun (u Kadića i Sikirića su sa tim nastavkom!), a malo niže (str. 140, u sredini) objašnjeno je da ti »brojevi imaju oblik

⁶ Slučajno sam odmah primetio da reči «ساحة» (iz vežbe na str. 174) nema ni u rečima ni u glosaru.

ženskog roda uz imenice muškog roda« i obratno; da je ovaj antipolaritet opštesemitska pojava, to pisac na ovom stepenu nastave, sve i ako je znao za to, naravno nije mogao isticati. — Dalje, zgodno je što je u »Rječniku« kod izvesnih reči označeno izrično da su ženskog roda (npr. kod «رَيْحٌ دَارٌ» itd.), ili kod nekih, oblik za zbirne imenice («سَفْرَجِيلٌ»), itd. Pored toga, treba pohvaliti spoljnu opremu knjige, naročito izraziti i čitak arapski slog sa jasnim vokalnim znacima.

Da završim. Na osnovu gornjega pažljivi čitalac, a pogotovu stručnjak-filolog, već je sigurno sam stvorio svoj sud o ovoj Gramatici arapskog jezika. Ja lično imam još čitav niz beleški o slučajevima gde se ne bih mogao složiti s piscem, ali istupajući ovde samo kao njegov objektivni i dobronameran recenzent i ne želeći da postanem i njegov saradnik, neću da dalje zamerke navodim nego ću dodati još samo ovo. Kako je Korkutova transkripcija svojevoljna, tako je on i u nekim drugim slučajevima postupio na svoju ruku, mesto da se povodio za onim što je u savremenoj nauci i nastavi ustaljeno i oprobano, te se kao takvo može uneti u jedan školski udžbenik.⁷ Mnogo je bolje i celishodnije uzeti u udžbenik ono što je priznato kao dobro i praktično u drugim našim ili stranim delima iste vrste nego hteti ići nekim svojim putem, jer za to treba mnogo više stručnog, filološki fundiranog znanja i dosta nastavnog iskustva.⁸

F. Bajrakčević

1. Turkish Reader by P. Wittek,
2. Vocabulary to the Turkish Reader,

London — Lund Humphries & Co. (1945).

Posle čitavog niza zapaženih radova iz oblasti turske filologije i istorije koji su izašli pre Drugog svetskog rata, odmah po njegovu završetku profesor Wittek daje s ovom knjigom jedan praktičan priručnik za one koji su savladali osnovna pravila turske gramatike i hoće da pređu na lekturu turskih knjiga, časopisa i novina. Jedan ovakav izbor turske lektire bio je tim potrebniji što je, usled rata, uopšte teško bilo

⁷ Zašto je, na primer, pisac uzeo »nunovanje« mesto »nunacija« kad je svi orijentalisti tako zovu? Po toj logici trebalo bi reći »civilizovanje« mesto »civilizacija«, »demonstrovanje« mesto »demonstracija«, »gradovanje« mesto »gradacija« (= postepenost), itd. Kom tako govori?!

⁸ Nije bez interesa napomena (na str. 2) da je ova knjiga rešenjem Saveta za prosvetu, nauku i kulturu NRBiH odobrena kao udžbenik za I i II razred klasične gimnazije.

doći do turskih publikacija. Pored toga, kao nastavnik na londonskoj Školi orijentalnih i afričkih jezika, pisac je osjećao potrebu da ovako pomoćno sredstvo pruži slušaocima turskoga jezika i književnosti na toj školi, a indirektno i svima drugima koji imaju isti cilj, a mogu se služiti engleskim. Kako se broj ovih posljednjih sada i kod nas stalno povećava, a nabavka knjiga i časopisa za tursku lektiru još uvek nije laka i jeftina stvar, to ova knjiga privlači i našu pažnju i razumljivo interesovanje.

Kako se već iz gore ispisanih naslova vidi, ovaj priručnik se sastoji iz dva dela: prvi (veći) deo sadrži Tursku čitanku, a drugi (manji), Rečnik za tu čitanku. Posle kratkog Uvoda (str. V—IX) u kome je izložen pištev postupak pri obradi ovog materijala, Čitanka pruža lep izbor novijih i najnovijih turskih tekstova, štampanih samo latinicom (u svemu 45 brojeva, na 134 strane). Ti tekstovi su podeljeni u četiri grupe, i to: I) »Ataturkova Turska«, II) »kratki primeri«, III) »iz novina«, i IV) »lektira«.

Što se pobliže tiče pojedinih grupa, prva vodi računa o tome da je život moderne Turske i njena sadašnja književna i novinarska delatnost omogućena pojavom i uspehom Kemala Ataturka, i u vezi s tim upoznaje nas u nekoliko članaka s političkom i kulturnom ideologijom ovoga velikog reformatora. Druga grupa tekstova sadrži najpre po nekoliko turskih poslovice i Nasredin-hodžinih šala, zatim neke primere narodne i mističke književnosti i manje odlomke iz novijih pesnika, pripovedača i drugih pisaca. Treća grupa članaka je posvećena modernoj žurnalistici i, u vezi s tekstovima iz prve grupe, može lepo poslužiti kao uvod u čitanje turskih novina: tu su sasvim kratke dnevne vesti, neki izveštaji Anadolске agencije, pojedini uvodni članci, i slično. Najzad, poslednja (četvrta) grupa pruža nam jednu veću pesmu, dve novele i jednu scenu iz pozorišnog komada, i to sve od najpoznatijih pisaca.

Ispod svakog teksta, na istoj strani, štampane su nepoznate reči iz toga odlomka, a onda, opet na istoj strani, i potrebne napomene (gramatička objašnjenja, istoriski i biografski podaci, realija, itd.). Kako oštampani tekstovi tako i pomenute reči i napomene uz njih (tekstove) daju dovoljno dokaza o tome sa koliko naučne akribije, praktičnog znanja jezika i pedagoškog smisla je pisac izradio ovu čitanku. Da njeni korisnici odmah nađu reči i napomene koje su jednom već objašnjene a eventualno se opet pojavljuju, pisac je sastavio odvojeni Rečnik (na 27 strana po tri stupca) u kome su za blizu 4.000 reči označeni brojevi članaka, odnosno redovi glosara ili objašnjenja u Čitanci na kojima su one protumačene. U nedostatku većeg rečnika, i ovaj

može do izvesne granice biti od koristi i za druge tekstove sem onih koji se nalaze u ovoj znalački sastavljenoj Čitanci. Jednom rečju, ova Wittekova publikacija će odlično poslužiti svrsi kojoj je namenjena.

F. Bajraktarević

Journal Asiatique, Tome CCXXXVIII, 1, Paris, 1950.

Ovaj časopis donosi radove iz cjelokupnog područja orijentalistike, a ovdje će se dati kraći prikazi samo onih članaka koji su od interesa za nas (što važi i za sve ostale nize prikazane časopise). U svim prikazanim člancima zadržana je transkripcija njihovih autora.

Georges Vajda, Catalogue des manuscrits arabes de la Société Asiatique de Paris, str. 1—29.

Pisac članka daje ovdje bibliografske podatke o 66 rukopisa na arapskom jeziku koji se nalaze u posjedu »Azijatskog društva« u Parizu. Iako se nije moglo tačno utvrditi porijeklo izvjesnog broja tih rukopisa, ipak izgleda da su svi oni potekli od poklona tome društvu.

Na katalogiziranju tih rukopisa radili su Stanislas Guyard i Lucien Bouvat. Njihov rad nije dovršen niti je štampan. Ovaj popis kao njihov nastavak, tačnija je i detaljnija razrada spomenutih dvaju radova.

Nakon pojedinačnog opisa svih 66 rukopisa autor daje alfabetski spisak tih rukopisnih djela (od kojih su ona bez naslova poredana po strukama), zatim slijedi, pored ostalog, i popis autora, prepisivača i posjednika dotičnih rukopisa.

J. Sauvaget, Noms et surnoms de Mamelouks, str. 31—58.

Isppravno čitanje naročito vlastitih turskih imena u starijim arapskim djelima otežano je zbog nepodesnosti arapskog pisma da fiksira glasove svojstvene turskom jeziku (osobito vokale), a i zbog nedovoljne pažnje pisaca da označe izgovor takvih riječi.

U vezi s imenima egipatskih Mameluka koja pisac ovdje obrađuje stvar je, kako on ističe, nešto jednostavnija. U to doba se naime obraćalo više pažnje označavanju samoglasnika od kojih je opet zavisio često izbor određenih suglasnika. Od djela kojima se autor poslužio da utvrdi tačan izgovor navedenih imena ističe on Codex Comanicus, zatim al-Manhal as-Sāfi (biografski rječnik od Abū-l-Mahāsīn Ibn Tānribirdi-ja) koji ima prijevode turskih imena na arapski, potom neki stariji rječnici i predložena tumačenja za čitanje nekih od tih imena od strane raznih orijentalista i dr.

U radu je objašnjeno 209 takvih imena (ili i nadimaka), a uz neka od njih dati su i pojedini podaci o ličnostima koje su ih nosile. Na kraju rada je alfabetski indeks svih obradenih turskih imena.

Isto, T. CCXXXVIII, 2 iz 1950 g.

Georges Vajda, *Notes sur la Geschichte der arabischen Litteratur de C. Brockelmann*, str. 225—236.

U ovom članku autor donosi neke dopune i ispravke za popis rukopisa (koji su dali Slane i Blochet) iz Nacionalne biblioteke u Parizu a kojim se poslužio C. Brockelmann pri izradi svog djela *Geschichte der arabischen Litteratur*. Te primjedbe tiču se nekih djela Abū Mašar al-Balhi-ja, potom navodnog primjerka djela Mad-nūn bihi 'an gayr ahlih od Gazālije i najzad pored ostalog utvrđuje da treba razlikovati između Muhammad b. 'Alī al-Ansāri al-Hānafi Abū-l-Ma'ālī-ja (oko 1317 naše ere), autora djela *Tuh-fat rāgib* i drugog Muhammad b. 'Alī al-Itfayhi al-Ansāri aš-Sāfi'i Kamāl ad-Dīna (iz zadnje četvrti XVI stoljeća), autora djela *Mawlid al-farid*.

Rodolphe Ružička, *Quelques cas du غ secondaire en arabe*, str. 269—318.

Branecij svoju ranije iznesenu tezu o sekundarnom razvoju glasa غ iz ع a protiv mišljenja o nekom zajedničkom prasemitskom غ, Ružička ovdje pruža nov prilog rješenju odnosa glasova

غ i ع u arapskom jeziku. U tu svrhu prati on semantički razvoj dvokonsonantskog korijena (tzv. bilitere) s u raznim trokonsonantskim osnovama u kojima se paralelno javljaju dotična dva glasa (na primjerima iz arapskih rječnika

Lisān, Tāğ, Kāmūs kao što su ^{و ر ع} مسوع - مسوع ili ^{و ر ع} مسعب - مسعب, a navodi i druge oblike u

kojima se javlja spomenuti korijen: ^{و ر ع} سما (i ^{و ر ع} سم - سب - سب - سب - سب - سب - سب - سب).

Kao druga skupina primjera navode se oblici izvedeni iz bilitere f' kao što su npr.

فأر - فمر - فأم - فم - فمأ - فمق - فاق - فاح - فاق.

Po mišljenju autorovu glas غ razvio se između svih semitskih jezika samo u arapskom, ali ipak u skladu s općesemitskom tendencijom po kojoj u tim jezicima ili nestaje za njih karakterističnih laringala ili ih zamjenjuju oralni glasovi (kao što je gore tretirana promjena ع u غ).

Proces pretvaranja ع > غ zaustavljen je usljed promjena druge vrste kojima je izložen glas ع od vremena kad je arapski jezik došao u dodir s nesemitskim jezicima, a te promjene vrše se i danas u njemu, pa prema tome arapski doživljuje istu sudbinu koja se zapaža kod drugih semitskih jezika kao asirskog, aramejskog, fenickog i abesinskog.

A. Dessus—Lamare, *Étude sur rawq, riwāq et ruwāq et leurs équivalents termes de construction*, str. 335—360.

Davši najprije lingvističko tumačenje riječi rawq koji pored ostalog označavaju i izvjesne arhitektonske pojmove, autor studije daje zatim nekoliko opisa raznih građevinskih objekata (šatora, kuće, a najviše džamija) prema raznim arapskim djelima u kojima se javljaju gornji izrazi. Tako on tumačeći upotrebu tih i drugih njima bliskih termina navodi djelomičan opis džamije al-Aqsā u Jerusalimu, Velike džamije u Damasku, džamija al-Azharu u Kairu i drugih u Medini, Kajrevanu i Kordovi (za ovu zadnju priložen je i plan te dva snimka nekih njenih dijelova).

Kao sinonimne izraze za obrađivane tri riječi navode se u zaključku ovi: fustāt, hayma, kūr, saqifa, balāt, bahw i maskaba (ova zadnja 4 termina zamjenjuju izraze riwāq i ruwāq naročito kod arapskih autora na Magribu i u arapskoj Španiji).

Isto, T. CCXXXIX, 1 iz 1951 g.

Jean Richard, *La limite occidentale de l'expansion de l'alphabet ouïgour*, str. 71—75.

Skoro svi turski narodi, ukoliko su se uopće služili pismom, upotrebljavali su prije provale Mongola (god. 1237) ujgurski alfabet koji su Uguri preuzeli od Sogdijaca, a razvio se iz aramejskog alfabeta. Po mišljenju autora članka i turski narod Komani upotrebljavao je ujgursko pismo. Preko njih su ga upoznali i neki Mađari. Kao potvrdu da je to pismo bilo donekle poznato kod njih on navodi pismo mađarskog misionara Julijana u kojem on spominje dva pisma koja su bili poslani Mongoli (pred sam pohod u Evropu) Beli IV, a bila su izgleda pisana ujgurskim alafabetom. Mongoli su se naime u svojoj prepisci sa stranim vladarima služili ujgurskim alfabedom kada bi pisali mongolski, a izuzetno i arapskim u kom bi slučaju upotrebljavali perziski jezik. Julijan spominje da je navedena pisma znalo pročitati više osoba na ugarskom dvoru (iako nisu razumijevali mongolski

tekst njihov). On kaže da su ta pisma bila napisana »litteris paganis«, pa autor članka zaključuje da se to može odnositi samo na ugarsko pismo, jer se riječ »pagani« upotrebljavala tada isključivo za oznaku raznih nepokrštenih naroda ukrajinske stepe kao i naroda Finske, Estonije, Letonije, Litvanije i Pruske, dok se za Arape (i muslimane uopće) upotrebljavao izraz »sarraceni«. Ugarsko pismo bilo je dakle poznato djelomično i u Ugarskoj prešavši tako u izvjesnoj mjeri i Karpate što predstavlja najzapadniju granicu njegova širenja u tom pravcu.

Isto, T. CCXXXIX, 2 iz 1951 g.

Izeddin, *Deux voyageurs du XV siècle en Turquie: Bertrandon de la Broquière et Pero Tafur*, str. 159—174.

Autor je ovdje dao sažet opis putovanja dvojice putnika iz 15 vijeka u Tursku. Prvo je putovanje Bertrandona iz mjesta Broquière u Francuskoj koga je poslao vojvoda Philippe Le Bon u Svetu Zemlju i u Tursku da bi ispitao mogućnost oslobođenja Jerusalima i upoznao u tu svrhu zemlje i vladare na svom putovanju koji bi bili spremni da poduzmu taj pohod. Bertrandon je pošao na put 1432. Iz Palestine, preko Sirije i Male Azije, dolazi u Drinopolje gdje je bio primljen u audienciju kod sultana Murata II (1421—1451). Poslije se vraća preko Bugarske, Srbije, Ugarske, Austrije i Bavorske u svoju domovinu. Bertrandon je umro 1459 u Lilu.

Drugo je putovanje kasteljanskog plemića Pere Tafura (umro u Kordovi 1484) koji je pošao na svoje dugo putovanje iz Španije po zemljama Sredozemlja, Crnog Mora i preostalog dobrog dijela Evrope. Godine 1437 i on posjećuje Drinopolje, tadanju prijestolnicu Turske carevine. I on opisuje svoj prijem kod Murata II, ličnost sultanovu, zatim tursku vojsku i Turke uopće, njihovu zemlju, običaje i dr.

Zbog svih tih podataka o Turcima kao i drugim narodima i zemljama koje spominju ova dvojica putnika njihovi putopisi od velikog su interesa za historiju, geografiju i dr. Turski historičari malo su se koristili prvim putopisom koji je izdao Charles Schefer u Parizu 1892 pod naslovom »Le voyage d'outre-mer de Bertrandon de la Broquière, dok Peru Tafura oni uopće ne spominju. Međutim je njegov putopis: Andancas et viajes por diversas partes del mundo (izdao Marcos Jimenes de la Espada u Madridu 1874 god.) preveo Malcolm Letts na engleski pod naslovom: »Travels and Adventures of Pero Tafur« u Londonu 1926 godine.

H. L. Rabino di Borgomale, *La sigillographie iranienne moderne*, str. 193—208.

Kako pisac studije ističe, iranska sigilografija zanemarena je donekle u novije doba, iako je ona od interesa s gledišta graverske umjetnosti a i kaligrafije. Ovdje je obrađen period od kojih 400 godina unatrag. Izlaganje je podijeljeno na dva dijela: 1) pečati privatnika i 2) pečati vladara.

U prvom dijelu iznosi on i opće karakteristike pečata i njihove upotrebe napodeći da je u današnje doba potpisivanje zamijenilo kod privatnika upotrebu pečata ukoliko se nije pojedinačno (kod nepismenih) još održala ili ukoliko se ne upotrebljava neki drugi način mjesto toga kao npr. otisak prsta i dr.

Autor se uglavnom zadržao na opisu pečata (odn. njihovih otisaka) raznih perziskih vladara iz označenog perioda (najstariji od njih je iz god. 884/1479 koji je pripadao Ya'qūbu Qara Qoyunlū). Materijal za ovaj rad autor je lično prikupio u Perziji ili se on temelji na bilješkama dr. Willsa koji je bio liječnik u Isfahanu (iz djela: »The Adventures of Hajji Baba of Ispahan od James Morier-a koje je izdao spomenuti C. J. Wills u Londonu 1897 god.) i najzd iranskim dokumentima koje je sam autor proučavao u raznim bibliotekama i arhivima u Evropi naglasivši da je upotrebljena građa nepotpuna za jedan temeljitiji rad ove vrste. U jednoj većoj napomeni navedena su mjesta gdje se i koji se izvori mogu naći da bi se mogli iskoristiti za proučavanje ovoga pitanja.

Isto, T. CCXL, 1 iz 1952 g.

Georges Vajda, *Notes sur la Geschichte der arabischen Litteratur de C. Brockelmann, Deuxième article*, str. 1—36.

U ovom nastavku na članak u istom časopisu iz 1950, str. 225—236. G. Vajda iznosi dalje primjedbe na *Geschichte der arabischen Litteratur* od C. Brockelmana. Ovom prilikom (zbog obimnosti materijala) ne možemo pojedinačno navoditi djela na koja se te primjedbe odnose, nego ćemo samo istaknuti da su i ovaj put date razne dopune i ispravke u vezi s nekim rukopisima (ovdje iz oblasti gramatike, filologije, retorike i dr.). Tako treba naslove nekih djela ili nešto izmijeniti ili potpuno drugim zamijeniti. Nekoliko djela pripisano je po dvojici autora, premda stvarno pripadaju samo po jednom od njih. Izmjene treba učiniti i kod imena nekih pisaca kao i izvjesnih datuma u vezi s njima ili pojedinim njihovim djelima.

Ovi nedostaci i netačnosti potiču od spomenutih kataloga Slane-a i Blochet-a kojima se

poslužio Brockelmann pri izradi svoga djela, a za neke od njih odgovoran je on sam u prvom redu. U svakom slučaju napomene G. Vajde mora uzeti u obzir svaki onaj koji se posluži navedenim katalogima odn. još više Historijom arapske književnosti od Brockelmanna (pogotovu u čisto naučne svrhe) zbog autoriteta koji ona uživa, ali i pored svega toga ona će i nadalje zadržati svoju znanstvenu vrijednost i pouzdanost.

Isto, T. CCXL, 2 iz 1952 g.

Ernest Mainz, *Les Juifs d'Alger sous la domination turque*, str. 197—217.

Na osnovu materijala nadenog u Nacionalnoj biblioteci grada Alžira, većinom štampanih djela od kojih su neka vrlo rijetka pogotovo van Alžira, E. Mainz je ovdje iznio najvažnije podatke o životu Jevreja toga grada pod Turcima. Neke od njih istaknućemo ovdje radi upoređenja sa stanjem Jevreja za vrijeme turske vladavine u našim krajevima.

Za turske vlasti Jevreji su u Alžiru (ovdje se redovno podrazumjeva pod tim imenom samo grad) mogli slobodno da ispovijedaju svoju religiju, a inače su uglavnom uživali sva građanska prava kao i sami muslimani. Po nekim autorima stanje im se čak i popravilo po dolasku Turaka. Međutim po drugima ta prava nisu bila poštivana (naročito od strane Janičara). U svakom slučaju Jevrejima su u tom periodu bila nametnuta izvjesna ograničenja. Tako npr. nisu smjeli nositi odijela određene boje (zeleno i dr., ali se njihova nošnja inače nije osobito razlikovala od nošnje ostalih sugrađana). Takođe nisu smjeli nositi nikakva oružja, jahati na konju, ulaziti u muslimanske kuće niti izlaziti iz grada bez dozvole osim srijedom i subotom itd. Kad bi htjeli u inostranstvo, morali su platiti kauciju za povratak. Stanovali su samo u za njih određenom dijelu grada. Plaćali su 12% carine na trgovačku robu (a muslimani i Evropljani samo 5%), davali su specijalan porez na so (od 9 salma na 1 kg), zatim glavarinu čija je visina određivana prema njihovoj broju, pa su imali interesa da ga prikrivaju (prema većini autora bilo ih je nešto ispod 10.000). Poglavaru grada tzv. *dey*-u davali su svake godine (na Bajram) »poklon« od kojih 20.000 franaka. Od davanja »zakata« i »šūra« bili su naravno oslobođeni. Prekršaji pojedinih propisa islamske vjere od strane Jevreja ili prema turskim vlastima kažnjavani su vrlo strogo nekada kad je postojala i najmanja sumnja o krivici. Kazna smrti za njih bilo je redovno spaljivanje živih osoba, ali su bogatiji nekad mogli iskupiti život davanjem veće sume novaca.

Kako autor članka ističe, ipak je položaj Jevreja u to doba u Alžiru bio bar jednak sta-

nju drugih Jevreja pod kršćanskom upravom u Evropi, a da se ne govori o Španiji u doba Inkvizicije odakle su bježali naročito god. 1391 i 1492. Pored španskih Jevreja (iz same Španije i njenih otoka) postojala je u Alžira i grupa starosjedilaca Jevreja berberskog porijekla koja se međutim potpuno asimirala s onom prvom. Treću grupu čine doseljeni Jevreji iz Italije (naročito iz Livorna u XVII i XVIII stoljeću). Ovi zadnji, kao i svi Jevreji stranci u Alžiru bili su pod zaštitom francuskog konzula i za njih spomenuta ograničenja nisu bila na snazi.

Alžirski Jevreji nisu se tada bavili zemljoradnjom. Najviše su bili zanatlije i trgovci. Kovali su i novac za »dey«-a. Trgovina robljem bila je uveliko u njihovim rukama, a tako isto i spoljna trgovina. Tako su oni za vrijeme Francuske revolucije prodali Francuskoj veće količine pšenice, te je vrlo sporo izvršenje njenog plaćanja bio jedan od uzroka sukoba između dviju zemalja i okupacije Alžira od strane Francuza.

»Dey« je imenovao starješinu za Jevreje tzv. »muqaddema« koji je opet postavljao po 4 »tōbē hā'ir« tj. pomoćnika i druge funkcionere kao sudije i rabine. Te sudije sudile su u pitanjima bračnog, nasljednog i uopće građanskog prava koja su se ticala Jevreja međusobno. Kazneno pravo i uopće sporovi između domaćih Jevreja i muslimana bili su isključiva kompetencija turskih vlasti. Muqaddem odn. njegove sudije imali su svoje žandare pomoću kojih su mogli zatvoriti (i vlastiti zatvor) koga god su htjeli od domaćih Jevreja.

Još ćemo napomenuti da autor u zadnjih nekoliko poglavlja daje kraći prikaz nekih vidova života alžirskih Jevreja (društvenog, religijskog, intelektualnog i umjetničkog) za vrijeme Turaka. Oni su tada govorili arapski (a ne hebrejski kako neki tvrde) u kojem je bilo turskih, hebrejskih i drugih stranih riječi, a neki od njih upotrebljavali su i tzv. »franački« jezik koji je ustvari bio mješavina španskog, talijanskog i arapskog jezika.

Isto, T. CCXL, 3 iz 1952 g.

Gaston Wiet, *Stèles coufiques d'Égypte et du Soudan*, str. 273—297 (sa 2 ploče).

Publikacija natpisa sa arapskih nadgrobnih spomenika u Egiptu pisanih kufiskim pismom po navodu autora nalazi se u Repertoire d'épigraphie arabe i u Catalogue général du Musée arabe. Tu se radi o ukupno 4012 spomenika od kojih je 2317 od mramora, a 1695 od kamena pješčara (francuski »grès«). On također navodi interesantnu razliku u upotrebi navedenog materijala za

njih. Naime do osnaženja Fatimida u Egiptu (oko god. 300 po Hidžri) prevladavala je upotreba mramora prema pješčaru (odnos: 2189 : 753), dok približno od toga vremena pješčar dolazi više u upotrebu (942 : 128). Razlika se u ta dva perioda zapaža i u koječemu drugom kao npr. u stilu natpisa čiji razvoj Wiet ovdje ukratko izlaže. On naglašava da se pismo na ovim spomenicima rijetko kada ističe svojim kaligrafskim osobinama, a da natpisi ni sadržajno ne predstavljaju neki naročit doprinos arapskoj literaturi, jer su većinom pisani po utvrđenim uzorcima (kod klesara su postojali često i formulari za sastavljanje tih natpisa). Autor studije zapazio je (kao i P. Jouon u članku: *Le sentiment religieux dans les plus anciennes épitaphes des Musulmans d'Égypte*, štampanom u časopisu »Recherches de science religieuse«, XXV, str. 513—530) začudnu množinu i spomenika za ženska lica što nije slučaj npr. u Tunisu ili Španiji gdje su takvi spomenici zastupljeni u znatno manjem broju prema broju onih za muške osobe. G. Wiet dao je u ovom članku podrobniji opis nadgrobnih kufijskih spomenika (na osnovu datih mu snimaka) od kojih je 13 porijeklom iz Egipta, a 8 iz Sudana.

T. Muftić

Oriens, Vol. 1. No.1, Leiden, 1948.

Časopis »Oriens« je organ »Međunarodnog društva za proučavanje Istoka« Glavni urednik mu je dr. Hellmut Ritter. Časopis je počeo izlaziti godine 1948 (u izdanju holandskog izdavačkog preduzeća E. J. Brill u Leidenu).

Iz spomenute sveske navešćemo slijedeće radove:

Hellmut Ritter, *Irrational solidarity groups, A socio-psychological study in connection with Ibn Khaldun*, str. 1—44.

U ovoj studiji, prema podnaslovu, sociološko-psihološke naravi, a u vezi s Ibn Haldunom sam pisac veli da mu je namjera da analizira pojam riječi »asabiya« na osnovu izlaganja Ibn Haldunove Muqaddime, ali shvativši taj pojam šire i pokušavši da dođe do još više zaključaka nego što je to slučaj kod Ibn Halduna. Emocionalnoj komponenti te pojave, koja već prema intenzitetu i situaciji može da nosi razne nazive (kao: privrženost zajednici, volja za odbranu, spremnost za samopožrtvovanje, unutarnje jedinstvo, kolektivna volja za moć, nacionalizam, vjerski fanatizam i dr.) pisac daje zajednički naziv »osjećanje solidarnosti«, posebni pak odnos između članova zajednice koji nužno iz toga proizlazi zove on »solidarnost«, a zajednicu koju ona drži na okupu naziva »krugom ili grupom solidarnosti«.

U članku se izlaže djelovanje te »iracionalne« solidarnosti kako unutar jedne određene zajednice, tako i u odnosu prema drugim takvim grupama, pa se pri kraju iznosi kako »iracionalna solidarnost« upravljena ispravim putem ne samo da je blagoslov za ljudsko društvo, nego je upravo neophodna za njegovo postojanje, ali ako krene krivim putem, može da izazove i najstrašniju nesreću i propast, gore nego što ih mogu da sruče na ljude razuzdane prirodne sile.

Ahmed Ateş, *Tarcumän al-baläga (Das früheste neupersische Werk über rhetorische Figuren (s turskog rukopisa preveo H. Ritter), str. 45—62 i tri table (s faksimilima).*

Prema izlaganju pisca ovoga članka djelo Tarcumän al-baläga pripisivalo su poznatom pjesniku Farruxi-ju (umro 429/1038). Međutim na osnovu ispitivanja u vezi s jednim nedavno pronađenim rukopisom (prepis iz 507/1114) ovoga djela, svi su izgledi da je pisac dosada nepoznata ličnost Muhammad b. Omar ar-Rädiävänî. Djelo je moglo nastati između 482 i 507 (dakle oko godine 500 po Hidžri). Važno je kao prvo djelo iz tog područja na perziskom jeziku, a ujedno je jedno od rijetkih prozaičkih djela iz te rane epohe novoperzijske književnosti. U jezičnom pogledu značajno je zato, što ima malo arapskih riječi, pa pokazuje dakle prilično čist perziski jezik. Važno je i zbog primjera iz pjesnika, dakle zbog podataka o samim pjesnicima od kojih se neki drugdje ne spominju ili pak zbog samih stihova (i poznatih pjesnika) koje ne nalazimo zabilježene u drugim djelima.

Pertev Naili Boratav, *Les récits populaires turcs (hikaye) et les »Mille et une nuits«*, str. 63—73.

P. N. Boratav navodi da je Otto Spies u svom djelu »Türkische Volksbücher (Leipzig 1929) istakao kako među arapskim pričama ima i takvih koje pokazuju sličnost (po svom sadržaju) s turskim narodnim pričama (koje opisuju zgode i nezgode čuvenih ljubavnika). Na tu podudarnost ukazuje i Ibn an-Nadim u svom Fihristu.

Pisac članka tvrdi da je ono što on sam naziva »türkölü halk hikâyeleri« (»narodne priče s pjesmama«) rašireno kako na Istoku tako i na Zapadu, samo što se tipovi najbliži turskim nalaze upravo u arapskoj književnosti. Na prvi pogled pri upoređenju moglo se utvrditi da izvjesne teme u obje literature potječu iz istog izvora, a s druge strane da su različite teme, motivi pa čak i neke pojedinosti u pogledu oblika turskih priča preuzete od arapskih priča, iz starije tradicije. Ta sličnost tema i drugog pokazao je autor u članku na nekim pričama iz Hiljadu i jedne noći uporedivši ih sa odgovarajućim turskim narodnim pričama uzevši to

samo kao primjer, a kako pisac članka ističe, tek će detaljnija ispitivanja u budućnosti pružiti mogućnost da se utvrdi u kojoj su mjeri i kako identične teme i motivi u početku, pretrpjeli razne izmjene tokom stoljeća prelazeći iz jedne socijalne sredine u drugu. Naročito žali nedostatak studija u ovom pravcu na području turske narodne književnosti.

Isto, Vol. 1, No. 2 iz 1948 g.

Louis Bazin, *Un texte proto-turc du IV-e siècle: le disque Hiong-nou du Tsin-Chou*, str. 208—219.

Zahvalivši se najprije prof. Wolframu Eberhardu na skretanje pažnje i fonetsko tumačenje na osnovu kineske transkripcije, autor članka L. Bazin detaljnom analizom teksta dotičnog distiha dolazi do zaključka da je on pisan na pratarskom (prototurskom) jeziku koji se potpuno razlikuje od mongolskog odn. pramongolskog jezika što ukazuje na to da je odjeljivanje pratarskog i pramongolskog jezika već bilo završeno u četvrtom stoljeću naše ere, jer distih potječe iz god. 329. Taj distih u transkripciji L. Bazina glasi:

»süg tägti idqañ,
boquyiy tutqañ!«

a u prijevodu: »pošaljite vojsku u napad, zarobite komandanta!« Ovo bi bio najstariji poznati pratarski tekst i ujedno najstariji stihovi na pratarskom jeziku potvrđeni do danas.

Hellmut Ritter, *Philologica, XII. Datierung durch Brüche*, str. 237—247.

U 10 svesku djela Ta'rix od Kemāl Pašazāde nalazimo ovako pomoću razlomaka izražen datum 19 safer 926 po Hidžri: »sa datumom 1 polovine 5 petine u 7 sedmini u 5 desetini 1 trećine 2 polovine 5 šestine 2 desetine 3 desetine po Hidžri.«

Kako autor članka iznosi, rješenje za ovakav način datiranja on je slučajno našao u djelu (štampanom 1303) (Tashil al-macāz ilā fann al-mu'ammā wal-algāz od Tāhira b. Sāliha b. Ahmada al-Cazā'iri-je. Ovakvim datiranjem kod Kemāl Pašazāde pozabavio se i Isma'il Haqqī Brūsavi u svojim Maqālāt (štampanim u njegov Diwan iz godine 1257 (1841) pod naslovom Šarh ta'rix Ibn Kamāl. Navodeći još neke primjere H. Ritter daje upute za način rješavanja ovako izraženih datuma i misli da se može prihvatiti tvrdnja Cazā'iri-je i Isma'il Haqqī-ja da je ovakav način označivanja datuma pronašao sam spomenuti Kemāl Pašazāde.

Andreas Tietze, *Aziz Efendis Muhayyelāt*, str. 248—329.

Sredinom XIX vijeka počinje se sve više širiti evropski utjecaj u Turskoj kako u politič-

kom tako i u kulturnom pogledu, a naročito se to osjetilo u književnosti. Ta orijentacija prema Zapadu u turskoj literaturi zapaza se već pod konac XVIII vijeka. Po mišljenju autora ovog članka A. Tietze-a svaki prikaz turske moderne morao bi početi s imenom Krefanina 'Aziz efendije.

Od kraćih biografskih podataka u članku da spomenemo usput da je 'Aziz ef. bio dvije godine na službi i u Beogradu (oko 1792-3). Boravio je i u Berlinu (kao poslanik) gdje je i umro 1213/1798. Bavljenje u Evropi od važnosti je za njegovo književno stvaranje.

Glavno mu je djelo 'Muhayyelāt ledün-i ilāhi« (datirano 1211/1796—7, a štampano tek 1268/1852—3). Napisao je i jedan Divan mističkog sadržaja kao i jedno prozno djelo mistično-moralnog karaktera, a eventualno se nešto od njegovih djela i izgubilo.

U ovom članku govori se samo o djelu Muhayyelāt. On se sastoji iz tri »fantazije« koje ustvari sačinjavaju tri potpuno samostalna djela. Nakon opširne analize sadržaja čitavog djela s naročitim osvrtom na porijeklo pojedinih dijelova Tietze dolazi do zaključka da su 'Aziz ef. kao uzor poslužila prvenstveno ova djela: »Les Mille et un Jours, Contes Persans, Turcs et Chinois« (prvi put štampano 1710—12) i 1001 noć, a od turskih İbretnümâ od Lâmi'i Çelebije kao i turske narodne priče. Pored iznošenja karakteristika stila i jezika ovoga djela pisac rasprave govori i o njegovoj kompoziciji, a na kraju pokušava da da povijest postanka djela odn. razvoj samog 'Aziz ef. kao pisca koji postepeno od prevodioca postaje stvaralac u književnom pogledu u čijem djelu nalazimo pored fantastičnih i mističnih elemenata koji svakako preovladavaju u njemu i pokoji realistični momenat, a u jednoj noveli (takode iz ovog djela) čak i prikaz vlastitog doživljavanja.

Kao dodatak donesen je prijevod jedne priče iz Muhayyelāta (»Die Geschichte von Redscheb Besche).

Isto, Vol. 2, No. 1 iz 1949 g.

Franz Babinger, *Mehmed's II., des Eroberers, Geburtstag*, str. 1—5.

Kako je datum rođenja sultana Mehmeda II od opće važnosti za datiranje u XV vijeku naše ere za tursku povijest (i inače), autor članka pozabavio se tim pitanjem, jer taj datum dosada nije bio utvrđen. Na osnovu raznih izvora došao je do zaključka da će najtačniji datum biti onaj koji navodi Mollâ Sükrüllâh (živio od 1388—1459/60) koji je neko vrijeme bio povjerljiva ličnost na dvoru Mehmeda II, Osvajača. U svom djelu Behçet et-tewârih izvještava

Šükrülläh izričito da se Mehmed II rodio 27 ređžepa 835 (tj. 30 marta 1432). Autor članka se na kraju pita da li treba još kao pouzdan prihvatiti i njegov navod po kojem je taj vladar rođen u Drinopolju (Adrianopolju)?

Emil Jacobs, Mehmed II., der Eroberer, seine Beziehungen zur Renaissance und seine Büchersammlung, str. 6—30.

U uvodnoj riječi Franz Babinger iznosi da ovaj članak koji je zapravo predavanje E. Jacobsa održano još 1921 u Leipzigu, a sada po prvi put oštampano, treba smatrati kao skicu za jedno veće djelo koje Jacobs nije dospio da ostvari zbog iznenadne smrti (u Berlinu 1940).

Da bi prikazao ličnost Mehmeda II, a naročito njegovo zanimanje za Zapad i njegove kulturne tekovine iz onoga doba tj. iz vremena Renesanse, Jacobs navodi mišljenja nekih savremenika o Mehmedu II, a naročito se zadržava pri opisu pojedinih uticajnih ličnosti koje su bile stupile u bliži kontakt s tim vladavcem boraveći izvjesno vrijeme i na njegovu dvoru. Takvi su bili npr. Ciriaco Pizzocolli, Francesco Filelfo i sin mu Giovanni Mario, Kritobulos, Georgios Amirutzes, Giovanni Maria Angiolello i dr.

Na kraju članka govori se o sultanovoj zbirci knjiga u kojoj se pored orijentalnih djela (rukopisa) nalazi okruglo 50 rukopisa na zapadnim jezicima od kojih su 42 na grčkom jeziku. Pored nekoliko udžbenika (grčkog jezika), tri djela grčkih pjesnika, zatim djela iz područja magije, medicine, poljoprivrede, teologije i dr. najviše su zastupljene historija, geografija, matematika, astronomija i vojne znanosti (trećina zbirke je historisko-geografskog karaktera). Ogromna većina rukopisa potječe iz XV vijeka (dakle savremena djela!). Ova zbirka predstavlja svakako samo ostatke priručne biblioteke sultana Mehmeda II.

Claude Cahen, Le Malik-nâmech et l'histoire des origines Seljukides, str. 31—65.

Da bi koliko-toliko osvijetlio neispitano područje historije o počecima dinastije Seldžuka, C. Cohen je poduzeo da prouči u prvom redu najvažniji izvor za to razdoblje naime Malik-namu, a potom i one izvore koji su se njom koristili kao i izvore neovisne od nje da bi zatim pokušao da sakupi sve što se moglo saznati o tom predmetu. Tog poretka drži se autor u svom izlaganju. Spomenuvši ukrajno gaznevidske izvore govori o Malik-nami, zatim o izvorima nezavisnim od nje kao i od starih gaznevidskih izvora, a najviše se zadržava na prvim danima Seldžuka i njihovoj vladavini u Horasanu,

Isto, Vol. 2, No. 2 iz 1949 g.

Richard N. Frye, Report on a Trip to Iran in the Summer of 1948, str. 204—215.

Radi prikupljanja grade za djelo »Turkey, Iran and the United States« koje je trebalo da izda Harvard University Press, autor u članku daje kratak izvještaj o svom naučnom putovanju u Iran na ljeto 1948 godine. Pošavši iz Ankare, s kraćim zadržavanjem u Erzurumu i Tabrizu, stiže on u Teheran gdje se najviše zadržao (nekoliko sedmica) odlazeći odatle u Persepolis, Shapur, Sar Mašhad, Širaz i dr. u svrhu snimanja srednjeperzijskih natpisa, raznih starih spomenika i drugih znamenitosti, a u Teheranu od dvojice domorodaca prikuplja podatke o dijalektu Farvi koji se govori u oblasti Biyabanak.

Od interesa će biti da se navedu i neki podaci koje autor daje o bibliotekama u Teheranu. Najznačajnije su od njih dvije: Univerzitetska biblioteka (koja međutim ima mali broj rukopisa) i Biblioteka Medžlisa (oko 30000 svezaka i 7000 rukopisa). Biblioteka Sipahsälarske džamije ima preko 3000 rukopisa, a isto tako i Narodna biblioteka. Privatna biblioteka Malikova raspolaze sa preko 7000 rukopisa. Gulistanska biblioteka sadrži (uključivši tu i rukopise) kojih 3000 svezaka.

Godine 1947 osnovala je francuska vlada tzv. Institut d' Iranologie čiji je direktor Henry Corbin koji je publikovao prvi svezak Iranske biblioteke (Bibliothèque Iranienne) tj. tekst djela Kašf al-Mahjüb od Abü Ya'q üba Sejestäni-ja.

Središte staro- i srednjeperzijskih studija je Anjuman Irän Šhinasi, privatna organizacija osnovana 1947 koju potpomazu perzijski Zoroastrovci. Iranskim studijama bavi se i Iran Kudeh, Studies in Iranian Philology koje izdaje Muhammad Moqaddam, profesor Teheranskog univerziteta.

Novčano potpomognut od strane Medžlisa, naučni radnik Deh Hudä bavi se završavanjem jedne perzijske enciklopedije (u 40 svezaka). Na jednoj drugoj enciklopediji radi Saïd Nafisi.

Na kraju članka je kratka lista riječi proučavanog Farvi dijalekta uporedo s riječima na perzijskom književnom jeziku i nekim riječima dijalekta Khuri (prema Ivanowu, Two dialects Spoken in the Central Persian Desert, JRAS, 405—431).

Hellmut Ritter, Philologika, XIII, Arabische Handschriften in Anatolien und Istanbul, str. 236—314.

Opis ovdje navedenih 75 rukopisa rezultat je, kako navodi autor, uglavnom dvaju njegovih naučnih putovanja u saradnji s njegovim učenicima, prvog u Břusu s Ahmedom Ateřom i dru-

gog u Kayseri-ju s Muammerom Erođlu-om. Osim toga tu ima i rukopisa iz zbirke bibliote-kara Ismail Saib Efendija (ona je sada u bibli-oteci Dil—Tarih—Cografya Fakultesi u Ankari), zatim su tu neki iz Manise i Konje i najzad iz Univerzitetske biblioteke u Carigradu.

Ovdje ćemo još samo navesti autorov pregled tih rukopisa (u prijevodu):

1) Gramatika i leksikografija (br. 1—23), 2) retorika i prozodija (24—27), 3) antologije pje-sama (28—46), 4) pojedini pjesnici (47—52), 5) proza (i proza pomiješana sa stihovima, 53—58), 6) anegdote i pripovijetke (59—60), 7) jedan ko-mentarij Qur'āna (61), 8) hadis (62—67), 9) dogma-tika (68), 10) državno pravo (69) i 11) pareneza, homiletika (70—75).

Isto, Vol. 3, No. 1 iz 1950 g.

Richard Walzer, *The Rise of Islamic Philo-sophy*, str. 1—19.

Pisac rasprave govori uglavnom samo o dvo-jici arapskih filozofa naime o Ya'qūbu b. Ishā-qu al-Kīndī-ju (umro oko 870 naše ere) i Abu Nasru al-Fārābī-ju (umro oko 950) koji su ži-vjeli u doba vlade dinastije Abasovića kada je grčka filozofija počela (preko prijevoda sa grč-kog na arapski, a i drugim putevima) prodirati među Arape. Autor se ponajviše bavi izlaga-njem pogleda te dvojice filozofa kao prvih kod kojih se jasno očituje uticaj Aristotela, Platona i uopće stare grčke filozofije, a koji su živjeli znatno ranije nego druga dva arapska filozofa mnogo bolje poznata na Zapadu tj. Avicena (Ibni Sīnā, 980—1037 naše ere) i Averoes (Ibni Rušd, 1126—1198). Jedna od zasluga one prve dvojice filozofa (i kasnijih filozofa kod Arapa) je i u tome što su očuvali kontinuitet prouča-vanja grčke filozofije u doba kada je interes za nju na Zapadu bio prilično slab davši novog materijala za njenu historiju i sačuvavši mnogo toga što bi inače bilo zauvijek izgubljeno.

Hellmut Ritter, *Philologika, XIII, Arabische Handschriften in Anatolien und Istanbul* (nasta-vak), str. 31—107.

U ovom nastavku rada (iz Oriensa, sv. 2 br. 2 iz god. 1949) obrađeni su rukopisi od br. 76—267 ovim redom: 12) mistika (br. 76—166), 13) povijest i biografija (167—183), 14) geografija (184—188), 15) enciklopedija (189), 16) medicina (190—200), 17) jedna knjiga o kuharskoj vještni (201), 18) fiziognomika i slično (202—204), 19) hermetika (205), 20) alkemija (206—249), 21) ma-tematika, astronomija i astrologija (250—267).

Isto, Vol. 3, No. 2 iz 1950 g.

Babinger, Von Amurath zu Amurath, *Vor-und Nachspiel der Schlacht bei Varna* (1444), str. 229—265.

Poslije neuspjeha prvog pohoda 1443 sa Za-pada protiv Murata II pod vodstvom poljskog kralja Vladislava III u kojem učestvuje takode Ivan Hunjadi i Despot Đurađ Branković (koji je bio dao bar trećinu sve vojske u tom pohodu) interesantno je da je za vrijeme vođenja pre-govora poslije toga jedno izaslanstvo Muratu 25 aprila 1444 predvodio Srbin Stojko Gizdanić (kao izaslanik Ugarskog kralja), ispred Hunjadija išao je »Vitislaus«, a Despota je zastupao sme-derevski mitropolit Atanasija Frašak dok je drugi vjerojatno bio njegov kancelar Bogdan. Po ovom izaslanstvu Murat šalje kralju Ladisla-vu jedan akt s uvjeravanjem da će se pridrža-vati primirja za idućih 10 godina. Mir na Zapa-du bio je potreban Muratu jer ga je na Istoku (iz Konje) ugrožavao Qaraman-Oghlu Ibrahim-Beg. Otvoreno je pitanje da li je poslije Vladi-slav prekršio potpisani mirovni ugovor s Turci-ma ili ga uopće nije ni potpisao kako tvrdi polj-ski historičar O. v. Halecki 1938 (prvi put u *La croisade de Varna*, New York 1943). Po njemu je Đurađ Branković sklopio s Muratom poseban ugovor (po srpski kronikama 15 augusta 1444). Tada dobija Smederevo, Kupinovo i Novo Brdo i »cijelu srpsku zemlju« (22 augusta ulazi u Smederevo).

U novom pohodu sa Zapada Despot Đurađ Branković ne učestvuje. Vojska sa zapada zao-bilazi srpske krajeve. Nastojanjem Pape Eugena IV otpremljena je protiv Turaka jedna ratna flota. Izgledi na uspjeh bili su vrlo povoljni. Turci su u Trakiji imali malo vojske. U sep-tembru pobunjeni janjičari izazivaju požar u Drinopolju. Murat zaključuje mir s Ibrahim-begom i žuri na zapad, prelazi u Evropu i kod Varne 10 novembra 1444 sukobljuje se sa krstaš-skom vojskom koja pretrpi poraz. Tada pogine i kralj Vladislav. Nakon nekoliko mjeseci Murat II odriče se prijestola u korist sina Mehmeda II. Nije utvrđeno koji su motivi bili presudni pri tom. Međutim 1446 vraća se Murat iz Mag-nise, gdje se bio povukao, ponovo u Evropu i preuzima vrhovnu vlast, a Mehmeda šalje u Balikesir u Anadolou. Mehmed kasnije odlazi u Magnisu gdje izgleda da stvara vlastitu vojsku poduzimajući s njom što god je htio na kopnu i na moru. Trećeg februara 1451 iznenada umre Murat II, a 18 istog mjeseca sjedne Mehmed II ponovo na carsko prijestolje.

W. Hoenerbach i H. Ritter, *Neue Materialien zum Zagal. I. Ibn Quzmān*, str. 266—315.

Autori članka donose novi materijal (50 pjesama odn. odlomaka) za proučavanje tzv. zedžel pjesama u strofama, nastalih u Španiji. Odabrani stihovi uzeti su iz dva rukopisna djela (sačuvana u Carigradu) naime iz antologije »Safina« od 'Alī b. Mubāraksāha (oko 850 po Hidžri) i odlomak o zedželu u 'Atīl al-hāli od Sa'fīyaddīna al-Hillije (umro 749 po H.). Stihovi su svi od pjesnika Ibn Quzmāna iz Kordove (umro 555 po H.) koji, iako nije bio prvi, ipak je najznačajniji predstavnik ove vrste poezije u islamskoj Španiji. Dosada je bila poznata samo jedna zbirka njegovih pjesama (ove vrste) tj. Isābat al-agrād fī dikr al-a-rād (jednu transkripciju ove zbirke dao je Nykl pod naslovom *Cansionero de Ibn Quzman*, 1933). Materijal u ovom članku može doprinjeti pitanja o vezi ovih pjesama (zedžela) sa ljubavnom poezijom srednjega vijeka kod romanskih naroda i inače.

Isto, Vol. 4, No. 1 iz 1951 g.

Herbert Franke, *Some Sinological Remarks on Rašīd ad-Dīn's History of China*, str. 21—26.

U ovom članku autor se osvrće sa sinološkog stanovišta na dio prijevoda dr. Kahlea historije Rašīd ad-Dīna »Gāmi' at-tawārih« koji se odnosi na Kinu. Pisac kaže na kraju članka da je Rašīd ad-Dīnovi djelo od općeg interesa za nauku, jer je to u stvari prva i prava univerzalna historija (Rašīd ad-Dīn je perzijski historičar koji je živio oko 1300 godine naše ere).

Max Weisweiler, *Das Amt des Mustamli in der arabischen Wissenschaft*, str. 27—57.

Na osnovu obimne literature na arapskom jeziku pisac ukazuje na to da je »mustemli« imao dvostruku funkciju: da piše djela nekog učenjaka (šeiha) po njegovu diktatu tj. bio je neka vrsta njegova ličnog sekretara, a drugo da bude kao neki posrednik između »šeiha« i njegovih slušalaca prilikom nekog predavanja prenoseći do njih šeihove riječi, a naročito kad je auditorij bio mnogobrojan, pa je u tom slučaju često fungiralo po više mustemlija. Naravno da svaki mustemli nije uvijek vršio i jednu i drugu funkciju.

Na kraju pisac članka donosi spisak od 107 mustemlija odnosno njihovih šeihova (samo negdje nije mogao da ustanovi neke od jednih ili drugih).

Pertev Naili Boratav, *Notes sur »Azrail« dans le folklore turc*, str. 58—79.

Pisac članka P. N. Boratav tumači u njemu sadržaj i porijeklo elemenata koji sačinjavaju razne priče (navodeći negdje i varijante) preno-

šene usmeno i pismeno o Azrailu, a zatim i o smrti i ljudskoj sudbini.

Alfons Maria Schneider, *Die Blachernen*, str. 82—120.

Autor ovdje daje topografiju jednog dijela Carigrada koji nosi gornje ime. Opis se odnosi na bizantsko doba, ali je uzet u obzir i turski period radi cjelovitosti prikaza, iako, kako sam pisac kaže, taj prikaz mora imati svojih praznina pored ostalog i zato, što su mu turski dokumenti bili samo djelomično pristupačni budući da sam nije turkolog. Članku je priključena i jedna karta toga predjela, a izradio je R. Naumann.

Isto, Vol. 4, No. 2 iz 1951 g.

Erich Haenisch, *Turco-Manjurica aus Turfan*, str. 256—272.

Dvojezični (i višejezični) dokumenti i sl. nisu bili rijetkost u Kineskoj carevini. U službenoj prepisci upotrebljavan je dugo (bar do kraja XVIII vijeka) i mandžurski jezik. Međutim tursko-mandžurski akti nisu bili dosada poznati. Autor članka donosi ovdje u transkripciji latiničom (kao i faksimil) jedan akt iz 1905 godine na mandžurskom i turskom jeziku i jedan jezični vodič vjerojatno iz sredine XIX vijeka (samo u transkripciji) na ista dva jezika s prijevodom na njemački. Ti akti kao i vodič, po njegovim riječima, što se tiče sadržaja i jezika i nemaju neku naročitu vrijednost, ali je od značaja to što je rijetkost da se u isti mah upotrijebe upravo ta dva jezika tj. mandžurski i turski.

Karl H. Menges, *Research in the Turkic Dialect of Iran (Preliminary Report on a Trip to Persia)*, 273—279.

Uz svoj izvještaj o boravku u Perziji K. H. Menges navodi ukratko i rezultate svoga rada na proučavanju turskih dijalekata koji se govore u raznim krajevima Perzije (Irana). Naročito se bavio ispitivanjem tzv. qašqā'i dijalekta i turkmenskog jezika. Za qašqā'i dijalekt kaže da je bliži osmanliskom nego azerbejdžanskom turskom jeziku, a sva tri čine jednu grupu dijalekata jugozapadnog turskog jezika (na zapadu i jugozapadu) nasuprot turkmenskom jeziku (na istoku toga područja).

Autor članka nije posvetio naročitu pažnju azerbejdžanskom turskom jeziku, jer je on bolje ispitan. Kalladžski (od Qalač) dijalekt će izgleda ispitivati Borecki (s Teheranskog univerziteta). Pri kraju ističe da u lingvističkom pogledu predjeli duž cijele istočne i jugoistočne granice Perzije nisu ispitani. Navodili su mu da u provinciji Kirmān ima plemena koja govore turski (Salčuq?).

Isto, Vol. 5, No. 1 iz 1952 g.

Hellmut Ritter, *Muslim Mystics Strife with God*, str. 1—15.

Osnovna crta odnosa islamskih mistika (sufija) prema bogu obilježena je njihovim terminom »ridā« tj. iz ljubavi prema njemu nastalo zadovoljstvo s njegovim odredbama. Međutim ima primjera (u literaturi) o javljanju sasvim suprotnih osjećanja počev od melanholije, beznada s rezignacijom pa sve do žalbi i optuživanja, pa čak i prijetnji. Pisac članka navodi primjere takvih osjećanja naročito kod tzv. mistika ludaka iz djela perziskog mistika pjesnika Faridaddina «Attāra kojega su ubili Mongoli u rodnom mu mjestu Nisapuru početkom VII stoljeća po Hidžri. Takvih izraza negodovanja zbog nerazumijevanja božije aktivnosti, svrhe života, socijalnih odnosa među ljudima i dr. nalazimo i kod derviša bektaiškog reda u Turskoj. Takva osjećanja ispoljena su tu i tamo i inače, ali po «Attāru njihovo otvoreno ispoljavanje je dozvoljeno je samo upravo ovim misticima ludacima koji stoje u posebnom, intimnom, direktnom odnosu prema bogu.

Ahmed Ateş, *Kastamonu Genel Kitaplığında Bulunan Bazı Mühim Arapça ve Farsça Yazmalar*, str. 28—46 sa 3 faksimila.

Ovaj članak je rezultat ispitivanja sa puta u Kastamon godine 1949 gdje je autor proučavao rukopise i dr. u tamošnjoj biblioteci Genel Kitaplık u kojoj su sabrana, pored ostalog, djela iz 12 medresa i jedne jermenske crkve. Ovdje je autor obradio samo 52 broja (po njegovoj numeraciji) važnijih rukopisnih djela iz te bogate zbirke.

Hans Marchand, *Alliteration, Ablaut und Reim in den türkischen Zwillingformen*, str. 60—69.

Udvojeni oblici kao česta pojava u turskom jeziku nalaze svoju primjenu u sintaksi ili u tvorbi riječi. Pisac članka naglašava da se neće baviti sintaktičkom upotrebom (za takve primjere upućuje na rad: Osman Nedim Tuna, *Türkçede Tekrarlar* izašao u Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi III. 429—447 i IV. 35—82). Pisac želi da utvrdi izvjesne opće principe ove pojave (geminacije) upoređujući je sa sličnim pojavama u drugim jezicima. Bitni principi tvorbe ovih oblika su po njemu: aliteracija (započinjanje riječi istim konsonantom), vokalna alternacija (prijevaj, a on navodi i izraze »glasovna modulacija« odn. njemačko Ablaut) i najzad rimovanje. Sve ove oblike podijelio je na osnovu toga na tri tipa.

a) 1. Tip s alternacijom: at araba. Obje riječi, semantički srodne, intenziviranjem jednog ili oba značenja daju novo značenje koje obuhvata ona dva npr. kalem kâğıt ili kazma kürek i sl.

2. Članovi su sinonimi ili quasi sinonimi (uz emfatično pojačanje novog značenja kao i pod 1) npr. karma karişik i dr.

3. Jedan član je semantička baza, a drugi je samo aliterirajuća dopuna, čiju je etimologiju nekada nemoguće utvrditi, ili je on katkada potpuno izmišljena riječ koja inače ne dolazi u jeziku: çift çubük ili cör cöp (kalmadi) itd.

b) Tip s alternacijom: zart zurt. U turskom jeziku javlja se izmjena a/u, dok je taj slijed vokala srazmjerno rijedak u pojedinačnim riječima (kao što su npr. karpuz, çamur, çarpuk i dr.). Većina izraza iz ove grupe su onomatopeje npr. cak cuk (sakiz cignemek) ili dangul dungul (konuşmak) i sl.

Pored oblika s izmjenom a/u postoje i takvi sa e/ü npr. tek tük, a/o npr. hapur hopur, i/o npr. falan filan, i/o pimpon i dr.

Ova se pojava javlja i kod riječi različitog korijena u kojem slučaju je česta izmjena a/ü npr. hapur küpür (yemek) i sl.

Pada u -oči kod ovakvih onomatopnja velik broj riječi koje kao samostalne ne dolaze u turskom jeziku.

Značajna je tendencija kod ovih tvorevina u turskom jeziku da se vokali nižu tako da naprijed dolaze relativno viši (a/u, e/ü, a/ü) dakle upravo suprotno nego što je u indoevropskim jezicima (i/a, i/o).

c) Tip s rimom: ayna mayna ili kitap mitap tj. ponovljenoj prvoj riječi, kada ona počinje samoglasnikom, doda se naprijed jedno m, a kada počinje suglasnikom, to m zamijeni odbačeni početni suglasnik. Gornji izrazi znače: ogledala i slično odn. knjige i slično. Ova vrsta reduplikacije raširila se i u nekim jezicima susjednih naroda (kao u grčkom, jermenskom i dr.) kako je to pokazao Felicien Brinzeu u svojoj studiji »La reduplication à m-initial« u Garp Filolojleri Dergisi, Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlarından br. 361, str. 35 i dalje.

U nekim izrazima kod druge riječi javlja se i konsonant p (mjesto m), npr. süslü püslü, çitir pitir (konuşmak) i dr. Na tom mjestu dolaze katkada i neki drugi suglasnici: f (asli fasli), k (mirin kirin), s (kaba saba), a pojedinačno i drugi.

Pokušavši da ukratko objasni postanak i značenje ovih pojava, autor studije ističe da one nisu van općih jezičnih principa, pa navodi neke primjere ovakvih tvorevina iz engleskog, francuskog i njemačkog jezika, upoređujući ih sa sličnim izrazima u turskom jeziku,

Isto, Vol. 5, No. 2 iz 1952 g.

Alfons Maria Schneider, *Urednikule und Umgebungs*, str. 197—208, jedna karta i četiri table (VIII, IX, X, XI), s fotografijama.

Kao nastavak na rad iz 4 broja (1951 str. 82 i dalje) ovog časopisa autor donosi topografski, (na osnovu vlastitog unošenja podataka na kartu) i historijski opis (na osnovu pisanih izvora do kojih je mogao doći) jednog dijela Carigrada tj. Urednikule i njene okoline opisujući važnije građevne objekte kao zidine, kapije, ulice, crkve, samostane spominjući i one koji su nestali, zatim govori i o džamijama, tekijama, kupatilima navodeći uporedo ličnosti i događaje (kao na pr. požare, na kraju članka) u vezi sa svim ovim.

A. M. Schneider iznenada je umro 1952 godine, pa tako nije stigao da ostvari svoju zamisao da na sličan način kao ovdje opiše čitavo područje Carigrada.

Orhan Burian, *Interest of English in Turkey as Reflected in English Literature of the Renaissance*, str. 209—229.

Za više od 100 godina kasnije nego kod drugih evropskih naroda javlja se zanimanje Engleza za Turke i Tursku. Tek kojih 130 godina poslije osvojenja Carigrada (1453) dolazi do uspostavljanja diplomatskih odnosa između Engleske i Turske. Pored ostalog razlog je tome zakašnjenju udaljenost tih dviju zemalja, a osim toga i slab interes Engleza za trgovinu na Mediteranu. Međutim za pojačanje veza u tom prvom periodu (kraj XVI stoljeća) upravo je trgovina odigrala najvažniju ulogu (1581 osniva se trgovačko društvo »The Turkey Company«). Putovanja radi trgovine, hodočašća u Svetu zemlju (koja je tada bila pod turskom vlasti) i u druge svrhe postaju sve češća. Upoznavanje prilika i ljudi u Turskoj carevini išlo je u velikoj mjeri upravo preko tih raznih putnika na Levant i to iz njihovih dnevnika i putnih izvještaja. Ipak je javno mišljenje Engleza u vezi s Turcima i njihovom državom izgrađeno pretežno na osnovu prijevoda raznih djela (u neku ruku historiskih) s latinskog, francuskog i talijanskog jezika, jer su ti prijevodi bili mnogobrojniji i poznatiji nego oni putopisi i putni izvještaji koje su pisali engleski putnici. Ti pojmovi (često netačni) o Turcima našli su svoga odraza i u dramskoj umjetnosti toga vremena. Autor iznosi neke važnije bilo negativne bilo pozitivne osobine Turaka kako su ih vidjeli ljudi onog doba u Engleskoj (i uopće na Zapadu). Ljudi su u Turcima vidjeli zakletog i strašnog neprijatelja kršćana i kršćanstva. Došavši međutim u nešto bliži dodir s njima, ostajali su začuđeni zbog velikih razlika u običajima i drugom prema onome na što su oni bili navikli, pa je to izazivalo njihovu veliku radoznalost.

Cudili su se i priznavali Tursku vojnu moć, a s tim u vezi bojeći se za svoje zemlje i svoja religijska shvatanja nastaje i težnja da Turke protjeraju kako iz Evrope tako i iz Svete zemlje. Kako ističe autor na kraju, ovo bi bile glavne ideje kod ljudi onoga vremena u vezi s Turcima i jedno od najvećih djela o tom pitanju na ime Knolles-ova »Generall Historie of the Turkes« u stvari je samo razrada tih ideja.

Andreas Tietze, *Die formalen Veränderungen an neueren europäischen Lehnwörtern im Türkischen*, str. 230—268.

Autor je pokušao da prikaže proces asimilacije stranih riječi koje su ušle u turski jezik iz raznih evropskih jezika u novije vrijeme (narodito iz i preko francuskog jezika). Po njemu u tom procesu kod pojedinih tudica možemo razlikovati do tri razvojna stupnja: neke od tih riječi osjećaju se još uvijek kao tuđe, iako su glasovno prilagođene turskom izgovoru (Fremdwort); druge od njih još više su podlegle izmjenama u skladu s glasovnim zakonima turskog jezika (Lehnwort); dok su treće poprimile potpuno izgled domaćih riječi (Volksetymologie).

Od promjena u vezi s vokalima istaknućemo ovdje samo pojavu dodavanja i umetanja vokala (narodito i ili i) i vokalnu asimilaciju u skladu s poznatim glasovnim zakonom u turskom jeziku tzv. vokalnomo harmonijom. Izgleda da su promjenama izloženi osobito vokali nenaglašanih središnjih slogova i to u prvom redu vokali neposredno ispred naglašenog sloga. Izvjestan uticaj na promjene vokala mora se pripisati i arapskom pismu (do 1928 u općoj upotrebi, a danas djelomično još kod starije generacije).

U vezi s konsonantskim promjenama spomenućemo da su one, kako navodi pisac članka, vezane prvenstveno za određene konsonantske grupe (u te promjene spada npr. izbjegavanje da na početku riječi stoje likvide, sonorizacija bezvučnih suglasnika kao i proces upravo suprotan tome, zatim metateza, disimilacija, u manjoj mjeri i asimilacija suglasnika i dr.).

Kod nekih tudica na promjenu je djelovalo i samo značenje riječi koje igra narodito značajnu ulogu u pučkoj etimologiji. Sve ove promjene autor je naznačio i u pregledu uz tabele za svaki glas odn. glasovnu grupu, a na kraju rada priložen je spisak (Glossar) stranih riječi u turskom s navođenjem njihova porijekla i značenja (od str. 249—267).

W. Hoenerbach i H. Ritter, *Neue Materialien zum Zagal*, 2. Mudgalis, str. 269—301 (nastavak).

Kao nastavak proučavanja novog materijala o zedželu tj. pjesmama u stihu kod Arapa, pisanim narodnim jezikom, autori ovdje donose iz već spomenutih izvora (vidi članak u Oriensu o

tome, sv. 3 iz 1950 na str. 266 i dalje) tj. djela 'Atil od Hillije (umro 749 po Hidžri) i Safina od Ibn Mubāraksāha (oko 850) u svemu 13 kaside i 20 (novih) fragmenata u zedželu s prijevodom na njemački. Te pjesme i odlomci potiču od pjesnika 'Abdallāha b. al-Hācca s nadimkom Mudgalis. O pjesnikovu životu i njegovoj ličnosti vrlo se malo zna. Spomenuli su ga Ibn Haldūn (u Maqaddimi) i Maqqari (u Nafhu) po kojem (zadnjem) je Mudgalis počeo pjevati pjesme (po svoj prilici tzv. »muwaššahāt«) s »i'rābom«, a zatim je posve prešao na zedžel. Izgleda da je naročitu pažnju posvećivao samoj formi slično Abū Tammāmu. Neki stihovi ukazuju na to da su nastali (kao i na to, naravno, da je u to doba živio sam pjesnik) u osmoj dekadi šestog stoljeća po Hidžri. Iznneseni materijal interesantan je, pored njegove jezične i književne važnosti, i u historiskom pogledu zbog aluzija na savremene ličnosti i događaja iz pjesnikova života.

T. Muftić

Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Band 99—102 (Neue Folge, Band 24—27), Wiesbaden, 1949—1952.

Ovaj renomirani orijentalistički časopis koji više decenija svojim plodnim izdanjima pruža vrijedne naučne priloge svjetskoj orijentalistici ponovo je počeo izlaziti. Nakon četverogodišnjeg prekida (1945—1949) došlo je u Mainz u 4—6 juna 1948 do međunarodnog orijentalističkog kongresa kojom prilikom je ponovo osnovano Udruženje njemačkih orijentalista i pokrenuto izdavanje časopisa. Prva sveska nove serije izašla je u Wiesbadenu 1949. U ovom prikazu osvrnuću se na brojeve 99—102 (sedam svezaka, 1949—1952) odnosno na neke radove ovih svezaka, koji se odnose na linguistiku i naučne probleme bliskog istoka. Časopis se bavi naučnim problemima kako Bliskog tako i Dalekog istoka, a što se naučnih priloga tiče ne zaostaje za ranijim izdanjima, dok je svojom tehničkom opremom bolji od predratnih izdanja.

Prva sveska (Band 99, Heft 1, S. 1—142) na početku donosi kratke biografije u međuvremenu preminulih orijentalista: Else Lüders, Alfred-a Forke, Friedrich-a Giese i Max-a Mayerhof.

Zatim Maria Höfner, *Die Kultur des vorislamischen Südarabien* (S. 15—28) donosi interesantnu studiju o kulturi preislamske južne Arabije. Jedinu izvori su malobrojni kameni spomenici i njihovi oskudni natpisi koji su često i bez datuma ili se datiranje računao na važnim događajima i kraljevima. Ipak je ustanovljeno da ovo razdoblje obuhvata oko 15 vijekova, jer

najraniji potječu iz 9 v. prije naše ere, a najkasniji iz 6 v. naše ere. Nosioci ove kulture su arapska plemena jugozapadnog dijela poluostrva kuda su nekada vodili trgovački putevi. Razviše se države Ma'in, Kataban, Sab'a i Hadramaut. Trgovina stvorila blagostanje naročito u Sab'i koja bijaše najmoćnija, pa se i sva južnoarapska znanost zove sabejska. U III vijeku naše ere ove se države ujedinile u jednu, u VI v. potpadoše pod Askun, zatim kratko vrijeme pod Perziju i konačno postadoše dio islamske države.

Državna forma bijaše teokratija. Glavna božanstva bila su mjesec, venera i sunce, a zamjenik božiji zvao se mukarrib (vrhovni svećenik), kasnije malik (vladar). Nutarnja organizacija bijaše plemenski uređena, a plemena su sačinjavala radne organizacije koje su za svoje obaveze prema državi kolektivno jamčile. O velikoj arhitekturi govore nam oskudni ostaci građevina. Pismo također odražava veliku simetriju i umjetnost. Jezik spomenika je južnosemitski, a upotrebljeno je u natpisima svuda samo treće lice, pa su nam ostali oblici kao i akcenti nepoznati. Ovi su spomenici ponekada reljefni, na kojima su prikazani ljudi i životinje. Ljudske statue su nezagrapne, dok su oblici životinja bolji.

Kako se vidi, pisac u ovoj kratkoj studiji pruža dosta interesantnih podataka iz davne prošlosti južne Arabije. Iako su izvori vrlo oskudni govori o istoriji, kulturi, državnom uređenju vjeri, umjetnosti, arhitekturi, jeziku i pismu.

E. Littmann, *Drei Nöldeke Briefe* (S. 63—66) donosi tri pisma Th. Nöldeke-a, zapravo dva su upućena Nöldeke-u u njegovoj mladosti i to jedno na arapskom jeziku od Hammer Purgstall-a, dok je treće Nöldeke pisao H. Schell-u mjesec dana pred svoju smrt.

J. Kraemer, *Theodor Nöldekes Sammlungen zum Arabischen Wörterbuch* (S. 93—102), iznosi izvjesne karakteristike velikog Nöldekeovog arapsko-njemačkog rječnika koji se već duže vremena nalazi u štampi, a koji će zaista predstavljati leksikografsku rijetkost. Ovaj rječnički materijal izrastao je iz glosa i ispravaka arapske leksikografije, a broji preko 50.000 riječi. Velika odlika ovoga rječnika je u tome što je značenje potkrijepljeno belezima (شواهد), a glavni mu je oslonac klasična arapska poezija, Kuran, zatim ostali klasici; istoričari, književnici, geografi i drugi.

Druga sveska (B. 99, H. 2, S. 143—298) počinje također sa biografijama umrlih orijentalista; Eugen Mittwoch, Wilhelm Siegling, Ernst Boerschmann, Aleksander Ziesenis, Adolf Rucker i Fritz Wolff, a zatim

E. Littmann, *Neues zur altnordarabischen Dialektkunde* (S. 168—180) na temelju 503 poznata samudska natpisa koji su nađeni na području sjeverne Arabije donosi interesantnu studiju o dijalektalnim razlikama stare sjeverne Arabije. Da su i u rano predislamsko doba postojale dijalektalne razlike u Arabiji svjedoče epigrafski spomenici Samuda i Safa. Objke vrste pripadaju dijalektalnoj grupi »ha« (određeni član »h« za razliku od dijalektalne grupe »al«, gdje je određeni član glasio kao i danas). Pisac je dalje objasnio izvjesne fonetske i paleografske specifičnosti kod glasova odnosno slova *ض* *ز* *ذ* *ث* *ا* *ط* *ظ* i u ovim natpisima.

H. J. Kissling, *Eine bektāšitische Version der Legende von den zwei Erzsündern* (S. 181—201) obrađuje pripovijest Ömer Seif ed-Dīna, Kurumuş agaçlar (osušena stabla), koja sadrži bektāšijsku legendu o dva velika grijeha u kojoj se čudnim slučajnostima dolazi do saznanja koja nisu uvijek u saglasnosti sa islamskim učenjem. Ova legenda nosi izraziti pečat učenja bektāšija, a sastoji se u ovome: Ugostiti prolaznika je u tolikoj mjeri dobro djelo da su tim oprošteni i najveći grijesi. Bludni odnos je najveći grijeh, a ubistvom takvog nevaljalca uvjetovan je oprost svih grijeha. Zatim šeh (baba-eren) zna gaib (tajne) stvari. Pisac je ovu legendu koja u različitim krajevima ima različite varijante već prema raznim uticajima podvrgao iscrpnoj naučnoj obradi i kritici.

Treća sveska (B. 100, H. 1, S. 1—402) na prvom mjestu donosi kratku biografiju preminulog velikog orijentaliste Augusta Fischera od W. J. Fücka iz koje se vidi da je Fischer napisao 174 što manjih što većih naučnih radova iz područja orijentalistike od kojih 143 otpada na arabistiku. Zatim slijede biografije preminulih Otta Franke, Ericha Braunliča, Otta Strauss, Heinricha Zimmer.

Ovdje je potrebno ukazati na studiju H. J. Kisslinga, *Das Menāqybnāme Scheich Bedr ed-Dīns, des Sohnes des Richters von Samāvnā* (S. 112—176) kojom nam pruža interesantnu naučnu obradu važnog turskog rukopisa iz XV vijeka koji govori o životu i djelovanju šeha Bedrudina. Obrada šeha Bedrudina nije nova u nauci. Na ovaj rukopis koji se nalazi u Muzeju revolucije u Carigradu ukazao je prije 15 godina M. Šeref ed-Dīn, a zatim je F. Babinger napisao o tome nekoliko stvari i izdao faksimile njegova prepisa. Kissling pristupa iscrpnoj obradi njegova sadržaja i ovom studijom znatno nadopunjuje ono što je u ovoj stvari bilo poznato. Djelo je nastalo godine 1460, a napisao ga je na temelju pripovijedanja šeha Bedrudina njegov unuk Halil b. Ismail b. Bedr ed-Dīn,

Šeh Bedrudin se rodio u Edreni 1358 godine. Bio je vrlo obrazovan i bez sumnje velik duh. Proputovao je mnoge krajeve osmanlijske države. U 33 godini života pristupa misticizmu, te kasnije svojim propovijedima i mistikom stiče veliki broj pristalica. Bijeda nastala poslije puštošenja Mongola povećala bratoubilačku borbu među Bajezidovim sinovima za vlast i pojačala vjerovanje neukog svijeta u skori dolazak mehdijske, pa se mističko propovijedanje šeha Bedrudina razvilo skoro u jedan pokret. Njegova je nauka došla u sukob sa vladajućom politikom. Osmanlijski kroničari toga vremena optužuju ga da je propovijedao princip komunalnosti kako u pogledu na imovini tako i na žene. Dozvoljavao je i pijenje vina. Njegovo učenje kako izgleda bilo je blisko bektāšijskom. Najviše ga optužuju zbog toga što je navodno bio uzrok jednog ustanka, pa osuđen i pogubljen u Serezu 1416. Koliku je brigu ovaj šeh zadao Osmanlijama vidi se po tome što su njegove pristalice oko 150 godina nemilosrdno bili proganjani.

Walter Hinz, *Das Steuerwesen Ostanatoliens im 15. und 16. Jahrhundert* (S. 177—204). Studijom o poreskom sistemu 15 i 16 vijeka u Istočnoj Anadoliji pisac nam pruža uvid u ovaj problem ovoga ranog doba. Turkmenski knez Uzun Hasan (1453—1478) istakao se svojim sistemom oporezivanja, koji se dugo poslije njegove smrti održao u cijeloj istočnoj Anadoliji. Kada je Selim I pripojio ovo područje osmanlijskoj državi zadržao je običajno pravo i poreske odredbe i dao ih upisati u posebne spiskove koji su se sačuvali u carigradskom arhivu. Zahvaljujući ovim spiskovima koji su nastali 1518 godine, a koji se odnose na live Diyar-bekir, Mardin, Ergani, Urfa, Erzincan, Harpurt, Birecik, Çermik i Arabgir saznajemo o poreskim odredbama Uzun Hasana. Zakone Uzun Hasana objavio je Ömer Lütfü Barkan (Osmanli devrinde Akkoyunlu hükümdari Uzun Hasan beye ait kanunlar u časopisu Tarih Vesikalari 1, br. 2, S. 91—106 i sv. 3 S. 184—197) na osnovu kojih pisac temelji ovu studiju o porezima. Poreske odredbe Uzun Hasana bile su na snazi u livama Diyarbekir, Ergani, Urfa i Çermik. U Arabgiru je vrijedio stari poreski sistem, dok su u ostalim spomenutim livama vrijedili osmanlijski propisi o oporezivanju. Uzun Hasanove odredbe nisu predstavljale unificiran zakon, one su bile odraz političke i privredne podvojenosti, pa je visina poreza gotovo u svakoj oblasti bila različita. Ova raznolikost bila je uslovljena i komunikacionim prilikama, stupnjem ekonomskog napretka i bogatstva pojedinih oblasti. Ove poreske odredbe obuhvataju svu privredu i sve proizvode, pa se porez plaćao i na izvjesne usluge, Osmanlij-

ske poreske odredbe su obuhvatale samo izvještaj mali broj proizvoda, a visina oporezivanja ostala je u svima oblastima ista. One nose zato biljeg jedinstvenosti i bile su za stanovništvo lakše od odredaba Uzun Hasana.

Prema Uzun Hasanu seosko stanovništvo je plaćalo porez na nekretnine, sve poljoprivredne proizvode i porez na neke usluge. Oporezivanje kršćanskog stanovništva nešto se je razlikovalo kao i prema osmanlijskim propisima. Gradsko stanovništvo plaćalo je također porez na poljoprivredne proizvode, na trgovački promet, od zanatstva, klanja stoke i na proizvodnju tekstila (tkalački obrt). U gradovima su postojale i neke carinarnice i naplaćivale porez na uveženu robu u grad kao i tranzitni porez od karavana. Vrste poreza i visinu oporezivanja po svima artiklima pisar je iscrpno obradio u svima spomenutim pokrajinama, a na kraju je dao i pregledan šematički prikaz.

U četvrtoj svesci (B. 100, H. 2, S. 403—678) važno je ukazati na sljedeće radove:

Kurt Munzel, u svome radu *Zur Wortstellung der Ergänzungsfragen im Arabischen* (S. 566—576) sakupio je arapski gramatički i sintaktički materijal i objasnio položaj upitnih čestica i upitnih zamjenica u rečenici. I u arapskom kao i u mnogim drugim jezicima vlada princip da ove čestice i zamjenice stoje na početku rečenice. Kako od ovoga pravila postoje mnoge iznimke pisar je sabrao ogroman broj primjera u kojima se upitne čestice i upitne zamjenice pojavljuju na kraju rečenice. To su: مِنْ مَنْ، مَاذَا، أَيُّ أَيُّ، أَيُّ أَيُّ، أَيُّ أَيُّ، أَيُّ أَيُّ. Arapska klasična djela pokazuju da je u 3 vijeku po H. bila rasprostranjena upotreba upitnih zamjenica na kraju rečenice. Danas se ovakav način njihove upotrebe više zadržao u raznim dijalektima, pa je pisar mnogim primjerima objasnio upotrebu izvjesnih upitnih čestica i u dijalektima. Naravno se osvrnu na egipatski dijalekt i objasnio koje od ovih čestica i u kojim slučajevima stoje na kraju rečenice, zatim koje redovito stoje na početku i konačno upitne čestice koje mogu stajati na početku kao i na kraju rečenice.

Über einige Regeln, die beim Drucken mit arabischen Typen zu beachten sind (S. 577—580) Helmut Ritter upozorava na izvjesna pravila arapske ortografije i s tim u vezi na greške koje čine izvjesne štamparije na istoku naročito kod slova ب, پ, ت, ث, ن, ه. (hemze).

A. v. Gabain, *Die Pronomina im Alttürkischen* (S. 581—591). U ovom radu pisar obrađuje lične i pokazne zamjenice u »staroturkskom« jeziku. On se prvenstveno osvrće na studiju W.

Kotwicz-a (Les pronoms dans les langues altaïques) o zamjenicama u altajskim jezicima i nadopunjuje ono što ovdje nije iznešeno u odnosu na turski jezik koga pisar naziva »Alttürkisch«, a pripadao je narodu koji je od 8 vijeka u Mongoliji a od 9 v. u Turkestanu bio nosilac kulture. Jezik turkestanskih rukopisa toga doba nedvosmisleno govori o tome da je to početni stadijum razvoja današnjeg turskog jezika. Sve modifikacije i kasnije nastali oblici imaju tu svoj početak. Kako u starom turskom jeziku lične i pokazne zamjenice imaju mnoge varijacije pa prema tome i mnoga značenja, to ih je pisar obradio u svima oblicima deklinacije singulara i plurala uspoređujući ih sa onim što je u ovom pogledu iznio W. Kotwicz u odnosu na cijelu grupu altajskih jezika.

W. Heffening u članku *Über Buch und Druckwesen in der alten Türkei* (S. 592—599) objavljuje podatke iz univerzitetske arhive u Bonnu o akciji novoosnovane orijentalne katedre godine 1819 za nabavku orijentalnih knjiga iz Turske. Iz ovog izvještaja vidi se na kakvom je stupnju bilo knjižarstvo i štamparska djelatnost u Turskoj. U cijeloj osmanlijskoj državi bila je u to doba samo jedna turska štamparija u Scutari (Uskudar). To je ujedno bila i prva, a osnovao je Ibrahim Müteferrika 1728 godine. Postojale su i tri grčke štamparije i to u Carigradu, Bukureštu i Jašu pod nadzorom carigradske patrijaršije. Osim toga postojala je i jedna francuska štamparija u Carigradu.

Na početku pete sveske (B. 101, S. 1—450) također su donešene kratke biografije preminulih naučnih radnika na polju orijentalistike; Henri Maspero, M. Freiherr v. Oppenheim, Paul Pelliot, Alexander Scharff, Hans Schlobies i Emil Sieg.

Potrebno je ukazati u ovoj svesci na sljedeće radove: *Starre syntaktische Schemata als affektische Ausdrucksformen im Arabischen* (107—124) u kome nam Hans Wehr pruža sistematski prikaz nepromjenljivih sintaktičkih šema u arapskom jeziku koje služe kao afektne izražajne forme. Za mnogostruke izražajne forme pomoću glagola kojima se izražava hvaljenje i kudenje *أَبْرَأَ نَبِيَّ* i *أَبْرَأَ نَبِيَّ* pisar je donio mnoge primjere iz Kurana, klasičnih djela i svakdašnjeg govora. Zatim obrađuje razne varijacije glagola kojima se izražava čudenje i druge nepromjenljive forme kao *وَوَبَّ* i *وَأْوَانَقَسَمَ*, *وَبَّ*, *لَا بُدَّ* donoseći uvijek mnoge primjere iz klasične književnosti.

Iako su ova poglavlja predmet opširne obrade arapske gramatike i sintakse ovaj rad je vriedan u toliko što nam pruža zaokružen materijal o ovoj temi.

Christian Rempis svojim radom *Die ältesten Dichtungen in Neupersisch* (S. 220—240) pruža nam kratak pregled perioda rane novoperzijske pjesničke umjetnosti, koji počinje dolaskom Arapa (VII v.), a završava koncem X vijeka. Iz izvoda pjesama i pjesničkih djela koja potječu od deset pjesnika vidi se da je u prvom vijeku arapske vladavine stara perzijska poezija i dalje zadržala svoje ranije forme gdje je kod rimovanja bilo osnovno podudaranje broja slogova, a ne njihova dužina. U IX vijeku perzijska poezija pada pod uticaj i prilagođava se arapskim pravilima rimovanja. Muhamed-e Vasisif (Tarih-e Sajestan) počinje pisati kitnjastim dvorskim stilom (dari), gdje osnovnu karakteristiku kod rimovanja čini, kao i u arapskom, dužina slogova, a ne njihov broj. Kao najomiljenija forma novoperzijske poezije jeste mesnevi pjesma.

W. Barthold — W. Hinz, *Die persische Inschrift an der Mauer der Manūčehr—Moschee zu Anni* (S. 241—270). Ovdje se radi o važnom epigrafskom spomeniku iz XIV vijeka, natpisu na zidu namučehrske džamije u Anni. Pronašao ga je N. V. Chanykov 1848 godine u ruševinama starog aramejskog grada Anni u istočnoj Anadoliji i objavio u perzijskom tekstu i francuskom prijevodu. Natpis je ponovno objavio M. F. Bosset (1860) u francuskom prijevodu, a zatim je W. Barthold (1911) natpis kritički izdao na ruskom jeziku i konačno W. Hinz objavljuje njegovu preradu na njemačkom jeziku sa svojim bilješkama. Napomenuti je i to da je turski prijevod sa ruskog objavio Abdulkadir (1931) pod naslovom *Ilhanlilar Devrinde Malf Vazijet*.

Ovaj se natpis ne odnosi na gradnju džamije, nego je proglas (Yarlig) mongolskog kneza Abu Sa'ida, koji je 1396—1395 vladao u Perziji, a sadrži zabranu bezdušnog iskorišćavanja stanovništva raznim protuzakonitim porezima od strane manjih potčinjenih knezova. Prema tome ovaj je natpis, iako manjkav (fali završetak), važan izvor za proučavanje ekonomskog i socijalnog položaja u Perziji u Srednjem vijeku. Ovakvi natpisi i proglasi u ovo doba uklesavani su na najvidnijim mjestima pa i na zidovima hramova. Natpis sadrži deset redaka, a donešen je u originalnom tekstu i prijevodu uz dva faksimila.

Na temelju toga što se u ovome natpisu govori u vezi sa oporezivanjem, te na temelju kronike Rašido'd-Dina koja sadrži više ovakvih proglašenja i djela Nuzhato'l-Qolub-a od Qazvivije koje je nastalo 1339 pisac nam daje opširan pregled privrednog i finansijskog položaja Perzije u cjelini i po pokrajinama. Raspravljajući o visini u natpisu spomenutih poreza, te o visini

ukupnih državnih prihoda za vrijeme Abū Sa'ida zaključuje da je privreda bila na dosta visokom stupnju i da su državni prihodi bili veliki. Koliko god je mongolska provala za Perziju bila katastrofalna, ipak je za kratko vrijeme došlo do privrednog podizanja i napretka.

Nikolaus Poppe, *Eine Viersprachige Zmaxšari-Handschrift* (S. 301—332). Zamahšerin arapsko perzijski rječnik *مقدمات العرب* koji potječe iz XII vijeka spada među najpoznatija djela arapske leksikografske literature. Kasnije je ovaj rječnik dopunjen i turskim materijalom, pa je u nauci poznato više različitih primjeraka ovoga rukopisa čiji turski materijal potječe iz raznih vremena i od raznih pisaca. Međutim, 1926 godine u Buhari je pronađen vrijedan i jedinstven četverojezični rukopis ovoga rječnika. Četvrti jezik bio je mongolski. Iako nepotpun ovo je do danas jedini poznati primjerak arapsko-perzijsko-tursko-mongolskog Zamahšerinog rječnika. Prepisao ga je neki Derviš Muhamed 1492 godine. Što se turskog jezika tiče ustanovljeno je da se radi o čagatajsko-turskom jeziku. Obzirom na to da sadržava interesantan materijal za proučavanje srednjemongolskog iz XIV vijeka i morfološkog čagatajsko-turskog jezika, ovaj primjerak pretstavlja veliku naučnu vrijednost. U ovoj studiji pisac se bavi analizom čagatajsko-turskog materijala koji bez sumnje pripada grupi ayak i tay. Uspoređujući svuda čagatajsko-turski materijal sa današnjim turskim gdje god postoji kakva razlika, zatim sa özbekskim, pa ponegdje i izvjesnim drugim dijalektima, pisac nam ovom studijom daje iscrpan pregled morfoloških promjena u turskom jeziku.

Materijal objavljen u šestoj i sedmoj svesci (B. 102, H. 1 u 2) od manjeg je interesa za našu naučnu publiku jer se poglavito odnosi na naučne probleme Dalekog istoka. Na početku šeste sveske donešene su opet kratke biografije preminulih orijentalista; Gustav Haloun, Johannes Henrik Kramers, Hanns Oertel, Martin Schede, Georg Steindorff. Kako se vidi, njemačka odnosno evropska orijentalistika u ovome kratkom periodu izgubila je veliki broj teško naknadivih naučnih radnika.

Na kraju potrebno je naglasiti da u svakoj svesci ovoga časopisa znatan dio prostora otpada na važne stručne prikaze i ocjene najnovije evropske orijentalističke literature.

Napominjem da sam transkripciju izvjesnih stranih riječi i imena uzeo onakvu kakva je donešena u radovima autora.

A. Handžić

Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Vol. XIV, Part. 1, 1952.

T. F. Mitchell, *The Active Participle in an Arabic Dialect of Cyrenaica*, str. 11—33.

Na temelju materijala koji je sam autor prikupio u Kirenaici uz pomoć Idrisa 'Abdallāha iz Cyrene, pripadnika plemena Hāsa, dat je u član-

ku kraći pregled o participu aktivnom (اسم الفاعل) u njegovoj nominalnoj i verbalnoj upotrebi u tom arapskom dijalektu koji bi se prema autoru članka mogao nazvati beduinskim dijalektom iz Jebela.

Za oznaku izgovora primjera iz tog dijalekta pisac upotrebljava znakove kojima se služi International Phonetic Association s nekoliko manjih izmjena (napominjući da ima jedan rad u pripremi u kojem će iscrpno govoriti o fonetici dotičnog dijalekta). Pored transkripcije dati su i prijevodi navedenih rečenica u dijalektu pisanih arabicom u pravopisu kakvim se služe sami domoroci. Uporedo s ovim navode se i posebni primjeri o sličnoj upotrebi perfekta (العمل الماضي).

i imperfekta (العمل المضارع) namjesto participa (i ovi s transkripcijom i prijevodom) kao i potrebna objašnjenja u vezi s tim primjerima.

C. Cahen, *La Correspondance de Diyā ad-Dīn ibn al-Athīr*, str. 24—43.

Budući da je autor članka samo kraće vrijeme imao na raspoloženju jednu zbirku pisama Diyā ad-Dīna ibn al-Athīra u Bibliothèque Nationale u Parizu, a koju je toj biblioteci dao samo na privremenu uporabu njen privatni vlasnik iz Iraka, autor je ovdje iznio samo kratak pregled sadržaja, a na kraju i tekst jedne diplome valiji.

Iz ovih pisama (od kojih neka nalazimo i u drugim rukopisima) možemo prikupiti dosta podataka kako o samom Diyā ad-Dīnu (umro 558/1163, a brat mu je čuveni historičar 'Izz ad-Dīn ibn al-Athīr) kao i o burnim događajima iz njegova vremena u vezi s njegovim službovanjem kod Salādina (Salāhu-d-dīna) i brata mu al-'Adila, a naročito kod Salādinova sina al-'Afdala.

Pored toga u pismima nalazimo razne molbe i zagovore, zatim se u njima govori o hodočašću i ratovanju protiv Franaka, tu su dalje događaji iz svakidašnjeg života, čestitanja, izrazi saučestća, mnogo vježbi iz stilistike itd.

Ann K. S. Lambton, *Two Safavid Soyurghals*, str. 44—54.

Ovdje je objavljen tekst i prijevod dvaju dokumenata u kojima je riječ o dodijeljenim nagradama (od strane vladara iz dinastije Safa-

vida) izvjesnim funkcionerima u obliku tzv. soyurghala. U oba ova slučaja za nagradu je bilo određeno da se uzme iz glavarine (poll-tax odn. jizya) koju su plaćala određena sela (naznačena na kraju dokumenata) u Azerbejdžanu u iznosu od po 6 dinara po 1 glavi). Uzimali su je direktno oni kojima je bila dodijeljena uz pripomoć državnih organa.

U prvom dokumentu (iz god. 1067/1656) radi se o podjeli takve jedne nagrade između nasljednika Mir Ni'matullāha 'Abd al-Wahhābi-je (jednog »sayyida«) kojemu je ona bila prvobitno doznačena.

Drugi dokument (iz 1115/1704) govori o okončanju razmirica u vezi sa zaostavštinom iza jednog drugog lica koje je takođe bilo dobilo jedan »soyurghal«. Kako autor članka ističe, ovi dokumenti su interesantni i zato što ilustruju komplicirane probleme koji nastaju u vezi s raspodjelom baštine.

Isto, Vol. XIV, Part. 2, 1952.

G. M. Wickens, *The Persian Conception of Artistic Unity in Poetry and its Implications in Other Fields*, str. 239—243.

Razvijajući dalje neke zaključke prof. Arberryja iz njegova rada (u istom časopisu, sv. XI, dio IV, str. 699—712): Orient Pearls at Random Strung, koji je protiv mišljenja da je perziska poezija lišena svakog umjetničkog jedinstva, G. M. Wickens pokušava da na jednom primjeru (Hafizovoj pjesmi, br. 39 iz zbirke prof. Arberryja: Hafiz [Fifty Poems]), pokaže kako perziski način mišljenja i izražavanja ima tzv. »fokalni« aspekt (suprotno evropskom koji je »dramatičan«) tj. da misli polaze šireći se radijalno od nepromjenljivih fokalnih tačaka (u navedenoj pjesmi to su: nebo i obrada zemlje). Takav način izražavanja zapažen je već i u perziskoj arhitekturi, te na njihovim čilimima, mozaicima i minijaturama.

Na kraju autor studije pokušava ukratko da za ovakvo svoje shvatanje o tom »dramatskom« načinu mišljenja kod Perzijanaca nađe potvrde i u njihovim teološkim nazorima.

Abdulla el Tayib, *Rare and Doubtful Words in The Poetry of Abū-l- Alā*, str. 244—250.

Na primjerima iz djela: Luzūm mā lā Yalzam od Ahmad ibn 'Abd Allāh al-Ma'arrije (tj. Abū-l-'Alā'a) autor članka daje svoje tumačenje o značenju i upotrebi devet riječi (odn. oblika) koje po njemu ne postoje u poznatim leksikografskim djelima: Jamharah, al-Asās, al-Sihāh, al-Qāmūs, al-Mukhassas, Tāj al-'Arūs, Lisān

al-'Arab, al-Jāsūs 'ala-l-Qāmūs, al-Munjid ili u Lane-ovu rjetniku. Te riječi su: **بِقَارَى** 'أَرْفَعًا', **مُوب** 'شخص', **شَمْت** 'يُضَيِّبُ', **حَنْظِبَةٌ** 'عَنْظِبَةٌ' (ili **مُوب**) و **صُنَيْت** و **مُوب**.

Isto, Vol. XIV, Part. 3, 1952, (Studies Presented to Vladimir Minorsky).

J. A. Boyle, Notes on the colloquial language of Persia as recorded in certain recent writings, str. 451—462.

Po autoru članka zbog jake opozicije od strane pobornika književnog jezika i klasične tradicije, pokušaj uvođenja govornog jezika u literaturu izveo je u Perziji po prvi put s većim uspjehom tek prije nešto više od 30 godina Sa'yed Mohamamad 'Ali Jamālāzāde zbirkom pripovjedaka pod naslovom: *Yekei būd yekei na-būd*. Još više su u tom pogledu učinili nešto kasnije Sādeq Hedayat i učenik mu Sādeq Čūbak a zatim i dr.

Pisac članka uzima ovdje u razmatranje rad ovoga zadnjeg i to naročito jednu dramu Tup-e lāštiki iz njegove zbirke *Antarī ke lūtiš morde būd*. Kao drugo poslužilo mu je djelo Johna Steinbecka: *Of Mice and Men* u perzijskom prijevodu od Parvīza Dāryūša, a donekle i prijevodi H. B. Dehkāmīja dviju drama Dorothy Sayers na perzijski pod naslovima: *Pādšāhe yambā* i *Pādšāhe pīrūzmand*.

Nakon ovog kratkog uvodnog dijela, J. A. Boyle iznosi pregled fonetskih osobitosti govornog perzijskog jezika prema književnom, daje neke napomene o zamjenicama, glagolima i sintaksi govornog jezika.

Na kraju je priloženo pet odlomaka perzijskog teksta iz upotrebljenih djela (sa engleskim prijevodom) radi bolje ilustracije iznesenih lingvističkih zapažanja.

D. M. Dunlop, *The Diwān attributed to Ibn Bājijah (Avempace)*, str. 463—477 (s jednim faksimilom).

Prema autoru studije dosada nije uopće bio poznat neki divan čuvenog Ibn Bājijah (Avempace), arapskog filozofa i pjesnika iz 12 vijeka (umro 533/1138). Međutim je nedavno objavljeno u Turskoj da se tamo pronašao jedan njegov divan i to u rukopisnoj zbirci u Carigradu označenoj sa MS Cārullah 1279, fols. 102 a-136a. Taj divan nosi naslov:

کتاب المختار السائق من ديوان ابن الصائغ

Međutim u ovom članku D. M. Dunlop iznosi dokaze na osnovu analize teksta tog divana kao i uz pomoć poznatih podataka o životu i radu Ibn Bājijaha da on nije autor pjesama u ovom

divanu, te da se nadimak **ابن الصائغ** koji bi trebalo da se odnosi na Ibn Bājijaha (koji ga je nosio) ustvari odnosi na nekog manje poznatog Ibn as-Sā'igha al-'Antarīju, rođenog ili bar nastanjenog u sjevernoj Mezopotamiji u šestom stoljeću naše ere (12 po Hidžri) tj. da je pisac spomenutog divana al-'Antārī, a ne Ibn Bājijah.

H. A. R. Gibb, *The Millenary of Ibn Sināa*, str. 496—500.

U članku je dat kratak izvještaj o proslavi hiljadugodišnjice rođenja Ibn Sināa (Avicene) održanoj od 20—28 marta 1952 god. (dakle s malim zakašnjenjem, jer je on rođen 370/980 god.) u Bāgdadu pod pokroviteljstvom Arapske lige i upravom specijalnog iračkog komiteta. Delegacije su poslale zemlje: Perzija, Turska, Egipat, Sirija, Liban i Libija, a predstavnike su dali Unesco i razne zemlje sa Zapada.

Pročitana su 33 rada u vezi sa životom, djelovanjem i uticajem Ibn Sināa, a sve te radove (zajedno sa 4 rada evropskih autora koji nisu čitani zbog neprisustvovanja autora) publiciraće Arapska liga u jednoj »Zlatnoj knjizi«.

Reuben Levy, *Persia viewed through its Proverbs and Apologues*, str. 540—549.

U ovom kratkom izboru perzijskih poslovice, mudrih izreka i sl. iz 6 zbirki te vrste umjetničke i narodne književnosti autor je pokušao da osvijetli razne strane života te zemlje i njenih stanovnika na temelju toga kako su se one odrazile u toj vrsti umotvorina i to na primjerima karakterističnim za samu Perziju i Perzijance ukoliko je to bilo moguće s obzirom na njihovo prelaženje od jednog naroda drugom u čitavom svijetu.

D. S. Rice, *Studies in Islamic Metal Work*, str. 564—578 (sa 7 crteža i 6 fotošnimaka).

U članku se pretežno govori o jednoj metalnoj posudi u vezi s arapskim natpisom na njoj. Posuda se sada čuva u Benaki muzeju u Ateni. Ona je izgleda pripadala mamelučkom emiru Sunquru al-'A'saru, a poslije njegove smrti (god. 709/1309) došla je u posjed kćeri mu Fātīme (za nju je izvršen izvjestan dodatak u natpisu posude). Ova posuda (i njoj slične) vjerojatno je služila kao neki emblem za dužnost »shādd ad-dawāwīna« u Siriji onoga razdoblja.

U drugom, kraćem dijelu članku autor je naveo još dva primjera natpisa na metalnim predmetima u ime mamelučkih žena popraćena grbom, što je inače vrlo rijedak slučaj. Dosada je bilo poznato pet takvih natpisa (objavljeni su u djelu: *Saracenic Heraldry* od L. A. Mayera). U većini ovih slučajeva žene ili kćeri emira služile su se grbovima tek poslije smrti svojih muževa odn. očeva.

G. M. Wickens, *An Analysis of Primary and Secondary Significations in the Third Ghazal of Häfiz*, str. 627—638.

Nadovezujući svoja razmatranja u ovom radu na svoj članak u istom časopisu (XIV, 2, str. 239—243) o perzijskoj poeziji koja po njemu pokazuje tzv. »fokalni aspekt«, G. M. Wickens analizira ovdje jednu složeniju Häfizovu pjesmu (naime gazelu iz izdanja Qazvini—Ghani, Teheran, 1319, a koja počinje riječima: Agar ân turk-i shirâzi). Sva osnovna značenja sadržana u njoj svodi on na 10 grupa čiji se broj može još i dalje svesti na samo 5 takvih skupina. Kod tumačenja pojedinih riječi te pjesme označeno je kojoj grupi pripada svaka od njih (po svom značenju u tom kontekstu), a uz to su navedena i sva druga značenja tih riječi i njihov drugi moguć izgovor (s obzirom na neoznačavanje vokala u pismu) kao i riječi sličnog izgovora bez obzira na njihovo porijeklo i vezu s tumačenom riječi iz pjesme da bi se tako, pored ostalog, ukazalo na tipičan način simboličnog aludiranja u Häfizovoj poeziji.

T. Muftić

Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, Parts 1 and 2, 1952.

J. A. Boyle, *The Changes of Meaning Undergone by Certain Persian nominal agents in -tār (-dār)*, str. 13—19.

Prvobitno je sufiks -tār (-dār) služio za tvorbu nominala agentis, pa to značenje ima i sada u nekim slučajevima (npr. u xaridār, parastār). Međutim neke imenice s tim sufiksom imaju danas pasivno značenje (npr. giriftār), dok su druge opet postale nominala actionis (npr. kirdār, guftār) i sl.

Tumačeći promjenu u značenju riječi s tim sufiksom autor članka se priklonio mišljenju Darmstetera (u *Études Iranienes*, 282—4), a protivan je mišljenju Horna (u *Grundriss der iranischen Philologie*, 2, 184). Kao i Darmsteter smatra da pasivno značenje predstavlja stariju fazu razvitku. Boyle drži da je razvoj (pošavši vjerojatno kod neprelaznih glagola) tekao ovim redom: nomen agentis na -tār (-dār) postao je najprije sinoniman s odgovarajućim participom na -ta; zatim se tako nastali quasi-particip mogao supstantivirati, pa dobiti čak i značenje jednog nomen actionis.

U drugom dijelu članka autor daje potpunu listu nominala agentis na -tār (-dār) kod kojih se javlja samo jedna ili obje navedene promjene u značenju navodeći potvrde za njih iz literature. To su slijedeća nominala agentis: xvāstār, didār, rastār, raftār, kirdār, kuštār, giriftār, guftār, murdār i numudār.

W. Montgomery Watt, *The Authenticity of the Works Attributed to al-Ghazali*, str. 24—45.

Navodeći neke opće principe kao osnovu za ispitivanje autentičnosti izvjesnih Gazalijinih djela, a koji su u vezi s njegovim filozofskim nazorima, metodom rada i odnosom Gazalije prema ortodoksnoj dogmatici i praksi, autor članka je pokušao da utvrdi za još šest potpunih djela i neke odlomke iz tri druga djela (pored sedam djela za koja su isto utvrdili D. B. Macdonald, Goldziher i Miguel Asin) da su pogrešno pripisivana Gazaliji. To su slijedeća djela (u autorovoj transkripciji kao i inače): ad-Durrah al-Fākhirah, Minhāj al-'Arifin, Mukāshafat al-Qulūb, Rawdat at-Tālibin, ar-Risālah al-Laduniyah, Sirr al-'Alamāyn, potom djelo koje on naziva »'Ajwibah«, zatim Kimiyā' as-Sa'ādah, al-Madnūn as-Saghīr, Minhāj al-'Abidin, Mirāj as-Sāllikin, Mizān an-'Amal. Iako autor nije imao pri ruci sam tekst djela Ma'āriḥ al-Quds, on zaključuje da bi i ono spadalo ovdje na osnovu Asinova opisa. Najzad ovdje treba ubrojati izvjesne odlomke Bidāyah, Imlā' i Mishkat.

U dodatku pisac članka govori pojedinačno opširnije o svim ovim djelima, zatim slijede napomene o nekim djelima koja se smatraju autentičnim, o kronologiji Gazalijinih djela uopće i konačno autor daje kratak pregled sadržaja originalnih pasusa u Gazalijinu djelu Mizān al-'Amal koje je već navedeno među djelima čija se autentičnost može djelomično ili i potpuno osporiti.

K. A. Fariq, *The Poetry of Abān al-Lāhīqī*, str. 46—59.

O arapskom pjesniku (jevrejskog porijekla) Abānu al-Lāhīqiju, kako ističe autor članka, znalo se vrlo malo dok nije prije kratkog vremena izašlo djelo Kitāb al-Awrāq od Abū Bakra as-Sūlije (umro 335 po Hidžri). Ta knjiga, pored toga što navodi sve ranije poznate podatke donijela je i neke nove važne podatke kao i 558 dosada neobjavljenih stihova od dotičnog pjesnika. Na osnovu svega pisac članka nam daje kraći životopis Abāna, nekoliko primjera njegove poezije (u engleskom prijevodu) i karakteristike samog pjesnika i njegova pjesničkog stvaranja. Al-Lāhīqī, koji živi u doba čuvenih Bermekija (drugo stoljeće po Hidžri), prevodi za jednog od njih (Yahyāa) poznato djelo Kelilu i Dimnu s perzijskog jezika u arapske stihove (14.000 stihova). Po autoru članka izgleda da je on prvi koji prozu pretače u mnemoničke stihove. Versifikacija proze razvila se otada, a naročito je bila uobičajena u drugom i trećem stoljeću po Hidžri. Osim ovoga Abān je spjevao više poema od kojih su neke originalna djela

(kao npr. Al-Sawm wa-l-Zakāt iz kojeg kao i iz gornjeg pjesničkog prijevoda Es-Sūli navodi primjere u njegovu spomenutom djelu), ali je većina od njih versifikacija prozних djela od kojih su mnoga perzijska i indiskog porijekla. Es-Sūli spominje samo pet takvih djela, dok mu »Fihrist« Ibnī Nedīmov pripisuje 10 poema (uključivši tu i one dvije iz kojih Es-Sūli navodi primjere). Pored navedenog u Kitāb al-Awrāq ima još stihova satiričnih, oda upućenih Hārūnu-r-Rešīdu, Ga'feru, Yahyāu, zatim i rodnom gradu pjesnikovu, elegija, a zanimljivo je da ima i pjesama s predmetima iz svakidašnjeg života. Takve pjesme, međutim, rijetko srećemo u pjesničkim divanima (antologijama) iz onog vremena.

Isto, Parts 3 and 4, 1952.

Prof. Mas'ūd Hasan, *Diyā-yi Fārsi*, str. 105—107.

U jednom rukopisnom zborniku pjesama »Majmū'a-i Ash'ār« iz zbirke društva Asiatic Society of Bengal na koji je ukazao prof. Robertson (u ovom časopisu iz god. 1951), pisac ovog članka našao je četiri ode odn. zapravo samo njihove fragmente, koje se navode pod imenom Diyā'u 'd-Djina Fārsija, malo poznatog perzijskog pjesnika. Koliko je piscu članka poznato, primjere poezije ovog pjesnika možemo naći štampane jedino u djelu Muntakhabu' t-Tawārih od Badā'ūnija.

U članku se navode stihovi kojih nema u tom Muntakhabu, a potom slijede napomene prof. D. S. Robertsona u kojima iznosi razlike koje postoje između gornjih fragmenata i jednog rukopisa u njegovu posjedu u kojem se nalaze stihovi Diyāyi Fārsije. U članku se još ističe da je prof. V. Minorsky našao zanimljiv navod o ovom pjesniku u Juvayniju djelu Jahan-Gushā, naime da je Fārsi spjevao jednu odu vladaru Khwarazma 'Alā al-dīnu poslije njegove pobjede nad Qarā-Khitayem 607/1210 godine (Juvayni citira 8 stihova iz nje i to po sjećanju).

T. Muftić

حوليات كلية الآداب (Annales de La Faculté des Lettres), sv. I, Kairo, 1951, str. 541.

Univerzitet »Ibrahim paša« u Kairu izdao je pod gornjim naslovom prvu svesku svojih analiza pod uredništvom profesora Dr. Mehdi 'Allāma i Dr. Hassan 'Avda u dva dijela:

Prvi dio sadrži radove na arapskom jeziku s kraćim rezimeima rasprava objavljenih na engleskom i francuskom jeziku u drugom dijelu. Ovaj dio sadrži 323 stranice. Drugi dio sa-

drži radove na francuskom i engleskom jeziku i sadržaj rasprava objavljenih u prvom dijelu na arapskom jeziku.

U prvom dijelu su objavljeni slijedeći radovi:

1) Dr. M. 'Allām, ابو الحسن حازم القرطاجي وفن الصورة في الادب العربي str. 1—31. Tu je pisac prikazao život i djela pjesnika Andaluzije Ebu'd Hasan Hāzima koji je živio početkom VII stoljeća po Hidžri (13 stoljeće) poznatog u arapskoj književnosti po naročitoj vrsti pjesme zvanog »maqsūra«. Kao što je Haririya nenadmašiv u prozi (»mekame«) — veli Dr. M. 'Allām — tako je i Ebu'd Hasan Hāzīm u poeziji »maqsūra« dostigao najviši stepen.

2) Dr. Ibrahim es-Sewaribi, العربية في ايران (Arapski jezik u Iranu), str. 33—53. U ovom radu pisac iznosi istorijski razvoj utjecaja arapskog jezika na perzijski od pojave Islama do današnjih dana. Pisce Perzijance koji su pisali samo arapskim jezikom tj. postali Arapi u jezičnom pogledu zove »العربون من الفرس«, pisce koji su pisali i arapskim i perzijskim jezikom naziva »اصحاب اللسانين« i konačno pisce koji su pisali na perzijskom jeziku ali su u svojim djelima upotrebljavali i arapski jezik naziva »القتيبون من الفرس«.

U prvu grupu Perzijanaca koji su pisali samo arapskim jezikom es-Sewaribi navodi mnoštvo pisaca koji su na svim poljima nauke a napose arabistike dali velika i čuvena djela. To svoje tvrdnje potkrepljuje navodima poznatog istoričara i sociologa Ibnī Halduna koji u uvodu svoje istorije veli da su nosioci i prestavnici nauke kod islamskih naroda bili većinom Perzijanci. Ovo isto tvrdi i Hadži Halifa u svom bibliografskom djelu Kešfu z-zunun navodeći da su u prvim stoljećima Islama Arapi bili nosioci vlasti a Perzijanci prestavnici nauke i kulture. Es-Sewaribi navodi još i to da je arapski jezik bio jezik vjere i države i da su Perzijanci živeli u susjedstvu i dodiru s Arapima, nakon što su primili vjeru od Arapa, bili prisiljeni izučavati arapski jezik te je arapski jezik, za kratko vrijeme, postao jezik nauke i kulture a ujedno bio i jezik nosioca vlasti. Dokumentujući tvrdnju Ibnī Halduna u daljnjem izlaganja es-Sewaribi donosi niz imena čuvenih ljudi koji su se istakli kao prestavnici pojedinih grana znanosti npr. Taberi, Sibevejh, Firuzabadi, Buhari, Muslim Nejsaburi i mnogi drugi. Prestavnik pravne škole koja je u islamskom svijetu danas najraširenija je Ebu Hanife porijeklom Perzijanac. U filozofiji, medicini i matematici su poznati: Gazali, Razi, Ibnī Sina, Biruni i drugi. Ovima treba

pripojiti prevodioce perzijskih priča, pjesama i poslovice na arapski jezik. Među njima su čuveni Ibn el-Muqaffa', Sehl ibn Harūn, Heme-dāni i mnogi drugi koji su ostavili niz djela na arapskom jeziku.

Pored ovih poarapljenih Perzijanaca koji pišu samo arapskim jezikom pojavljuju se pisci koji pišu na oba jezika. Od početka III stoljeća po Hidžri broj ovih se naglo povećava i njihova djela na arapskom kao i na perzijskom jeziku su na zavidnoj visini. Među ovima ima pjesnika koji arapsku poeziju pretaču u perzijski jezik da bi time dokazali da je perzijski jezik sposoban da se njime može izraziti sve ono što je napisano na arapskom jeziku a ujedno da bi oživjeli perzijski kao književni jezik. Mnogi Perzijanci su svoje pjesme prevadali na arapski jezik a neki su istovremeno na oba jezika pisali svoje pjesme. Kao dokaz za ovu svoju tvrdnju eš-Sewāribi navodi primjere Hemedānija, Bustija, Hajjāma, 'Attāra, Sejh Sa'dija, Dželūddin Rūmija, Hāfiz Sirāzija, Abdurrahmān Džāmija i drugih. Naročito je lijepa pjesma tužaljka koju je spjevao na oba jezika sejh Sa'di da bi time oplakao zlu sudbinu i nesreću muslimana Arapa i Perzijanaca prilikom pada Bagdadskog hilafeta i provale Mongola u islamske zemlje. Kao i pjesnici tako su i mnogi drugi pisci svoja djela iz raznih grana znanosti pisali istovremeno na oba jezika. Naročitu vještinu su pokazali neki pjesnici u pisanju pjesama zvanih المعات. To je vrsta pjesme u kojoj su pojedini stihovi, distihoni, svaki drugi, treći ili naizmjenično po dva ili više stihova na arapskom i na perzijskom jeziku zadržavajući pri tom kod svakog stiha isti metar. U tom pogledu je savršen primjer takve pjesme dao Hāfiz Sirāzi. Mnoge od ovih učenjaka danas prisvajaju kao svoje kako Arapi tako i Perzijanci, npr. Ibni Sinā kojeg slave kao svog sina i jedni i drugi.

Perzijanci koji su pisali samo perzijskim jezikom služili su se u tim svojim djelima mjestimično i arapskim jezikom, koji su izvršno poznavali, na taj način što su upotrebljavali vrlo često kuranske ajete, hadise, citirali pojedine arapske pjesnike i učenjake. Eš-Ševāribi navodi djela u kojima je arapski jezik upotrebljen mjestimično npr. Cihār-nāme, Sijāset-nāme, Kabus-name, Ahlāki-Nāsiri i Merzubān-nāme.

Na kraju svoga rada pisac eš-Sewāribi veli da je utjecaj arapskog jezika na perzijski i danas velik, da poznavanje perzijskog jezika iziskuje također poznavanje arapskog jezika, da su protkani u nekim starijim djelima toliko da broj arapskih riječi i izraza iznosi 70% i više od ukupnog broja riječi. O utjecaju arapskog jezika na perzijski napisao je nedavno perzijski pje-

snik Akaj Muhammed Teqī Behār djelo o istoriji razvitka perzijske proze (سيک شتایی) u kojem je naveo količinu riječi, izraza koje su ušle u perzijski jezik u raznim vremenskim razdobljima. Ovo djelo je štampano u tri sveska.

3) Prof. dr. Ibrahim Nushi اسطول البطالة المربى, str. 53—71. (Ratna flota Ptolomejevića). U ovom radu pisac prikazuje postanak, razvitak i ustrojstvo ratne flote Ptolomejevića u Egiptu koja je služila za osvajanje i čuvanje posjeda i trgovačkih veza Egipta na obalama Sredozemnog, Crnog i Crvenog Mora.

4) Dr. Muhamed 'Avad Husejn الحرب السودية السادسة و بداية النزاع لاسرى في مصر البطالية (Sesti sirijski rat i dinastičke borbe u Egiptu nakon smrti Aleksandra Velikog), strana 71—125.

5) Dr. Ahmed 'Izzet 'Abd el-Kerim التقسيم الإدارى لسورية في العهد العثماني (Upravna podjela Sirije za vrijeme turske vladavine), str. 127—184. U uvodnom dijelu ove studije pisac prikazuje upravnu podjelu Sirije za vrijeme Mamelučkih sultana prije dolaska Turaka. Sirija je u to vrijeme bila podijeljena na upravno-administrativne jedinice »niyābet« koje su bile izravno podvrgnute sultanu u Kairu. Naziv niyābet su Turci zadržali neko vrijeme. Niyābeta je bilo 6, od kojih su dva (Haleb i Damask) po svojoj veličini bili najpoznatiji. U daljem izlaganju pisac studije iznosi istorijski razvoj zemljišne uprave i podjele vojničkih lena predstavnicima arapskih plemena za izvršavanje različitih dužnosti npr. slanje izvjesnog broja vojnika za vrijeme rata, osiguranje puteva, priznavanje državne vlasti itd. Turci su u početku svoje uprave zadržali upravnu podjelu koju su zatekli poslije Mameluka s tom razlikom da su Siriju podijelili na 7 niyābeta, na čelu kojih su postavljani vojskovođe. Sultan Sulejman Zakonodavac dijeli Siriju na tri niyābeta kasnije nazvana pašaluci ili ejaleti. To su: Haleb, Damask i Trablos. 1660 g. je formiran novi pašaluk u Saidi — kasnije u 'Akki — radi ugušivanja nereda koji su se pojavili u tim krajevima. Ova podjela na 4 pašaluka je ostala do 1832 g. kada je Ibrahim paša osvojio Siriju od Turaka i zaveo egipatsku upravu. Kada su Turci ponovno osvojili Siriju 1840 g., uspostavili su svoju staru podjelu na 4 pašaluka, a sjedište pašaluka iz Akke prenijeli u Bejrut radi njegova ekonomskog i političkog značaja.

Na čelo svakog pašaluka (eyāleta) Turci su postavljali »vezira« uvijek vojno lice, s nazivom paša, vezir, naib, kâfil ili mušir. Turci su nastojali da pašaluke što više odvoje jedan od dru-

gog, ali su nekada pod upravu jednog-paše stavljali dva i više pašaluka. Tako je pašaluk Akke i Damaska stavljen pod upravu Ahmed Gezzār paše.

Pašaluci su podijeljeni na sandžake (liwā') s pašom na čelu od 1 ili 2 tuga (Gaza i Jerusalem) ili mutesellimom u drugim sandžacima. Broj sandžaka u pojedinim pašalucima se mijenjao prema prilikama i državnim potrebama.

U daljem izlaganju pisac navodi važnost i utjecaj pojedinih gradova u Siriji (Damask, Bejrut i Jerusalem) i niz arapskih plemena koja su u periodu turske vladavine bila važan faktor u životu Sirije o čemu je centralna vlast morala voditi računa.

Sukobi koji su se pojavili u Siriji između kršćana i muslimana 1840 g. doveli su do tužbe kršćana predstavnicima evropskih sila u Carigradu te je 1842 g. uspostavljena nova podjela. Za kršćane na sjeveru Sirije kao i za muslimane na jugu (Druzi) postavljani su kajmekami. Nesuglasice 1845 g. doveli su do ograničavanja vlasti kajmekama i postavljanja narodnih prestavnika (wukelā') koji su imali udjela u vlasti kajmekama. 1860 g. se ponoviše nemiri te dovedoše do miješanja evropskih velesila u unutarnje stvari Imperije. Liban je postao po sporazumu Turske i evropskih velesila samostalna upravna jedinica sa upravnikom (mutesarif) kršćaninom, koji je bio izravno potčinjen Porti. Ova upravna podjela je ostala do kraja I svjetskog rata.

1918 g. Turci su se povukli iz Sirije koja je tada bila podijeljena na tri vilajeta: Damask, Haleb i Bejrut i tri samostalne manje upravne jedinice izravno podređene Porti: Jerusalem, Liban i Dīru-z-zur. Na čelu vilajeta je valija. Vilajeti su podijeljeni na liwe sa mutesarifom na čelu. Live su podijeljene na kadiluke (el-qadā') sa kajmekamom na čelu. Kadiluci su podijeljeni na nahije koje su sačinjavale po nekoliko sela.

6) Dr. Husein Munis في تطور العمارة الإسلامية في الأندلس (Razvoj islamske arhitekture u Španiji), str. 185—258. Nakon uvodnog prikaza do-arapske arhitekture u Španiji pisac donosi istorijski pregled razvoja arapske arhitekture i dijeli je na dva perioda. Kao najkarakterističniju građevinu pisac opširno prikazuje džamiju u Kordovi, dvorac Alhambra u Granadi s opisom Lavljeg dvorišta i dvor u Sevilji s detaljnim istorijskim razvojem ovog znamenitog kulturnog spomenika arapske arhitekture. Pisac je uz ovaj rad donio mnoštvo fotografija pojedinih detalja navedenih građevina.

7) Dr. Zeineb Ismet Rašid je iznijela u svom radu موقف امباينا من حرب سبع السنوات و مفاتح ١٧٦٣ صلح باريس stav Španije u Sedmo-

godišnjem ratu i pripreme za mir u Parizu 1763 g., str. 259—292.

U drugom dijelu su objavljeni radovi na francuskom i engleskom jeziku. Ti radovi su:

Prof. J. B. Barrère: Razmišljanja Viktora Igoa u njegovim pjesmama iz godine 1853—55, Prof. G. W. Coupland, Uvod u istoriju Srednjeg vijeka,

Prof. G. W. Coupland, Nicole Oresme i astrolozi,

Prof. Muhamed A. Še'ire, Statut zemalja »هل المهدي« u prva dva stoljeća Islama,

Dr. E. Drioton, »Skarabeji« u Egiptu na kojima su uklesane izreke iz mitologije starih Egipćana,

Dr. L. Keimer, Sovuljage koje predstavljaju prototipe raznih oblika slova »m« u egipatskim hijeroglifima,

Dr. Hassān 'Awād, Dolina Ba'ba na poluostrvu Sinaju,

Dr. F. Gabrieli, Fridrih II i islamska kultura, R. Arnaldez, Metafizika i politika prema shvatanju Farabije.

O. Mušić

مجلة المجمع العلمي العربي (Glasnik arapskog naučnog društva), sv. 27, dio I, Damask, 1952, str. 157.

Ovaj naučni časopis, koji izlazi od 1921 g. u ovoj svesci donosi slijedeće radove:

1) Muhamed Kurd 'Ali u radu عالمان عربي str. 3—16 prikazuje život i naučni rad dvojice orijentalista Dr. Ya'kūb Sarrufa i Dr. Carla Nallina koji su dali nauci mnoštvo radova na arapskom i (Dr. C. Nallino) na arapskom i talijanskom jeziku. Dr. Y. Sarūf je za 51 godinu svog naučnog rada napisao 71 djelo iz područja ekzaktnih znanosti. Uređivao je časopis القطف u Bejrutu i kasnije u Kairu. Dr. C. Nallino profesor u Napulju, Palermu, Rimu i Kairu je čuven po svojim predavanjima iz područja islamskih znanosti i arabistike. Izašao je na glas kao mlad učenjak izdajući djelo Betūnija arapskog astronoma koje je preveo na italijanski jezik. Posebno je napisao i izdao istoriju astronomije kod Arapa u Srednjem vijeku što se smatra najvrijednijim djelom — veli M. K. 'Ali — u ovom stoljeću na arapskom jeziku.

2) Šefik Gebri: مقدمة المقدم الفريد str. 16—26 (uvod u djelo المقدم الفريد) koje je napisao Ibn 'Abdi Rabbīhi. Ovaj uvod sadrži — veli S. Gebri — objašnjenje ciljeva književnog stvaranja, poređenje među ranijim i kasnijim književnicima,

izvore književnih djela i metod po kojem je Ibn 'Abdi Rabbihī sastavio ovo svoje djelo.

3) 'Abdull-Kādir el-Magribi: *مصحيح نهاية الأرب* str. 27—40 donosi ispravke 15 dijela *نهاية الأرب* -a koje se odnose na pogrešno čitanje i vokaliziranje pojedinih riječi. Na 100 stranica naveo je el-Magribi isto toliko grešaka.

4) Hamd el-Gāsir: *مختصر جهرة النسب* str. 41—51, upoređuje dva rukopisa djela *الجهرة* koje je napisao Hišām ibn Muhammed el-Kelbi. Jedan od ovih rukopisa se nalazi u Britanskom muzeju u Londonu a drugi u knjižnici Eskorijal u Spaniji. Opisujući i upoređujući oba rukopisa el-Gāsir ustanovljuje autora i prepisivače rukopisa kao i ime samog djela.

5) Tāhir el-Gezairi: *التأليف في الملوك* str. 52—60 prikazuje rukopis iz biblioteke Ahmed Timur paše u Kairu koji je napisao vladar Temena 'Omer ibn Yūsuf o upotrebi astrolabiuma.

6) Dr. Muhammed Yusuf str. 61—74 daje svoje primjedbe na pojedine stihove u djelu *الاشياء* *والنظار للخالدين*. Nastavak slijedi.

7) Dr. Šukri Feisal str. 75—104 donosi uvod Merzūkija na komentar Hamāse od Ebu Temama (*مقدمة المرزوقي في شرحه لحماة ابن تمام*) prema četiri rukopisa koji se nalaze u Egiptu i donosi tekst toga uvoda ukazujući na razlike u pojedinim rukopisima.

8) 'Arif en-Nekdi str. 104—117 daje prikaz triju rasprava koje je napisao Ebū Haldūn el-Hasri: *آراء واحاديث في القومية العربية*; *آراء واحاديث في التاريخ*; *مباحثات في اجتماع* (mislili o istoriji i sociologiji) i *الوجيز في الحقوق الادارية* (predavanja o budenju nacionalne svijesti), zatim daje osvrt na djelo iz područja upravnog prava *الوجيز في الحقوق الادارية* koje je napisao Dr. Mustafa Barūdi, prikaz javnih predavanja *المحاضرات العامة* održanih u godini 1949/50 koje je izdalo Sirijsko naučno društvo, prikaz knjige o književnom radu 'Abdullāh ibn el-Mu'tezza *علمه وادبه* i prikaz kratkog komentara Kurana *هداية القرآن لبني* *عبدالله بن المعتز* — *علمه وادبه* od Jahya Ahmed ed-Derdirija.

9) Šefik Gebri prikazuje djelo: *التشبيات لابن العون* str. 118—119 izdato u Kembridžu.

10) Abd el-Kadir el-Magribi prikazuje knjigu: *مختارات من الادب العالى المضوى* str. 120—121 izdatu u Londonu.

11) El-Magribi donosi prikaz knjige: *معانيات* str. 122—123 iz područja arabistike.

12) Muhammed Behget el-Beitār prikazuje djelo: *تهذيب الانصاح* str. 123—131 iz područja arapske stilistike.

Pri kraju ovog časopisa (str. 134—157) donesen je spisak članova arapskog naučnog društva sa Bliskog istoka, iz Afrike i Evrope te spisak umrlih članova društva, kraći prikazi novih djela na arapskom jeziku i bibliografija djela koje je izdalo Arapsko naučno društvo u Damasku.

Spomenuti glasnik u II dijelu, sv. 27 iz 1952 g. (str. 161—317), donosi slijedeće radove:

1) Muhamed Kurd 'Ali str. 161—164 donosi biografiju orijentaliste isusovca Luja Šejho (الابن لويس شيشو) koji je izdao *مجمعي الادب* (Izbor arapske proze i poezije) s komentarom te objavio mnoga klasična arapska djela. Čitav rad ovog orijentaliste je protkan naglašavanjem vjerskih momenata što mu umanjuje ugled objektivnog naučnog radnika. Iako je proveo 50 godina kao javni radnik — veli M. K. 'Ali — nije upotpunosti osjetio, koliko je trebalo, ljepotu arapskog književnog stvaranja, iako je proveo toliko vremena pišući i čitajući arapska djela. Sav njegov rad je bio — kako kaže M. K. 'Ali — izrazito potcjenjivanje Arapa i njihove kulture.

2) Šefik Gebri str. 165—175 daje analizu sadržaja djela *المقد الفريد* od arapskog klasika Ibn 'Abdi Rabbihī. U tom djelu nalazi Š. Gebri riječi (سلطان، امام، رعية) sa značenjima kojih danas te riječi nemaju i donosi značenja tih riječi iz prvih godina Islama.

3) Muhamed Behget Beitār — str. 176—198 donosi biografiju velikog učenjaka Istoka Ibn Teimija (شيخ الاسلام ابن تيمية) koji je živio u 7/13 stoljeću i doživio najezdu Tatara. Napisao je skoro 500 djela iz područja raznih znanosti. F. B. Beitār donosi kao primjer njegove odvažnosti zauzimanje kod Tatara da se oslobode ropstva svi zarobljenici, muslimani, kršćani i židovi i njegovo odbijanje da se oslobode samo muslimani. Nastavak slijedi.

4) Subhi Mahmesāni str. 198—207 prikazuje razvoj testamentalnog prava (التشريع اللبناني) i zakonodavstvu Libana.

5) 'Abbās el-'Azāwī, str. 208—216 daje biografiju iračkog književnika i istoričara Šihab ed-

din Mahmūd el-Alūsije (ذكرى أبي الشهاب) (الدين محمود الألوسي) prilikom stogodišnjice njegove smrti (1951). 'Azawi nabraja 19 djela koje napisao Alūsi od kojih je najznamenitije djelo komentar Kurana *روح المعاني في التفسير*

6) Mermergi Dumenki, str. 216—225 u raspravi prikaz njegove knjige *معييات* i potkrepljuje svoju tvrdnju da su riječi u arapskom jeziku od 2, 3, 4 ili 5 suglasnika.

7) Salāh ad-din el-Mungid, str. 225—240 donosi pjesmu o ljepotama Damaska (*ارجوزة في عمارن دمشق*) od Ibn Hudāvirdija koji je umro 1195/1780. Pjesma ima 185 stihova kojima je S. el-Mungid dao samo značenje pojedinih riječi bez komentara. Pjesma je nađena u rukopisu i dosada nije objavljena te je redakcija Glasnika publikuje u nadi da će se naći još jedan rukopis da bi se mogla izdati ponovo s potrebnim ispravkama i komentarom.

8) Ne'im el-Himsi, str. 241—263, iznosi istovrijer mišljenja o rječitost Kurana (*تاريخ فكرة اعجاز القرآن*), utjecaj Kurana na Arape i stav predislamskih Arapa prema njemu. Nastavak slijedi.

9) 'Arif en-Nekdi, str. 264—274 prikazuje djelo *المعلوم والآداب والفنون على عهد الموحدين* od Muhammeda el-Menunija i veli da je pisac ospio prikazati istorijski period razvoja prosvjete i nauke u doba Muvehida u Španiji i Maroku. Zatim prikazuje djelo *محنة في الفردوس كشمير* o Kašmiru čija sudbina danas interesuje narode Bliskog Istoka. *خزائن الكتب العربية في الحاققين* je knjiga o radu Vikont Filipa Tirāzija koji je služan za sakupljanje rukopisa i osnivanje Libanonske knjižnice u Bejrutu. Dalje se osvrtce na časopis *ثقافة الهند* u Indiji i knjigu *مباحث في فن الطبخ عند العرب* na francuskom jeziku od M. Rodinsona u kojem je opisan običaj Arapa pri jelu, opis jela i pića i pripremanje istih.

10) Hikmet Hāšim prikazuje, str. 274—279, djelo *دراسة الاعاني* studiju o antologiji arapskih pjesama koju je napisao Šefik Gebri.

11) Šefik Gebri, str. 279—290, daje prikaz knjige *ابو الفرج الاصبهاني و كتابه الاعاني* od Muhammed 'Abd ul-Gevāda el-Asme'ija u kojoj je iznesen život i rad Ebu'l-Fereg Isfihānija koji je napisao antologiju arapskih pjesama poznatu

pod imenom *كتاب الاعاني*. Dalje Š. Gebri kritički prikazuje *شرح ديوان الحامة* od Ahmed Ridā 'Amiliya o značenju više od 1400 riječi koje se upotrebljavaju u književnom jeziku suprotno značenju u običnom govoru, *شعر كعب زهرة غير* i knjigu *شعر كعب زهرة غير* pjesme Šefik Malufa i knjigu *شعر كعب زهرة غير* pjesme predislamskog pjesnika Ka'b ibn Zuhejra izdatu u Krakovu 1950 g.

12) 'Abd el-Kādir el-Magribi, str. 290—297, prikazuje knjigu *السلام بين السنة والشيعه* izdatu u Bejrutu 1950 g. za koju veli da naslov knjige ne odgovara njenom sadržaju.

13) Muhammed Behget Beitūr, str. 297—317, prikazuje izdavačku djelatnost u Pakistanu i daje prikaz 3 knjiga izdatih na arapskom jeziku. Dalje prikazuje nekoliko manjih djela izdatih prije 2—3 godine.

Na kraju ovog broja su vijesti, dopisi članova društva i bibliografija najnovijih arapskih djela.

O. Mušić

Bulletin de l'Institut d'Égypte, Tome XXXIII, Session 1950—1951, Le Caire 1952.

Paul Balog, *Études numismatiques de l'Égypte musulmane*, str. 1—42.

Ovdje se opisuju novopronađeni čitavi komadi ili samo ostaci kovanog novca raznih halifa iz dinastije Fatimovića i Ejubovića u Egiptu. Tako se govori o srebrnom novcu (1/4 dinara sa Sicilije zvjezdastog tipa), o dirhemima i felsima s kraja perioda Fatimovića te o lozinkama tih halifa na tom novcu. Potom se opisuju odlomci dirhema iz početka vladavine Ejubovića. Nakon toga slijede podaci o tehnicima kovanja novca u srednjem vijeku kod islamskih naroda uopće i najzad bibliografija u vezi sa člankom. Uz rad je priloženo nekoliko tabela i 8 ploča sa snimcima obradenih komada novca.

Marcel Jungfleisch, *Notations en «abjad» sur des poids arabes en verre attribuables au second siècle de l'Hégire*, str. 207—213.

Autor navodi primjere obilježavanja datuma pomoću brojne vrijednosti slova arapskog alfabeta (ebdžeda) na nekim utezima od stakla za težine od 1 dinara ili jedne njegove trećine iz drugog stoljeća po Hidžri. Na jednom primjeru iz natpisa sa takvog jednog utega koji glasi:

بِسْمِ اللَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ i jednog konvencionalnog znaka

(kratica od slova س) ispod toga natpisa on dobija datum 160 (tj. doba abasovičkog halife Abou Abd Allaha Mohameda el Mahdije). Autor ističe

da je interesantno da se ovakav način obilježavanja datuma upotrebljava u jednom tako ranoj periodu kod Arapa.

M. Jungfleisch, *Jetons (ou poids?) en verre de l'Imam el Montazer*, str. 359—374.

U članku je opisano 9 staklenih medaljona (a možda i utega) iz doba fatimovičkog halife u Egiptu Imama el Montazera li (ili bi) Amr Allah (525—526 po Hidžri) koji zapravo nije ni postojao. Naime poslije pogibije halife Abou Ali Mansoura el Imam el Amra bi Ahkam Allah (god. 524) vlast je prigrabio vezirski sin Abou Aly Ahmed (zvani Khatifa) potpisujući rođaka ubijenog hafife, Imama el Hafeza li dine Allah koji je kasnije zavladao u Egiptu. Khatifa vrši vlast u ime budućeg halife el Montazera kojega je navodno imala da rodi žena poginulog el Amra. Kako se međutim taj nasljednik nije rodio, a Khatifa bio ubijen 526, vlast je preuzeo Imam el Hafez.

Spomenuti medaljoni s imenom tog nikad nepostojećeg halife el Montazera, kao i nekoliko dinara, te dva dirhema iz tog istog kratkog perioda (tj. nekoliko mjeseci od 525—526) vidljiv su dokaz za ovaj nevjerojatan, ali ipak istinit događaj, kako ističe M. Jungfleisch.

U slijedećem članku (Paul Balog, *Quatre dinars du Khalife fatimide el Mountazar li-Amr-Allah ou bi-Amr-Allah*, 525—526 A. H., str. 375—378) opisana su četiri novopronađena dinara iskovana u doba onog gore spomenutog el Montazera, očekivanog ali nedečekanog halife iz dinastije Fatimovića iz godine 525—526 po Hidžri kada je stvarnu vlast vršio Abou Aly ben al Afdal, zvani Khatifa.

T. Muftić

Naše starine, godišnjak Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti Narodne republike Bosne i Hercegovine, I, Sarajevo 1953, strana 214.

Ovaj prvi broj časopisa Zavoda za zaštitu spomenika sadržava lijep broj priloga za poznavanje naše kulturne istorije. Na kraju časopisa donesen je izvještaj o osnivanju Zavoda i o njegovom radu.

Na prvom mjestu imamo sažet i dokumentovan rad Hamdije Kreševljakovića »Stari bosanski gradovi«. Tu je dat istorijat utvrda u 84 mjesta Bosne, koje su nastale u doba bosanske samostalnosti i za vrijeme turske uprave.

Prije prelaza na samu stvar Kreševljaković objašnjava pojedine vrste tih utvrda. A to su: gradovi, palanke, kule, čardaci i šarampovi. Uz to iznosi i sastav njihovih posada,

O većini tih gradova kod nas nije dosad ništa pisano. Zato je ovaj rad od velike istoriske vrijednosti, pogotovu kad se uzme u obzir da nekim tim gradovima nema danas ni traga, a izvršeni su u ovaj rad i time spašeni od zaboravi.

Obrađujući pojedine gradove Kreševljaković je pored svakog naveo izvore i literaturu, iz čega se vidi da je iskorištena sva literatura i dosta arhivskog materijala. Osim toga on je obišao sva mjesta gdje se nalaze i gdje su bili ti gradovi i na licu mjesta utvrdio postojeće stanje. Tako on postupa kod svih svojih radova. Zato su njegovi opisi potpuno vjerni i jasni. Gradovi su obrađeni po sliovovima rijeka. To je svakako najpodesniji način, jer se time pruža najbolji pregled o njima. A mislim da to odgovara i sa strategiskog gledišta, što je kod utvrda i primarno.

Kada čovjek čita ovaj opis bosanskih gradova držeći pred sobom geografsku kartu, uvida šta znači to da je Bosna kroz nekoliko stoljeća bila periferiska pokrajina Osmanske imperije. Ona je bila prosto načičkana tim utvrđenjima ne samo na periferiji nego i u unutrašnjosti. Zato je poznavanje ovih gradova od velike koristi pri proučavanju istoriskih događaja koji su se zbiivali na ovom području.

U slijedećem broju Naših starina biće dat opis hercegovačkih gradova.

Doko Mazalić, koji već više godina studira stare slike u prostorijama Stare srpsko-pravoslavne crkve u Sarajevu, iznosi u ovom broju opširan i detaljan opis dviju starih slika iz kraja XVIII vijeka. Jedna od njih je »Strašni sud«, a druga »Jerusalim«. Prva je rađena 1793—95, a druga 1795—99 godine. One se nalaze na zidu u dvorištu crkve. Ispod ovih radova nalazio se je potpis njihovog slikara, ali je taj dio platna oštećen, te se ne zna ko ih je radio. Ali se po jeziku u natpisima može zaključiti da je bio Makedonac.

Mazalić je opisao sve detalje spomenutih slika upoređujući ih sa sličnim radovima kod nas i na strani. On smatra da je to rijedak i jedinstven primjerak u staroj srpskoj ikonografiji. Na više mjesta on ističe originalnost rada ovog nepoznatog slikara. Zatim daje opšti osvrt na vanjska obilježja njegovih radova, na kostime, natpise i jezik. Da bi ostvario svoju zamisao u kompoziciji »Strašnog suda«, taj je slikar trebao 170 figura, a u »Jerusalimu« 540.

Navedeni rad nepoznatog ikonopisca pripada onom vremenu kada se u srpskoj ikonografiji osjeća prelaz od tradicionalnog izražavanja u moderno, evropsko.

Alija Bejtić u svom radu »Banja Luka pod turskom vladavinom« iznosi teritorijalni razvatak ovog grada u XVI i XVII vijeku.

Područje Banje Luke zbog svog odličnog položaja bilo je naseljeno još u doba Rimljana, a u srednjem vijeku postalo je važno trgovište s dosta jakom utvrdom. Nalazilo se je na mjestu današnjeg Gornjeg Šehera. Pod imenom Banja Luka prvi put se spominje 1494 godine.

Kada su Turci osvojili Jajačku banovinu (1528), Banja Luka je došla pod njihovu upravu. Tada se ona kao mala varošica bijaše raširila na obe strane Vrbasa. U banjalučku tvrđavu Turci su smjestili svoju posadu, a u varoši su počeli graditi obrtničke radionice i trgovačke radnje. Tako se postepeno počinje da razvija privredni život Banje Luke, a s time i izgradnja Gornjeg Šehera. Naskoro iza toga ona postaje centar Bosanskog sandžaka (1553) za vrijeme bosanskog namjesnika Sofu Mehmed-paše. To je povoljno uticalo na dalji razvoj Banje Luke. Tome je dosta doprinio navedeni bosanski namjesnik sa svojim zadužbinama. U tom pravcu nastavili su i njegovi nasljednici.

U doba Ferhad-bega Sokolovića (1574—1588) Banja Luka dobiva još veći značaj. Godine 1580 Bosna, koja je dotada bila sandžak Rumeliskog beglerbegata, postaje zaseban ejalet a time i Banja Luka centar novog pašaluka, kojemu je tada priključeno još osam okolnih sandžaka. Od tada namjesnici Bosne imaju titulu paše s tri tuga.

Ferhad-paša podiže Donji Šehir. On je tu izgradio velik broj javnih objekata. Od njegovih zadužbina naročito su značajne džamija, sahat-kula, medresa, karavan-saraj, vodovod, zatim čaršija i u njoj bezistan. U ovo doba Banja Luka se naglo širi.

Treći dio stare Banje Luke, današnja Novoselija, izgrađena je nešto kasnije.

Bejtić je vrlo pregledno iznio taj razvoj Banje Luke u XVI i XVII vijeku. Uoporedo s tim on nam je dao opis svih važnijih građevina i stručno i znalački obradio njihovu arhitekturu.

Iza ovoga vrlo zgodno došao je rad ing. arch. Mladena Fučića »Konzervatorski zahvat na Ferhad-pašinoj džamiji u Banjoj Luci«.

Ferhad-pašina džamija, koja spada u najljepše spomenike turske epohe u Bosni i Hercegovini, bila je oštećena u posljednjem ratu. Zato se je pristupilo njenoj opravi. Iz pisanja ing. Fučića, pod čijim se nadzorom vrši restauracija te džamije, vidimo s kolikom se pažnjom i preciznošću izvodi ovaj konzervatorski rad.

Radivoje Ljubinković u svom članku »Stvaranje zografa Radula« iznosi rezultat svoga ispitivanja o umjetničkom radu nekoliko srpskih

slikara srednjeg vijeka. U vezi s tim on govori o radovima zografa Radula, glavnog slikara patrijarha Maksima, koje je on dao u vremenu od 1671—1677 godine. Ističe da se Radul odvajao od svojih savremenika time što on u svoje umjetničke radove unosi novine uglavnom dekorativnog sadržaja i time im daje svježinu, koju njegovi prethodnici, imitirajući stare tradicije nisu imali.

Ing. arch. Juraj Neidhardt uz saradnju Džemala Čelića pod naslovom »Stari most u Mostaru« izlaže arhitektonsko-urbanističku problematiku konzerviranja i restauriranja ovoga mosta i njegove okoline. Oni ističu da je ovaj istoriski dio Mostara prilično odvojen od novijih dijelova grada i predlažu da se pristupi parcijalnoj regulaciji ovog područja. Oni detaljno iznose šta bi sve trebalo izvršiti u tom pogledu.

Čitajući njihove predloge upoređujući ih s priloženim crtežima dobiva se prilično jasna pretpostava ovog vrlo interesantnog dijela Mostara.

Iza ovog rada dolazi izvještaj ing. arch. Ivana Zdravkovića šta je sve učinjeno na opravi kula kod Starog mosta u Mostaru. Početkom 1952 godine na poziv Zavoda stručnjaci su utvrdili, kakve radove treba izvesti na ovim istoriskim objektima, da bi se doveli u prvobitno stanje. U tom radu učestvovao je i ing. Zdravković te nam na ovom mjestu daje pregled izvršenih radova, koji su obavljani od marta do kraja jula iste godine. Za ovu prvu etapu u konzerviranju navedenih objekata utrošeno je 1,850.917 dinara.

Pod naslovom »Konzervatorski zahvat na Mogorjelu« Đuro Bazler daje kratak osvrt na problematiku radova. On izlaže istorijat ovog utvrđenog rimskog logora, koji je pronađen i otkopan u vremenu od 1899—1903 godine. Pošto je otkopavanje završeno i pokretni arheološki materijal prenesen u Zemaljski muzej, istraživač ove antičke građevine dr. Karlo Patsch pristupio je konzervaciji njenih zidova. On je to izveo na jedan originalan način, pokrivanjem zidova pločama, po uzoru na hercegovačke krovove. A da bi ovu građevinu još bolje zaštitio, dr. Patsch je došao na ideju da je okruži mediteranskom vegetacijom. I danas se Mogorjelo nalazi u gustom šumarku čempresa. S obzirom da je Mogorjelo u južnoj Hercegovini između visokih bosansko-hercegovačkih planina i Jadranskog mora, gdje strujanja zraka mogu biti vrlo jaka, to ovi čempresi predstavljaju neku vrstu zaštitnog zida kako protiv vjetrova tako i protiv jake sunčane žege. Osim toga to mu daje i ljepši izgled,

Mogorjelo je u toku rata bilo dosta zaraslo. Njegovoj konzervaciji Zavod je pristupio 1951 godine, a slijedeće godine temeljito je obnovljena cijela sjevero-istočna strana. Kada se pogleda, kako je izgledalo prije ovih radova, a kako izgleda sada, onda se tek vidi od kolike je važnosti rad na čuvanju i zaštiti ovakvih spomenika.

U drugom svom radu Kreševljaković govori o sarajevskim dairama. Ovo je vrlo dragocjen prilog za proučavanje spomenika turske arhitekture u Bosni, jer su to vrlo rijetki i naročito građeni objekti.

Daira je poseban skup trgovačkih magazara (robnih skladišta) oko jednog dvorišta, pod jednim krovom i s jednim zajedničkim ulazom s ulice. U Sarajevu ih je bilo pet, a danas ih ima samo dvije. Nastale su u XVIII vijeku. Kreševljaković nam daje detaljan njihov opis. Doneseni su uz to crteži daire u Halačima, koju je restaurirao Muzej grada Sarajeva, i druge daire uz Staru pravoslavnu crkvu. Kreševljaković napominje, da se ovakve daire ne susreću u drugim mjestima Bosne.

Petar Momirović opisuje dvije drvene crkve u **Bosanskoj Krajini**, koje su po načinu svoje građe vrlo interesantne. Jedna manja nalazi se u selu Malo Blaško u banjalučkom srezu. Potiče iz XVIII vijeka. Iako je napravljena na zemljištu od svega 28 m², ipak ima sve potrebne dijelove. Druga je iz prve polovine XIX vijeka, ona predstavlja sasvim drugi tip, to je razvijenija građevina s boljom konstrukcijom i izradom. Nalazi se u selu Jelički. Obje imaju naročito lijepe krovove. Momirović je dao njihov vanjski i unutarnji opis na jedan vrlo lak način.

Šefik Bešliagić posvećuje svoj rad »Proučavanju i zaštiti stećaka«. Pošto je iznio važnost ovih nadgrobnih spomenika za poznavanje naše narodne istorije srednjeg vijeka, opširno je iznio šta je dosada rađeno na proučavanju i zaštiti stećaka. Iz njegovog izlaganja vidimo da se je poslije oslobođenja vrlo ozbiljno prišlo ovom poslu, uz saradnju svih faktora. Na sistematskoj i naučnoj obradi stećaka naročito su se istakli dr. Alojz Benac (»Radimlja«, »Olovo«, »Široki Brijeg«, »Srebrenica«) i Dimitrije Sergejevski (»Srednjevjekovna nekropola kod Petrove crkve u Nikšiću«).

Zavod je uložio mnogo truda da prikupi sa terena podatke o stećcima i da pristupi njihovom evidentiranju i obradi. Pored svojih saradnika on je uspio da na ovom poslu angažuje velik broj seoskih učitelja, da običu nekropole na svom području i da o njima unesu tražene

podatke u naročito ustrojene arke i da ih dostave Zavodu. Na taj je način popisano 1425 nekropola. Ovo je vrlo koristan rad i njega treba nastaviti i proširiti.

Ing. arch. Džemal Čelić govori o »**Obnovi Sokolčeva mosta u Višegradu**, koji spada među najmonumentalnije spomenike arhitektonske baštine turskog perioda. U prvom svjetskom ratu stradao je jedan dio ovog mosta, treći i četvrti njegov stup s lijeve strane i tri luka koji se na njim naslanjaju, te je bila postavljena željezna konstrukcija. Rekonstrukcija njegova izvršena je istom 1940 godine. U posljednjem ratu porušeni su treći, četvrti, peti i šesti stup sa pet lukova. Obnovu ovog mosta izvršilo je Ministarstvo saobraćaja NR Bosne i Hercegovine. Radovi na rekonstrukciji trajali su od 1949—1952 godine. Opravka je stajala oko 60 miliona dinara. Ovim svojim radom Čelić nas upoznaje o načinu izvršenja radova na obnovi ovog važnog prometnog objekta, koji je dugačak 179,46 m, a koji je pod rukovodstvom poznatog mimara Sinana izrađen u vremenu od 1571—1577 godine.

Prilikom navedene rekonstrukcije mosta izvršena je i **obnova natpisa** na njemu, jer su i oni prilikom povlačenja neprijatelja 1945 god. uništeni. O tom nas upoznaje Mehmed Mujezinović, koji je uložio dosta truda da se ova restauracija natpisa izvrši što tačnije. On se je tom prilikom kritički osvrnuo na ono što je pisano o tim natpisima i na tekstove koji su u vezi s tim objavljivani.

Kaligrafske radove na natpisima izveo je s potpunim uspjehom stručnjak za orijentalnu kaligrafiju Muhamed ef. Mujagić.

O konzervaciji i restauraciji **musafirhane blagajske tekije** piše ing. Dž. Čelić. Poslije opsežnih studija Zavod je pristupio restauraciji ovog objekta iz XVII vijeka. Čelić nam detaljno iznosi kako je izvršen ovaj zadatak.

Na kraju imamo rad ing. arch. Evangelosa Dimitrijevića »**Obnova manastirskog konaka u Lovnici**«. Manastir Lovnica osnovan je u XVI vijeku. Krajem XVII v. on je postao parohijska crkva. Na ruševinama manastirskog konaka podignut je u novije vrijeme novi konak, koji je u zadnjem ratu bio sjedište rukovodstva narodnog ustanka za Istočnu Bosnu, a na kraju je služio kao bolnica. Zapaljen je 1943 godine od strane Nijemaca; ostali su samo zidovi podruma i dijelovi okolnih zidova prizemlja. Odlukom zavoda za zaštitu spomenika kulture NR Bosne i Hercegovine konak u Lovnici restauriran je kao spomenik iz Narodno oslobodilačke borbe i doveden je u stanje u kojem je bio 1941 godine.

H. Hadžibegić

Journal of the Gypsy Lore Society. Third Series. Volumes XIV—XXXIII.

T. and A. Constable Ltd., Printers to the University of Edinburgh.

Ovaj stručni naučni časopis jedini je svoje vrste u svijetu. On je organ gypsološkog društva pri univerzitetu u Liverpoolu. U toku sedamnaest godina otkako sam član toga društva, oštampam je veći broj mojih priloga, većinom jezičkih tekstova na bosanskom *romani* dijalektu (gurbetskom), zajedno sa analizama gramatičkih, etimoloških i ostalih jezičkih pojava.

Međutim, znatan broj mojih sitnih napomena i mnoge moje dopune i ispravke postavki stranih autora iz oblasti lingvistike nisu objavljeni u rečenom časopisu tako da mi je njihova sudbina ostala nepoznata. Bilo bi mi zbilja žao da ona ostanu zakopana negdje u arhivu, pogotovo kada znam da slični lingvistički prilozi stranih autora, ponekad i manje vrijednosti, dobijaju prostora u časopisu. Pošto oblast *romani* idioma još nije ni izdaleka dovoljno obrađena, a kako ima mnogo problema koji još nisu nikako osvjeltjeni, prirodna je stvar da mi je mnogo stalo do toga da se rezultati mog rada u kome ima mnogo novih stvari prečutkivanjem ne potcjenjuju.

U međuvremenu mnoge pojedinosti pale su nepovratno u zaborav, pa mi ne preostaje ništa drugo nego da se oslonim na svoje pamćenje. Listajući tako po brojevima pomenute naučne revije naišao sam na neka mjesta o kojima bi svakako trebalo progovoriti koju. Na taj način skupio sam nešto materijala na koji ću se malo dalje osvrnuti u kraćim potezima.

Naučno društvo Gypsy Lore Society donosi obilnu dokumentaciju iz najrazličitijih oblasti gypsologije. Ono se bavi proučavanjem istorije, biografija, ispitivanjem starih djela, donosi reprodukcije, bilješke o putovanjima, izvještaje, rezultate anketa, ispituje folklorne tekstove, melodije, jeksički materijal, itd. Po riječima Jules Blocha »u ovoj najzabavnijoj od svih ozbiljnih revija saraduje najstroža filologija sa deskriptivnim talentom i fantazijom«.

Smatram, međutim, da bi se ipak mogla učiniti jedna zamjerka. Pada u oči da je u ovom mnogostranom časopisu čista lingvistika gotovo sasvim zapostavljena, pošto u njemu nema mjesta za šire gramatičke diskusije. Istina, zato se etimološka pitanja češće ptežu, ali ne uvijek i s uspjehom, naročito ne onda kada se radi o dijalektima istočne i jugoistočne Evrope. Ima dosta lutanja, nesolidnog etimologisanja i samovoljnog zaključivanja. Stvar, međutim, postaje donekle i razumljiva kad se uzme u obzir

činjenica da su Cigani na svojim vjekovnim putovanjima pokupili mnogo stranog jezičkog blaga, pa ga tokom vremena prilagodili svome jeziku do te mjere da se u njemu zaista može teško snaći. Pravi gypsolog-lingvisti je onaj nesrećnik koji, želio ne želio, mora da proučava čitav niz jezika, ako hoće da se pravilno orijentiše u onome haosu koji se zove *romani*, tj. ciganski jezik. Osim toga, ljudi koji se bave njime znaju da ciganski dijalekti uvijek teže da se što više asimiluju jeziku svojih susjeda, kako u pogledu fonetike, tako i u pogledu gramatike, frazeologije i rječnika.

Opšte je poznata stvar da *romani* ne pretstavlja neki jedinstveni jezik. Naprotiv, to je skup ogromnog broja dijalekata koji se djelimično između sebe razlikuju kao pravi jezici. Razumljiva je onda pojava što je vrlo teško steći pouzdan pregled nad pojedinim narječjima. Tako se pomoću gurbetskog govora čovjek nikako ne može sporazumjeti sa nekim koji govori *sintidikes* (austrijskim cig. dijalektom), a još daleko više se razlikuju *romani* jezici Španije i Turske. Pritom hoću još jednom da podvučem da izraz *romani* znači ciganski jezik i da on nema nikakve direktne veze sa romanskim jezicima.

Zahvaljujući svom specijalnom geografskom položaju na prelazu iz Azije u Evropu, balkanski ciganski dijalekti igraju vrlo značajnu ulogu u proučavanju ostalih *romani* idioma u Evropi. Nekadašnji boravak zapadno- i srednjeevropskih Cigana na našem poluostrvu upadljivo je obilježen bogatom primjesom jezičkih elemenata iz balkanskih jezika.

I naposljetku, da pređemo na samu stvar. Uzeću po redu one brojeve časopisa kojima raspolazem, pa ću se zadržati na onim mjestima, gdje ima nešto da se kaže ili dopuni. Tu se redovno radi o etimologiji koju je pisac pogrešno izveo, ili mu je ona ostala problematična, pa je stavio znak pitanja.

U Vol. XIV. Part I. B. J. Gilliat-Smith koga smatraju jednim od boljih gypsologa preuzeo je na sebe zadatak da dade mišljenje o radu bugarskog profesora M. Atanasakieva, tj. o njegovim prevodima na dijalekat kalajdzija iz distrikta Tatar Pazardžik. Gilliat-Smith koji živi u visoko civilizovanoj sredini, u neposrednoj blizini najvećih naučnih ustanova ima sjajne uslove i mogućnosti za rad u jednoj jezičkoj oblasti koju obrađuje gotovo pola vijeka. Pa ipak on nije uvijek srećne ruke, jer mu ne polazi za rukom da raščisti i neka prostija pitanja iz dijalekata bugarskog *romani*-a u kome se specijalizovao u toku mnogogodišnjeg boravka

na Balkanu. Tako, kada daje tumačenja za koja misli da su tačna on ponekad zna grдно da pro-maši, a iz razloga toga što ne poznaje susjedne dijalekte koji bi mu sigurno pomogli da dođe do uspješnijih zaključaka. Slične smetnje mu pravi i nedovoljno poznavanje balkanskih jezika. Međutim, to mu niko ne bi mogao da zamjeri, kada se on stalno ne bi nametao za nekakvog arbitra i stručnjaka za balkanske romani dijalekte i kada ne bi s visine s ironijom govorio o balkanskim gypsolozima, kao, naprimjer u ovom konkretnom slučaju o bugarskom profesoru Atanasievu. Da je ovaj priznati bugarski naučni radnik kojim slučajem Jugosloven, on bi prošao još gore, jer G. Smith ni u stručnim raspravama ne krije svoje teško neraspoloženje prema nama. Njegova zajedljiva, ali nemoćna, kritika puna aluzija političke prirode već me je nekoliko puta dovodila do tle da se zahvalim na saradnji sa naučnim društvom prema kome gajim najveće poštovanje. Međutim, to ipak nisam uradio zbog svih ostalih članova koji se odlikuju izvanredno taktičkim odnosima i gotovošću da odaju priznanje i onim saradnicima koji nisu potekli iz njihove sredine. Uostalom, opšte je poznata stvar da su Englezi po toj svojoj jedinstvenoj odlici ušli već i u poslovicu.

Kad se, dakle, zna da sam izdržao tolike napade i nedobronamjerne kritike, a da mi nigdje nije pružena prilika da se njima suprotstavim, onda će svakome biti jasno što sam ovu priliku dočekao s tolikim zadovoljstvom, riješen da se konačno odužim svojoj savjesti i uvrijeđenom ponosu. Uredništvu ove naše ugledne revije dugujem veliku zahvalnost što mi je u tom cilju ustupilo dovoljno prostora.

Gilliat-Smith daje podatke o narječju kalajdzija u Sarabeyu, Zlakučenima, Kovačevu, i u još nekim selima distrikta Tatar Pazardžik. Tamošnji Cigani nisu više nomadi, pa su velikim dijelom napustili svoj kalajdzijanski zanat. G. Smith ističe da je ovo narječje vrlo srodno varnienском dijalektu, da oboje liče drindarskom govoru, a da se slično može reći i o govoru kalajdzija iz Balčika i sofiskih Pavaza.

Zabavivši se neko vrijeme sa fonetskim osobinama toga dijalekta, Gilliat-Smith prelazi na gramatiku, pa, onako preko reda, odmah uzima u razmatranje drugi aorist. U tome osvrtno tvrdi da se u nekim balkanskim cig. dijalektima perfekat vrlo neznatno razlikuje od pluskvamperfekta. Ta konstatacija može eventualno da bude ispravna kada se odnosi na neki lokalni bugarski romani dijalekat kojim se on bavi. Ona, međutim, ni u kome slučaju ne može da odgovara stvarnosti kada je riječ o brojnim narječjima u Jugoslaviji o kojima on takođe voli da go-

vori. Najmanje se to pak može tvrditi za gurbetske dijalekte u kojima drugi aorist ima značenje pluskvamperfekta i irealnog kondicionala.

Poslije toga Gilliat-Smith stupa na svoje omiljeno polje rada i prilazi etimologisanju. Nažalost, on tu često posrće, jer mu je Balkan ipak ostao stran.

Vol. XIV. Part 1. Str. 33. ITSIKERDI KAM'bSI, a bruised reed. S obzirom na poznatu karakteristiku nekih romani dijalekata da početni glas l ispred vokala i može da otpadne, G. Smith pretpostavlja da se prva riječ može izvesti iz novogrčkog λυσιτός (bent). Zaista ne znam kako je G. Smith mogao ovdje da pogriješi kada se radi o jednom vrlo upadljivom slučaju građenja glagolskih složenica u romani-u. Vidimo da se u ovoj fazi dijelovi kompozituma još nisu sasvim stopili. Nema nikakve sumnje da se ovdje radi o jednoj složenoj glagolskoj tvorevini, tj. o trpnom pridjevu ženskog roda glagola čiji bi prvobitni oblik mogao da glasi likh-kerav. Do gubitka spiracije i pretvaranje glasa k u c došlo je pod uticajem novogrčkog jezika koji se slično manifestuje i u izgovoru naših burgijaskih dijalekata. Obliku itsikerdi odgovara naše gurbetsko íchardí ili líchardí (zdrobljena, satrvena, itd.). U vezi sa ovim slučajem možemo se poslužiti i primjerom ratkeráv (od rat-keráv) iz arliskog, radi upoređenja sa gurbetskim račaráv (prenoćim).

Str. 33. KUNJAZ — (11 r. d.) Povodom objašnjavanja starine i značenja riječi kunjaz- (to shake; silk-) koja je postala od grčkog κουνω, odn. od κωσω, možemo dodati napomenu da sličan oblik postoji i u albanskom: »kunnalíte«. Uostalom, od srodnog korijena mogao bi se izvesti i naš glagol kunjati. Najzad, ovamo posredno ide i naše gurbetsko činóy ili, sa produženom osnovom, činosaráv (tresem, drmam), kao i rječca kúna (kolijevka).

Str. 24. PARANZERÉ, he commanded (21 o. d.). Gilliat-Smith se pita, odakle glas n u ovoj riječi koja je zajedničkog porijekla sa bugarskim glagolom porúča (cf. srphrv. poručim). Ali, umjesto da se pita trebalo je, između ostalog, da konzultuje rumunski rječnik u kome bi lako našao glagol poruncé. Nazalizacija vodi porijeklo od jednog slavizma starijeg oblika.

Str. 61. JALLOW, to faint (1, r. g.). E. O. Winstedt iznosi neke pretpostavke o starini ove riječi, ali ne dolazi do konačnog rezultata. Smatram da neću mnogo pogriješiti, ako sa svoje strane ukážem na novogrčki glagol zalízomai, ζαλίζομαι, vrti mi se u glavi od zalízo ζαλίζο, ošamutim (nekog).

Vol. XIV. Part. 3. Str. 121. GANDARAŠ, MAČIVIA, BIIAŠ. U članku The Gypsies of Brooklyn in 1934 u kome George B. Oujevolk nabrāja sedam klanova na koje je naišao u SAD susrećemo se i s imenom Gandaraš za koje navodi da su Russian Gypsy coppersmiths. Želim samo da nadopunim taj njegov podatak s primjebom da nazivu Gandaraš odgovara naše ime Kaldaraš ili iskvareno Krdeljaš (kotlar) koje vuče korijen od rumunskog căldăraș. A kad spominje ime klana Mačivia, sjećamo se srpskih Cigana koji su se iz Mačve i iz nekih drugih naših krajeva naselili po SAD. Takođe i ime roda Biiáš zastupljeno je kod nas oblikom Banjaš, Bbnjaš i Bunjaš.

Napominjem da se tu radi o klanovima iz velike grupe vlaških Cigana (Vlach Gypsies) u koje se ubrajaju, kao što znamo, i Gurbeti kod kojih su, međutim, ova klanovska imena nepoznata.

Vol. XV. Part 2. TETRAD, TETRAD'I. Na strani 13 priloga Dr. M. Gastera pod naslovom II — Rumanian Gypsy Folk-Tales. No. 3 (E Romnyi de šukar sar o K'am), pod bilješkom br. 2 uz riječi tetrad, tetrad'i stoji: from Slavon. tatrād. Izgleda nam da je posrijedi zabuna, jer se ovdje radi o novogrčkoj riječi τετραδάη, srijeda (bukvalno: četvrti dan, kao u još nekim jezicima).

U istom prilogu na str. 16 pod bilješkom 3 piše KLEA, s prevodom, necklace. Strogo uzev, riječ nije tačno prenesena, pošto klej (m) znači bobak, a klea, ili, po našem pravopisu, klejā, treba prvenstveno prevoditi riječju hopci. I tek na drugom mjestu možemo se poslužiti slobođnijim prevodom necklace.

Na str. 18 kod riječi XURDINYA fusnota nas upućuje na osnovu xarún-, to scratch, jer nam je stvarno nemoguće dovesti u vezu sa pojmom mačka oblik xurdinýa koji pretstavlja deverbalnu imenicu, odnosno akuzativ poimeničenog glag. pridjeva žen. roda jednine xurdiní (od xurdiváv, postajem sitan!). Nalazim da je onda vrlo vjerovatno da se ovdje radi o metatezi i kontraktiji oblika xarundinýa, buk. ogrebena, a za tim: ona koja grebe, tj. mačka. Treba naime držati na umu da se u romani-u od glag. pridjeva trpnog stanja vrlo često grade nomina aktivnog značenja, što naročito važi za glagole složene sa pom. glagolom za građenje oblika dav, kao što je evo ovdje slučaj.

U produženju istog priloga u dnu stranice 19 stoji ovakva napomena: ŠUKARNYI? From Rum. sucală, reel, bobbin. Ovdje se ne bismo mogli složiti da je posrijedi pozajmica iz rumunskog. Ciganski sufixs za obrazovanje ime-

nica ženskog roda -ni ne pojavljuje se u pozajmicama. Gurbetska riječ šukarní, ili šukarnj (f) znači povjesmo, a u susjednim dijalektima tom rječju označavaju vilu. U ovom posljednjem slučaju imenica je izvedena od korjena šuk (f) ljepota, ili od osnove šukár, lijep, lijepa.

Na str. 20 piše pod bilješkom 4 slijedeće: MUKIIS, MUKISAJLE? From Ruman. a muta, to remove. Tačno je to da je riječ rumunskog porijekla, pa mislim da nije bilo potrebno stavljati pored nje i znak pitanja. Pretvaranje prvobitnog glasa t u glas k nije nimalo rijetka pojava u vlaškim romani dijalektima. Imamo dosta primjera za promjenu tipa t - ó -k. Ilustracije radi uzimamo ovaj slučaj: pativ — pačiv — pakiv (poštovanje, čast, gozba), ili: tiló — čiló — kiló (kolac), gdje su još usto i naša i cig. riječ zajedničkog porijekla (kil-ó, kol-ac).

Vol. XV. Part. 4. U nastavku Gasterovog priloga, na str. 180, a pod br. 38) stoji: KASTALI? From Rum. găseală, thing found, treasure trove. U gurbetskom riječ kaštaló (drvenast; holzig, holzartig), često se upotrebljava u istom smislu kao i riječ kaštunó (drven; hölzern), mada su im značenja različita. Njima Gurbeti obično obilježavaju predmete koji se redovno prave od drveta, dakle: krevet, ormar, sto, sanduk, bure itd. Dosljedno tome upotrebljava se i ženski oblik kaštali (kaštuni) za klupu, policu, kašiku, i sl. U Gasterovom slučaju radi se o kasi, ili, bolje, o nekom drvenom sandučiću s novcem.

Na str. 182 Gaster se dotiče slučaja BISI, pod br. 78) i iznosi nekoliko zgodnih sugestija u vezi sa korjenom bih- misliti. S moje strane ja bih htio samo da skrenem pažnju na činjenicu da oblik bisi mnogo liči na gurbetske adverbne: bístum, bisto, bísim i bisme, sa značenjem: biće da (njem. etwa).

U istom dijelu sveske, na str. 198. pod br. 16) Notes and Queries John Myers se trudi da rasvjetli slučaj čudne riječi MURUM (14 o. d.), lazy, idle, koju je prije dvije godine Richard Burton otkrio u Anglo-Romani-u. Povodom toga možemo, komparacije radi, istaći da pridjev (odnosno imenica) khandinó u bos. romani-u znači zaražen, smrdljiv, a u prenesenom smislu, i lijen. Slično ovakvo značenje nalazimo i kod prošlog pridjeva glagola mahrisaráv, tj. kod riječi mahrimé (koja jako potsjeća na Anglo-Romani ghost-word murum sa značenjem lijen) koja znači zaražen i smrdljiv.

Vol. XVI. Parts 1—2. U prilogu V. — The Polish Romani Vocabulary of Izidor Kopernicki, Edited by F. G. Ackerley, nalazimo na str. 40 (18 o. d.) slijedeće: budešin-, budošin-, butašin-,

to come from far, travel. (The meaning is doubtful. Cf. Russian *пуť, journey*). Neutvrđeno porijeklo ovih riječi trebalo bi po mom shvatanju prije tražiti u mađarskom nego u ruskom jeziku, pa makar to bilo i posredno preko mađarizama u poljskom i slovačkom. Na pravi put može nas ovdje da uputi mađ. osnova *beutaz* — doputovati u (einreisen). A tu je i mađ. imenica *utas* (čitaj: *utaš*), putnik, koja takođe može doći u obzir.

U istom rječniku na str. 64 (12 o. d.) navedena je riječ *PAJTAS* (m), brigand, robber. (Slovak, from Mag. Rozw. 49 *paitašis*). Napominjem da mađ. *pajtás*, drug, po svojoj prilici povezan sa našom rječju *pajdaš*. Uporedi i mađ. *bajtárs*, sapatnik (Leidensgenosse) za koje ne možemo sa sigurnošću tvrditi da je postalo putem narodnog etimologisanja.

Na str. 146 priloga A Lovari Vocabulary od Walther-a Aichele (11 o. g.) zabilježena je i riječ *SKUTSÓME*, sharp. Pošto mislim da bi nekog ko to ne zna moglo interesovati njeno porijeklo, ukazujem na rum. *aseuít*, što znači *naoštrén*, *nabrušen*, dakle, isto particip perfekta kao i *skutsóme*.

U vezi sa vokabulom *TERKÁR* (8 o. d.) na str. 194 priloga IV. — South Albanian Romani Texts, Collected by Stuart E. Mann, stoji anotacija: I cannot trace the origin of *terkár*. Međutim, jasno je da se tu radi o turcizmu arapskog porijekla *tekrar*, تكرر, opet, ponovo.

Na istoj strani, tri reda niže, Mann izjavljuje za riječ *THO*, to, into, da je ona »a word used only by this narrator«. Dakle, kao neki hapax legomenon. Biće da je Mann pogrešno čuo, jer aspiraciji ovdje nema mjesta. Nasuprot njegovoj tvrdnji, ova riječ se u mnogim oblastima Balkana često upotrebljava, ito umjesto predloga *ko* (ki) pošto ovaj prima značenje prepozicije *na* (auf).

U nastavku tumačenja pod br. 6 na idućoj strani (9 o. g.) napisano je: *LIGA* occurs in the Greek dialects of Albanian, but I cannot trace it in Greek proper. Radi se naime o rečenici: *Damlasáilo ti angrustí jek liya*. Ja predlažem da se rečenica prevede ovako: kanulo je malo na prsten. *Jek liya*, po mome, znači *malo*, jer je izvedena od novogrčkog *olígon*, *ligo*, ὀλίγον, λίγο (malo) koje u narodnom govoru može da glasi *liga*. Ono cigansko *jek* (tj. jedan) uzeto je prema albanskom, gdje se, kao i u mnogim drugim jezicima, pred prilog za količinu, *malo*, stavlja broj *jedan*. Uporedi: bir az, egy kicsit, ein wenig, itd.

VOL. XVIII. PARTS 2—3. U prilogu III. — Goddard Johnson's Vocabulary, Edited by R. A. Scott Macfie and E. O. Winstedt, uvrštena je na

strani 75 (8 g. g.) i riječ *CHAMFUTRA*, muštard. Tu stoji napomena da je značenje riječi možda pogrešno stavljeno, da su redovi bili ispreturani, pa da stoga nije isključeno da ona znači *moustache*, ili, još vjerovatnije, *mushroom*, tj. *brk*, respektive, *pečurka*. Ja se pridružujem ovom posljednjem tumačenju i pozivam se na pojavu riječi *šampurka* u jednom ciganskom dijalektu aleksinačkog kraja, sa značenjem *pečurka*. Očigledno je da se ovdje radi o korumpiranom obliku imenice *pečurka* koja se u rumunskom jeziku metatezom pretvorila u oblik *čuperka*, pa su je onda takvu preuzeli i *romani* dijalekti Vlach grupe.

U istom spisku riječi na str. 82 nalazi se i riječ *HAURO*, sword. Sve mi se čini da se tu potkrala štamparska greška, pa da je mjesto slova *n* stavljeno slovo *u* (koje, kao što vidimo, ima oblik izvrnutog slova *n*). Riječ bi trebalo, dakle, da glasi *hanro*. U tom slučaju možemo je bez po muke identifikovati sa rum. *romani hánro* (sablja, mač) i bos. rom. *xárni* ili *xárno*, s istim značenjem. Pritom da se sjetimo da se u bos. romani-u *x* izgovara nešto oštrije od njemačkog glasa *ch*.

Posljednja riječ na istoj strani, dolje, glasi *HULAVAYS*, s prevodom: *stockings*. Ovim povodom nameće mi se jedno interesantno poređenje, pa ne mogu da odolim, a da ga ovdje ne iznesem. Svako ko ima malo širi pregled nad *romani* dijalektima, s lakoćom će uočiti blisku sličnost koja ovdje postoji sa rječju *hólop* kojom se na jeziku njemačkih Cigana u Bačkoj (*sintidikes*) označavaju pantalone. I sada možemo utvrditi da se *hulavays* (čarape) prema *hólop* (pantalone) odnose kao ital. *calze* (čarape) prema bos. romani *kálce* (pantalone). Ova podudarnost je prilično zanimljiva, pa makar se radilo i o čistoj slučajnosti.

U vokabulariumu Goddarda Johnsona navedena je na str. 89 riječ *LAGELED*, transported (17 o. d.), a pored nje u zagradi notica: A curious form of slang »lagged«. Odmah valja naglasiti da ovdje nemamo posla sa nekim engleskim slangizmom, već da je zbor o sasvim običnom perfektu *romani* glagola: *ládav* (ja se selim) koji u gurbetskom, naprimjer, glasi: *laglém*, dok je naprijed navedeni oblik hibridna tvorevina, neka vrsta angliciranog ciganizma.

Na str. 90 iza riječi *LOOSINGA*, nut (6 o. g.) iznesena je pretpostavka da ta riječ kojom se označava *orah* vodi porijeklo od slov. korijena *lusk* ili od nekih njegovih izvedenica, što nam se čini dovoljno vjerovatnim. Ja mogu jedino da upozorim na sličnost sa srphv. rječju *lješnjik* koja takođe znači neku vrstu oraha, mada ne

vjerujem da nam to može pomoći u traganju za starinom te riječi.

Jedan naoko zamršen slučaj pruža nam na str. 92 riječ MORCHERLY, waste (13 o. d.) ... dirty and wasteful. Razna nagadanja editora o nastanku te riječi ne vode cilju, jer nemaju veze sa stvarnošću. Nalazim da ćemo joj porijeklo lakše utvrditi, ako je povežemo sa rum. pridjevom *murđár*, *prljav* (tursizam perzijskog

porijekla *مردار*) koji se pojavljuje u narodnim govovima svih balkanskih jezika. Treba samo pri tome držati na umu da je u ovom narječju promjena prvobitnog glasa *d* u palatal *ch* (čitaj č) sasvim mogućna kašto se to može razabrati i iz slučaja *đumba* — *chumba* (brežuljak). Uostalom, ta glasovna pojava palatalnog karaktera nije nimalo neobična u zemljama engleskog jezika u kojima se i govori ovaj romani dijalekat.

Riječ PERRIN na strani 96 prevedena je sa metal copper (10 o. d.). Kuriozitet radi želio bih da dodam da se na bos. romani bakar kaže između ostalog i *pirđí*, *pirída* ili *perída*.

Na susjednoj strani 97 uz riječ PINAKA stavljen je prevod: glass, cup. Sve govori za to da je riječ ili netačno uhvaćena ili pogrešno naštampana, što nam otežava zadatak da je fiksiramo. Ipak bih pokušao da je dovedem makar i u posrednu vezu sa izvedenicama romani (i, uopšte, indo-ariske) osnove *pi-*, *pitl*. Tako, imamo pored ostalog, u bos. romani-u i izraz *pímáko*, (*pímáhko*), sa dvostrukim značenjem, i to, prvo, ono što se pije, dakle, piće, i drugo, ono iz čega se pije, dakle, posuda. Ovo posljednje treba uporediti sa gornjim prevodom: glass, cup. Pritom, naravno, nipošto ne tvrdim da je oblik *pinaka* nastao direktno iz gurb. *pímáko*.

Kod riječi POOVE, POOVE, PUVE, PUVE, polecat (str. 98, 2 o. g.) Sc. Macfie i Winstedt nemaju nikakvog predloga u pogledu pronalaska porijekla. Tome nasuprot, ja bih imao jednu ideju. Prosto je nevjerovatno, koliko one gore navedene riječi (koje znače: *tvor*), a naročito ona prva koja se izgovara *puv* liče na našu riječ *puh* (ili *puv*). Pa i po značenju *tvor* i *puh* su dva pojma, odnosno dvije životinje, koje su donekle srodne.

U pogledu riječi RETSUR, duck, koja se nalazi na strani 99 (12 o. d.) možemo ukazati na oblik *raea* koji se čuje kako u našim sjevernim narječjima, tako i u rumunskom jeziku. Još više nam se čini da je ona potekla od mađ. varijante *réce*.

Na strani 105 ostala je među ostalim neobjašnjena i riječ MALAGOTAM, coffin (11 o. d.).

Ja bih pak htio da potsjetim na bos. romani *muljáko than* (postelja mrtve žene) i *muléngo than* (postelja mrtvih).

Vol. XIX. Part 4. U svom prilogu II. — The Ballad of Lady Rose, Gilliat — Smith osvrće se na neke pojedinosti i daje im svoja tumačenja u kojima, po navici, ponekad podbacuje.

Na strani 150 G.-Smith se zadržava kod riječi BUNDŽAR (8 o. d.). On joj navodi tačno značenje, ali ne umije da je izvede. Međutim, van svake je sumnje da se ovdje radi o riječi *bandár* (savij, previj, zavrni, itd.). G.-Smith ju je samo pogrešno zapisao pa mu se od sloga *ban-* pričinilo da čuje *bun-* (u engleskom izgovoru). Isto tako lako je mogao zamijeniti *dž* sa *đ* s obzirom na to da u engleskom postoji samo jedan glas toga reda. Osim toga možemo navesti da u srijemskom romani-u postoji jedna vrlo slična riječ koja nema nikakve veze sa ovom. To je izraz *bundžárdo*, izokrenuto od *but džán-do* (čovjek koji mnogo hoda i čovjek koji je mnogo naučio).

Međutim, kod iduće riječi na istoj strani, GJESGINDŽISKO (4 o. d.) Gilliat-Smith potpuno je zatajió, mada u ovom slučaju »sama knjiga caru besjedi«. On zbuñeno konstatuje: I am uncertain of its meaning and origin, which are obviously Turkish, and perhaps none too flattering. Čudo jedno, kako nije umio da se snađe u ovom tako prostom slučaju. Tu odmah

vidimo da je od poznate turske osnove *gez-* *گز* izveden pridjev *gezgin*, *گزگین* a od njega opet imenica *gezgindži*, *گزگینی* tj. onaj koji (mnogo) hoda, šeta. Tome je onda dodat bugarski pridjevski nastavak *-sko*.

Na strani 151 G.-Smith ističe značenje »nov« otkrivenog glagola LENZARDAS, i. e. trampled down (7 o. g.). On kaže: This is a new Romani verb, so far, I believe, not recorded. U izvođenju porijekla on se i ne upušta, jer je to »nova« riječ. Na njegovom mjestu ja bih bez kolebanja konzultovao gurb. varijantu *linčardas* (ili: *ičhardas*) koja ima isto značenje. Samo bih usto dodao da se u tom dijalektu neki palatali (*đ*, *č*, *čh*, itd.), mogu da redukuju u glas *z*. U vezi s time treba uporediti Vol. XIV, Part 1, str. 54: *Paranzeré*.

Osnovna greška Gilliat-Smitha sastoji se u tome što ne pozna naše gurbetske dijalekte u kojima bi sigurno mogao naći ključ i pravilan put za objašnjenje mnogih ovakvih i drugih zagonetnih jezičkih pojava.

R. Uhlik